

# ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Έτος 71ον - Τεύχος 3ον



... τούτ' ἡ γιορτὴ καὶ ἡ Πασκαλιά!...

Μάιος - Ἰούνιος 2022

---

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑ του Μακ. Αρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος  
κ. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ: Κλάδος Ἐκδόσεων τῆς Ἐπικοινωνιακῆς καί Μορφωτικῆς  
Υπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΛΑΔΟΥ: Ἐπίσκοπος Ὁρεῶν κ. Φιλόθεος  
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Ἀλέξανδρος Ἰ. Κατσίαρρας

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ 2020-2021 ΜΕ ΔΙΕΤΗ ΘΗΤΕΙΑ (ἀλφαβητικά): πρωτ. Ἀκίνδυνος Δαρδανός (Ι.Μ. Ὑδρας, Σπετσῶν καί Αἰγίνης), π. Κωνσταντῖνος Καλλιανός (Ι.Μ. Χαλκίδος), πρωτ. Ἰγνάτιος Καλογεράκης (Ι.Μ. Γουμένισσης, Ἀξιουπόλεως καί Πολυκάστρου), π. Ἡλίας-Συμεὼν Λαουλάκος (Ι.Μ. Κηφισίας, Ἀμαρουσίου καί Ὠρωποῦ), πρωτ. Νικόλαος Μεντζελίδης (Ι.Μ. Καλαβρύτων καί Αἰγιαλείας), Ἀθανάσιος Β. Γάρος, (Ἀναπλ. Καθ. ΕΚΠΑ) – ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΥΛΗΣ: Ζαμπία Ἀγριμάκη – ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Ἀλέξανδρος Κατσίαρρας – ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: Ζαμπία Ἀγριμάκη, Ἐμμανουὴλ Πλούσος – ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ζαμπία Ἀγριμάκη – ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος – Ὑπεύθυνος Τυπογραφείου: Β. Μπίτσης, Πρωτομαγιάς 3 - 145 68 Κρυονέρι Ἀττικῆς, Τηλ.: 210-8160.127 – Fax: 210-8160.128. Τιμὴ τεύχους 1 € (γὰρ ὅσους δὲν τό δικαιούνται δωρεάν).

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ:  
Ἀθηνᾶς 30, 105 51 ΑΘΗΝΑ | Τηλ.: 211 48.25.298, Fax: 211 48.25.317  
e-mail: efimerios@ecclesia.gr

Προμετωπίδα ἐξωφύλλου: Στίχος ἀπὸ τό ποίημα τοῦ Κ. Βάρναλη, «Τό πέρασμά σου» (1922).

Φωτογραφία ἐξωφύλλου: Πάσχα τοῦ 1922, στό χωριό Πάσσα τῆς Μ. Ἀσίας (πηγή: patris.gr)

Οἱ φωτογραφίες τοῦ τεύχους προέρχονται τίς συλλογές τοῦ Ε.Λ.Ι.Α. (elia.org.gr)  
καί ἀπὸ τό λεύκωμα Γ.Π. Μαλοῦχος - Ἀ.Δ. Παπαγιάννης, Ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων 1897-1947, 2τ., Ἀθήνα 2008

**ΠΑΡΑΚΛΗΣΗ:** Τά κείμενα τῶν συνεργατῶν νά μὴν ὑπερβαίνουν τίς 750 λέξεις. Δέν γίνονται δεκτά δημοσιευμένα κείμενα.

Τό περιοδικό Ἐφημέριος δὲν εὐθύνεται γιὰ τό γλωσσικό ἴδιωμα τῶν ἀρθρογράφων του.

Δέν ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση, ἡ ἀναπαραγωγή –ὀλική ἢ μερική– τοῦ περιεχομένου τοῦ περιοδικοῦ Ἐφημέριος καθ' οἷονδήποτε τρόπο. Ἐπιτρέπεται μόνον ἡ παράθεση ἢ παράθεση ἀποσπασμάτων ἀποκλειστικῶς γιὰ ἐπιστημονικούς καί ἐκπαιδευτικούς σκοπούς, μέ ἀναφορά τῆς πηγῆς προελεύσεως.

# ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

Έτος 71ον

Μάιος - Ιούνιος 2022

Τεύχος 3ον

## Περιεχόμενα

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΑΤΣΙΑΡΑ	
Εισοδικόν .....	3
ΠΡΟΣΟΜΟΙΑ	
Τό τελευταίο Πάσχα τῆς σκλαβιάς στή Σμύρνη .....	6
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΡΙΖΟΥ	
Ἐκκλησία .....	8
π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΠΑΘΡΕΛΛΟΥ	
Ὁ ἐπίσκοπος πού ταπεινώσε τόν Χίτλερ καί ὁ δημόσιος λόγος τῆς Ἐκκλησίας.....	9
ΜΙΑΤΙΑΔΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ	
Ἡ εὐθύνη τοῦ νέου Ἰσραήλ.....	12
ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ	
Ὁ νικητής καί τό ἔπαθλο, Α΄.....	15
Πρωτ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ	
Ἀνθρωπολογικές ἀνιχνεύσεις. Ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής.....	18
ΔΗΜΗΤΡΗ ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ	
Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ὡς λόγος τῆς Ἐκκλησίας (β).....	21
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ	
Ἡ καθαγιαστική εὐχή στόν γάμο (β).....	24
Πρωτ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ	
Κυριακή τοῦ Παραλύτου.....	27
Πρωτ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΘΕΡΜΟΥ	
Κυριακή τῶν Ἁγίων Πατέρων .....	29
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. ΜΟΣΧΟΥ	
Ἡ θεολογία μετά τή θεολογία.....	31
Σεβ. Μητρ. Περιστερίου κ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ	
Εἰσαγωγή στό Κανονικό Δίκαιο καί τήν Κανονική Οἰκονομία (ΙΘ΄).....	33
ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΟΥΛΟΥΛΗ	
Πνευματική Ἱερουσαλήμ: εὐαγγελική καί ἀποστολική περίοδος .....	35
Ἄρχιμ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ	
Ὁ Χριστιανισμός στά Βρετανικά νησιά, ΧΠα .....	37
ΧΑΡΗ ΠΑΠΑΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ	
Ὁ μανιχαϊκός τρόπος σκέψης.....	39
ΕΛΕΝΗΣ ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΥ	
Οἱ ἀπαρχές τῆς φιλοσοφίας.....	41
Πρωτ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Α. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ	
Ecclesia invisibilis: Πτυχές Προτεσταντικῆς Ἐκκλησιολογίας.....	43
Πρωτ. ΗΛΙΑ ΔΡΟΣΙΝΟΥ	
Ἡ διάσωση τῶν ἱερῶν ἀμφίων τοῦ Χρυσοστόμου Σμύρνης.....	45
Βιβλιοπαρουσίαση .....	47
Ἐφημεριακά .....	48

## Διδώ Σωτηρίου, *Ματωμένα χώματα* (1962)

(ἀπόσπασμα)

Ξημέρωμα Κυριακή, καθώς ὁ πατέρας ἔφυγε γιά δουλειές στ' Αἰντίνι, βρῆκα τήν εὐκαιρία ν' ἀνέβω στό βουνό ν' ἀνταμώσω τό Σεφκιέτ καί νά τοῦ φέρω τό χαμπερί τοῦ μισεμοῦ μου. Μέ τοῦτο τό βοσκόπουλο εἶχα μιάν ἀξέχαστη φιλία. Στίς διακοπές τοῦ Πάσχα, σάν ἀνέβαινα κι ἐγώ μέ τά πρόβατα στό βουνό, τόν παράσερνα στά πιό τρελά παιχνίδια. Σκαρφαλώνουμε σέ ψηλές ἀπάτητες κορφές, ψάχναμε γι' ἀετοφυλιές καί γιά κρυφές σπηλιές, κολυμπούσαμε σέ ποτάμια. Ὅταν μᾶς ἔβρισκε καμιά μπόρα καί βλέπαμε τά δέντρα νά δέρνονται μέ τή βροχή, ξαμολιόμαστε κι ἐμεῖς μέσα στό δάσος καί τρέχαμε, μέ γυμνό τό στήθος, μεθυσμένοι ἀπό μιάν ἀλλόκοτη χαρά πού βίτιζε τις αἰσθήσεις μας. Σά μᾶς πότιζε τό νερό ἴσαμε τό κόκαλο, μαζευόμαστε στή σπηλιά ὅπου φυλάγαμε τά κοπάδια· ἀνάβαμε φωτιά· κολατσίζαμε. Τότες κράταγα στά χέρια μου τή φαντασία τοῦ Σεφκιέτ· τήν ἔπλαθα, ὅπως μέ τό ζυμάρι πλάθεις τά Λαζαράκια. Στήν Ἀνάσταση τόν κατέβαζα στόν Κιρκιντζέ! Χαιρότανε νά βλέπει τή νύχτα τά κεριά νά στραφταλίζουνε σάν ἀστράκια, ν' ἀκούει τό Χριστός Ἀνέστη καί τῆς καμπάνας τό ξεσηκωτικό μελωδικό κάλεσμα, νά ρίχνει μαζί μας τράκα τροῦκες καί νά τρώει στό τραπέζι μας τή μοσχοβολιστή αὐγοκομμένη μαγειρίτσα τῆς μάνας μου.

Ἡ Διδώ Σωτηρίου γεννήθηκε στόν Κιρκιντζέ Αἰδινίου στις 18 Φεβρουαρίου 1909. Τό 1919 μετοίκησε μέ τήν οἰκογένειά της στή Σμύρνη, ὅπου τοὺς βρῆκε ἡ Μικρασιατική Κατατροφή. Ὁ δρόμος τῆς προσφυγιᾶς τοὺς ἔφερε στήν Ἀθήνα. Ἡ Διδώ σπούδασε γαλλική φιλολογία στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, συνέχισε τίς σπουδές της στό Πανεπιστήμιο τῆς Σορβόνης στό Παρίσι καί κατόπιν ἐργάστηκε ὡς δημοσιογράφος. Γιά τό λογοτεχνικό της ἔργο τιμήθηκε μέ ἑλληνικά καί διεθνή βραβεῖα. Τό δημοφιλέστατο μυθιστόρημά της *Ματωμένα Χώματα* ξεκινᾷ μέ τήν ἀνάπλαση τῆς εἰρηνικῆς ζωῆς στόν Κιρκιντζέ (σήμερα τουρκ. Şirince), στήν ἐπαρχία Σμύρνης, 8 περίπου χιλιόμετρα ἀνατολικά τῆς πόλης Σελετζούκ καί ἐπίσης 8 χιλιόμετρα ἀπό τήν Ἐφεσο.



Στό προηγούμενο Εἰσοδικό κάναμε κάποιες ἐλάχιστες νύξεις ὡς ἀφορμή γιά περισσότερο προβληματισμό στή λειτουργία τοῦ Ὄνόματος τοῦ Πατρός. Σήμερα θά ἀπαντήσουμε στό ἐρώτημα τί σημαίνει νά εἶσαι υἱός. Θά ξεκινήσουμε μέ κάποιες γενικές παρατηρήσεις, προτοῦ δοῦμε τό θέμα ἀπό τή σκοπιά τῆς Ὁρθόδοξης θεολογίας.

Τό ζήτημα ἔχει τεθεῖ μέ πολλούς τρόπους ἀπό ἀρχαιοτάτων χρόνων καί σέ θρησκευτικό ἐπίπεδο ἀλλά καί στόν χώρο τῆς θύραθεν παιδείας. Ἔχω ὅμως τήν αἴσθηση ὅτι ἡ κοσμική καί ἡ διεπιστημονική προσέγγιση ἐγκλωβίζονται σέ πλαίσια φυσιοκρατικά καί ντετερμινιστικά - εὐλόγο, ἄλλωστε. Ἀπό τήν ἀρχαία φιλοσοφία, πού προσεγγίζει τόν κόσμο μέσα ἀπό τό πρίσμα τῆς εἰρμαμένης, μέχρι καί τίς σύγχρονες ψυχολογικές θεωρίες, ὅλα κινοῦνται σέ ἓνα φυσιοκρατικό βιολογικό κλειστό κύκλωμα, ὅπου ἡ υἰότητα ἀσφυκτιᾷ ἐξαρτώμενη σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τή γονεϊκή συμπεριφορά. Ἡ ρήση «Ἀμαρτία γονέων παιδεύουσι τέκνα» δέν εἶναι τυχαία. Τό νόημά της μᾶς εἰσάγει σ' ἓναν ἀτέρμονα κύκλο, ἀφοῦ καί ὁ γονέας, ὡς τέκνο, ἀφενός εἶναι ἀτελής καί ἀφετέρου μπορεῖ νά ἐπικαλεσθεῖ τή δυσλειτουργία τῶν δικῶν του γονέων. Εἶναι τότε πού καί ἡ φυσική-βιολογική πατρότητα βιώνει τήν υἰότητα ἀπειλητικά (τυχαία, ἄραγε;): π.χ., ὁ Λάιος, ὁ πατέρας τοῦ Οἰδίποδα. Σέ αὐτό τό πλαίσιο πατρότητα καί υἰότητα κατανοοῦνται μέ ὄρους ψυχολογικούς, δικανικούς, κοινωνιολογικούς κ.ἄ. Θεωρῶ, ὅμως, ὅτι τό ζήτημα τούς ξεπερνᾷ. Ὅταν ἡ προσέγγισή μας κινεῖται στά παραπάνω πλαίσια, δέν μπορεῖ νά βρεθεῖ μία διαχρονική σταθερά διέξοδος πέρα ἀπό τή φυσιοκρατική ἐρμηνεία. Γι' αὐτό, π.χ., ἀπό τόν μεσαίωνα, πού ἡ ἐξουσία τοῦ πατέρα μεσουρανοῦσε, θά περάσουμε στά νεώτερα χρόνια, πού ἀποδυναμώθηκε ὄχι μόνον ἡ ἐξουσία του (εὐλόγως) ἀλλά καί ἡ συμβολική του λειτουργία. Ὑπ' αὐτό τό πρίσμα, ξεκίνησε μιά ἐκτεταμένη συζήτηση γιά τή θέση τῶν παιδιῶν (δικαιώματα παιδιῶν κ.λπ.) καί τή σχέση των μέ τούς γονεῖς. Θετικό, ἀπό τή μιά, ἀλλά ἀπό τήν ἄλλη ὁ κόσμος «μοιάζει μέ μία ἀδελφότητα χωρίς πατέρα».

Ἀρκετοί θεωροῦν ὅτι οἱ ἀλλαγές αὐτές ὀδηγοῦν στό ἄλλο ἄκρο, στήν κατολίπηση τῆς συμβολικῆς διαφορᾶς μεταξύ γονέα καί παιδιοῦ. Ἐν προκειμένῳ, ἡ ὑποχώρηση τῆς πατρικῆς λειτουργίας, μέ τήν ἔννοια τοῦ Νόμου, τοῦ Ὁρίου, πού ἔπρεπε νά προσδιορίζει τή σχέση γονέων καί τέκνων, κινδυνεύει νά προκαλέσει, ἂν δέν τό ἔχει κάνει ἤδη, σύγχυση τῶν ρόλων πατρός καί τέκνου. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι κάποιοι γονεῖς λένε: «Ἐγώ πρῶτα ἀπ' ὅλα εἶμαι φίλος μέ τά παιδιά μου!» Ὅμως, ἄλλο σημαίνει νά εἶσαι πρωταρχικά γονέας καί ἄλλο νά εἶσαι πρωταρχικά φίλος! Ὅλα αὐτά πρέπει διαρκῶς νά ἐξηγοῦνται καί νά προσδιορίζονται, γιατί κάθε λέξη παραπέμπει σέ μία ἀντίληψη ζωῆς, πού μπορεῖ ἀπό ἄνθρωπο σέ ἄνθρωπο νά εἶναι διαφορετική.

Ἡ σημασία καί ὁ ρόλος τῆς υἰότητας θά ἔπρεπε νά ἐνδιαφέρει συνολικά τήν ἀνθρωπότητα. Ἐνδέχεται κάποιος νά μή γίνει γονέας, πατέρας ἢ μητέρα, σύζυγος, φίλος κ.ἄ., ἀλλά ὅλοι ξεκινᾶμε νά ὑπάρχουμε ὡς παιδιά, καί αὐτό παραμένει ἔσασι, ἀνεξίτηλο, ὅ,τι καί νά προστεθεῖ. Αὐτό πού χαρακτηρίζει τό τέκνο (ἐκ τοῦ τίκτω=γεννώ), εἶναι ὅτι γεννᾶται ἀπό κάποιον πού ἀποφάσισε νά τό δημιουργήσει ἐρήμην τῆς θελήσεώς του. Ὁ πρῶτος ἀνθρωπος ξεκινᾶει νά ὑφίσταται ἀπό τή θέση τοῦ τέκνου, ἐφόσον δέν ἔχουμε καμμία μαρτυρία ὅτι μπορεῖ νά αὐτοδημιουργήθηκε. Αὐτό ἐπιβεβαιώνεται καί σήμερα μέσα ἀπό τή βιολογική διαδοχή. Τό παιδί ὄχι μόνο δέν αὐτο-γεννᾶται, ἀλλά καί σέ βιολογικό ἐπίπεδο, μέ τή γέννησή του, εἶναι ἀρχικά τόσο ἀνήμπορο, πού χωρίς τήν παρουσία τῶν γονέων (τοῦ Ἄλλου) εἶναι ἀδύνατο νά ἐπιβιώσει. Τό νά εἶναι κάποιος τέκνο, σημαίνει ὅτι δημιουργήθηκε ἀπό κάποιον ἄλλον. Ἡ σύλληψή μας πραγματοποιήθηκε ἀπό κάποιον ἄλλον. Γιά τόν λόγο αὐτό, ἡ ἀνθρωπότητα μπορεῖ νά κατανοηθεῖ μόνον ἐάν προσεγγιστεῖ στή βάση ὅτι εἶναι ἓνα παιδί, μέ ὅ,τι αὐτό συνεπάγεται καί σημαίνει.

Ἡ θέση τοῦ τέκνου δηλώνει ὅτι ἡ προέλευσή του ὀφείλεται σέ κάποιον ἄλλον, συνεπῶς εἶναι ἀδύνατο νά μή φέρει τά ἴχνη, τό ἀποτύπωμα τοῦ ἄλλου στή «δική του» ζωή! Κάθε παιδί κληρονομεῖ τήν ὑπαρξή του (καί μαζί τό νόημά της), ἀφοῦ ἡ ὑπαρξη συγκροτήθηκε στήν ἀπουσία του, στήν ἀνυπαρξία του. Ἡ ὑπαρξή μας ἀφηγεῖται τήν ἀρχέγονη ἱστορία μας: ὡς τέκνα δέν γεννᾶμε τόν ἑαυτό μας, ἐπομένως δέν μποροῦμε νά παρακάμψουμε ὀλοκληρωτικά τήν ἐξάρτησή μας ἀπό τόν ἄ(Ἄ)λλον, ἀπό α(Α)ὐτόν πού μᾶς ἔφερε στήν ὑπαρξή. Μέ αὐτό τό γεγονός ἀργά ἢ γρήγορα θά ἔλθουμε ὀπως-δήποτε ἀντιμέτωποι. Κανείς δέν μπορεῖ νά διαφύγει ἀπό αὐτήν τήν πραγματικότητα. Ἀπέναντι στόν ἄ(Ἄ)λλον, στόν Δημιουργό, τό τέκνο δέν μπορεῖ νά μή λάβει θέση. Γι αὐτό εἶναι σημαντικό νά δοῦμε σέ τί συνίσταται ἡ θέση πού θά λάβει καί τί συνέπειες ἔχει γιά τή συνέχεια καί τήν ποιότητα τῆς ζωῆς του.

Ὡς ἐκ τῆς φύσεώς τους, οἱ κοσμικές ἐπιστήμες ἀδυνατοῦν νά ἀντιμετωπίσουν τήν υἰότητα σέ ἀναφορά μέ τή θέση πού θά λάβει τό τέκνο σ' αὐτόν τόν πρωταρχικό Ἄλλο-Δημιουργό. Αὐτό πού κάνουν εἶναι νά λαμβάνουν ὡς δεδομένο πατέρα τῆς ἀνθρωπότητας τό ἀρχικό τέκνο, παραθεωρώντας ὅτι δέν αὐτοδημιουργήθηκε, καί μετά ἀρχίζουν νά συσχετίζουν τήν ἐξέλιξη ἐκάστου τέκνου μέ τή λειτουργικότητα καί τή συμπεριφορά τοῦ γονεϊκοῦ (ἢ καί τοῦ προγονικοῦ), περιβάλλοντος, τό ὁποῖο θεωροῦν, περισσότερο ἢ λιγότερο, ὑπεύθυνο. Βεβαίως, αὐτό δέν εἶναι λάθος, ὡστόσο δέν ἐπαρκεῖ, διότι δέν ἐγγίζει τήν οὐσία: ὅτι ἂν πᾶμε πίσω, στή διαδοχή τῶν γενεῶν, ὑπάρχει ἓνα ἀρχέγονο ἀνθρώπινο γονεϊκό περιβάλλον, πού ἐπίσης δέν αὐτοδημιουργήθηκε. Εἶναι κοινός τόπος στήν ψυχολογία, ὅτι τό παιδί εἶναι τμημα μιᾶς σχέσης, ἀλληλένδετο μέ τό περιβάλλον, σύμφωνα καί μέ τή θεωρία τῶν ἀντικειμενότητων σχέσεων, π.χ. δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ χωρίς τή μητέρα. Ἀλλά καί ἡ μητέρα δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ χωρίς τόν πατέρα. Ἐπίσης, δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ, ἐάν τῆς ἀφαιρεθεῖ ἡ υἰότητα, τό γεγονός δηλ. ὅτι ὑπῆρξε καί εἶναι τέκνο. Μέ ἄλλα λόγια, κατανοεῖται ὡς «μέρος» τῆς σχέσης τῶν δικῶν της γονέων, ἔως ὅτου φθάσουμε στήν ἀφετηρία, στοῦς (μή αὐτοδημιουργημένους) προπάτορες τῆς

άνθρωπότητας. Ἡ σύνδεση τοῦ τέκνου ἀποκλειστικά ἢ σέ μεγάλο βαθμό μέ τή γονεϊκή συμπεριφορά εἶναι ἐρμηνευτικά ἀνεπαρκής, γιατί δέν ἀνάγεται στήν οὐσία τοῦ προβλήματος πού προαναφέραμε. Ἀφοῦ τό σημερινό τέκνο (-άνθρωπότητα) εἶναι προβληματικό, ντετερμινιστικά μιλώντας, πρέπει νά ἀποδώσουμε εὐθύνες στό γονεϊκό του περιβάλλον. Ἄν, ὅμως, τό γονεϊκό αὐτό περιβάλλον εἶναι προβληματικό, τότε πρέπει καί πάλι νά ἐννοήσουμε μία ἀλυσίδα προβληματικῶν γονεϊκῶν περιβαλλόντων. Ἔτσι, θά φθάσουμε στό σημείο νά ἀναρωτηθοῦμε, πῶς προέκυψε νά εἶναι δυσλειτουργικό τό ἀρχέγονο τέκνο, ὡς πρός τόν ἑαυτό του, καί πατέρας τῶν ἐπόμενων γενεῶν, γιά νά ἐρμηνευθεῖ ἡ δυσλειτουργικότητα τῆς ἀνθρωπότητας-τέκνου (ὁ πόλεμος τῆς Οὐκρανίας θά ἦταν ἓνα πολύ καλό παράδειγμα). Τό ἐρμηνευτικό σχῆμα εἶναι ἀδιέξοδο, ἂν ἐπιμένουμε νά ἀντιμετωπίζουμε τήν ἀνθρωπότητα-τέκνο φυσιοκρατικά. Οἱ παροιμίες «τό μῆλο κάτω ἀπ' τή μηλιά θά πέσει» καί «ἀπό ρόδο βγαίνει ἀγκάθι, κι ἀπό ἀγκάθι βγαίνει ρόδο» ἀποτυπώνουν τήν ἀνυπαρξία τῆς σταθερᾶς πού προαναφέραμε.

Οἱ σχετικές ἐπιστῆμες (φιλοσοφία, ψυχολογία, κοινωνιολογία κ.λπ.) ἐρίζουν, συχνά μέ μανιχαϊκό τρόπο, ἂν τό παιδί εἶναι *tabula rasa* (ἄγραφή πλάκα) ἢ ἔχει ἔμφυτες "γνώσεις". Ἡ ἔριδα αὐτή ὅμως, ἐγκλωβισμένη σέ ἐνδοϊστορικά πλαίσια, παραθεωρεῖ τό πρωταρχικό πρόβλημα τοῦ ἀρχέγονου τέκνου: ὅτι δέν εἶναι κυρίαρχο οὔτε τῆς καταγωγῆς του, ἀλλά οὔτε καί τοῦ τέλους του. Ἡ ἀνθρωπότητα, ὁ κάθε ἄνθρωπος χωριστά ὑπόκειται στήν ἀτέρμονη περιδίνηση φθορᾶς καί θανάτου. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἀναζήτηση τοῦ "ἰδανικοῦ" γονέα εἶναι ἄπιαστο ὄνειρο, καί ἡ ἀναζήτηση τοῦ "ἰδανικοῦ" υἱοῦ οὐτοπία, γιατί διαρκῶς ἐπικρέμαται ἡ δαμόκλειος σπάθη τοῦ ἐπικείμενου θανάτου, πού πρὶν ἀφανίσει τά πάντα, τά ἔχει δηλητηριάσει. Πόσο ἐπηρεάζει ἡ ἔχει παρουσία ἑνός "ἰδανικοῦ" γονέα ἢ καί υἱοῦ, ἀφοῦ ἡ ἀπειλή τοῦ θανάτου φοβίζει καί τούς δύο ὡς τέκνα; Ἡ θέση τῆς ἀνθρωπότητας ὡς τέκνου ἐμπεριέχει σέ κοσμικό ἐπίπεδο τή βεβαιότητα τοῦ θανάτου, ὁ ὁποῖος δέν φεῖδεται καμμίας ἀνθρώπινης λειτουργικότητας, ὅσο γοητευτική καί ἂν εἶναι, ἀφοῦ κάθε ἀνθρώπινη λειτουργικότητα ὑπόκειται σέ γέννηση καί ἐπομένως στήν ἀπειλή τοῦ θανάτου. Τό νά εἶσαι τέκνο σημαίνει ὅτι γεννήθηκες. Αὐτό σέ φέρει ἐνώπιον ὄχι μόνο τοῦ φόβου, ἀλλά καί τῆς πραγματικότητας τοῦ θανάτου, τήν ὁποία δέν μπορεῖ νά ἀναιρέσει καμμία "ἰδανική" γονεϊκή λειτουργικότητα, διότι καί αὐτή, ὅπως προαναφέραμε, ὑπόκειται στόν θάνατο. Ἐπομένως, ἡ ἀνθρωπότητα ξεκινάει μέ μία ἔλλειψη: ὅτι εἶναι τέκνο, ὅτι δέν αὐτοδημιουργήθηκε. Ἡ ζωὴ καί τό νόημά της προέρχονται ἀπό Ἐκεῖνον τόν Ἄλλον πού μᾶς δημιούργησε. Ἴσως αὐτό νά εἶναι τό πρωταρχικό τραῦμα, πού βαρύνει ἐξίσου γονεῖς καί παιδιά.

Σέ αὐτό τό σημείο ἡ παρεμβολή τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι καθοριστικῆς σημασίας, διότι προσεγγίζει τό ζήτημα τῆς υἰότητας πέρα ἀπό τά στενά βιολογικά ὄρια τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως καί τῆς καλῆς ἢ κακῆς συμπεριφορᾶς. Μέ τό θέμα αὐτό, πρῶτα ὁ Θεός, θά ἀσχοληθοῦμε στό ἐπόμενο Εἰσοδικό.

Χριστός Ἀνέστη!  
Ἀλέξανδρος Κατσιάρας



## Τό τελευταίο Πάσχα τῆς σκλαβιάς στή Σμύρνη\*

Εἶναι μερικές στιγμές πού δέν σβήνουν ποτέ ἀπό τή ζωή, ὅσα χρόνια κι ἂν περάσουν, ὅσο κι ἂν ἀσημώσουν τά μαλλιά. Θά θυμᾶμαι πάντα τό τελευταίο Πάσχα πού ἔκανα στή σκλαβωμένη Σμύρνη, ἢ καλλίτερα τό τελευταίο σκλαβωμένο Πάσχα τῆς Σμύρνης (1919) γιατί τά ἄλλα τρία πού γιόρτασα ἦσαν ἐλεύθερα καί ὕστερα πιά κανένα. Ἡ πλάκα κάλυψε τόν ἀπέραντο τάφο πού ἄνοιξε τόν Αὐγουστο τοῦ 1922.

Ἦμουν παιδί καί μόλις στό Μοῦδρο ὑπεγράφη ἡ ἀνακωχή (1918), ὁ πατέρας μου μέ πήρε καί πήγαμε στή Σμύρνη, ὅπου εἶχαμε συγγενεῖς καί ὅπου ὁ πατέρας μου εἶχε κατάστημα, πού ἐγκατέλειψε λίγο πρὶν ἀρχίσει ὁ πόλεμος.

Βρήκαμε τήν ἐλληνοπούλη νά σφαδάζει κάτω ἀπό τήν ἀγωνία καί τήν προσδοκία. [...] Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι δέν ἤξευραν τί νά πιστέψουν καί ἡ καρδιά τους ἐσπάραζε. Οἱ διαδόσεις ὀλοένα ἐντείνονταν. Σήμερα ἔρχεται ὁ «Ἀβέρωφ», αὔριο τό «Κιλίς», μεθαῦριο καταλαμβάνεται ἡ Σμύρνη. Ὅλοι τῶχαν βέβαιο, ὅσο καί ἂν οἱ Τοῦρκοι ἐφαίνοντο δυστροπώτεροι.

Θυμᾶμαι πολύ καλά καί τή στιγμή πού χαράσσω τίς γραμμές αὐτές, ὕστερα ἀπό δεκαεπτὰ ὀλόκληρα χρόνια, τίς μορφές πού ἔβλεπα στούς δρόμους, τά λόγια πού ἄκουα, τό δράμα ἐκεῖνο τῆς προσδοκίας πού ἄρχισα νά τό συμμερίζομαι κι ἐγώ ἀπό λίγες ἐβδομάδες πού βρισκόμουν στή Σμύρνη. Τά ὄνειρα θά γινόντουσαν πραγματικότητα; Πάλι μέ χρόνια μέ καιρούς πάλι δικά μας θάσαν;

Τή Μεγάλη Δευτέρα, ἔξαφνα, ἔκαμε τήν ἐμφάνισή του στούς δρόμους τῆς Σμύρνης ἓνας Σμυρνητός ἀξιωματικός τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἀδειοῦχος. Πίσω του, ὅπου καί ἂν ἐμφανίζόταν ἀκολουθοῦσαν ἑκατοντάδες Ἕλλήνων καί ἔκλαιαν. Μικρά παιδιά τόν πλησίαζαν καί τοῦ φιλοῦσαν τό χέρι, γέροι ἐπήγαιναν κοντά του καί μέ τά δάκρυα στά μάτια τοῦ μιλοῦσαν γιά τήν Ἑλλάδα. Κι ὅλοι περίμεναν τή νύχτα τῆς Ἀναστάσεως. Δέν σημαιοστόλισαν στίς 25 Μαρτίου. Θά σημαιοστόλιζαν τό Πάσχα καί τά ντουφέκια θ' ἀντηλαλοῦσαν στά σοκάκια καί στούς ἀυλογύρους τῶν ἐκκλησιῶν. Τήν Μεγάλη ὅμως Τρίτη ὁ Τοῦρκος νομάρχης ἔβγαλε μία διαταγή ἀπαγορεύοντας τοῦς πυροβολισμούς μέ ἀπειλή φυλακίσεως, προστίμου. Ταυτοχρόνως καί οἱ συμμαχικές ἀρμοστειακές ἀρχές ἔκαμαν συστάσεις νά τηρηθοῦν οἱ διαταγές τοῦ Τοῦρκου νομάρχου καί τῆς Τουρκικῆς ἀστυνομίας γιατί ἀλλιῶς, ὑπῆρχε κίνδυνος θλιβερῶν ἐπεισοδίων.

Τή νύχτα τῆς Ἀναστάσεως μοῦ εἶπε ὁ πατέρας μου:

– Ἀπόψε θ' ἀναστήσουμε στήν Ἁγία Φωτεινή.

Θυμᾶμαι πῶς τήν ὥρα πού πηγαίναμε πλησίαζαν μεσάνυχτα. Οἱ καμπάνες ἠχολογοῦσαν στόν ἀέρα καί στά στενά σοκάκια μέ τόν ἀνέμπоро φωτισμό ἐκινούντο



χιλιάδες Σμυρνηοί. Ἀνάμεσα ὅμως σ' αὐτούς, καί πυκνές περιπολίες Τούρκων στρατιωτῶν, ἀστυνομικῶν καί ἴλες ἱππικῶν. Ἐκύκλωναν σιγά σιγά ὅλη τήν ἔκταση τοῦ ναοῦ μέ τά ἐξαρθήματά του.

–Τοῦρκοι, εἶπα στόν πατέρα μου.

–Δέν βαριέσαι, μοῦ ἀπάντησε. Δέν κάνουν τίποτα. Αὐτοί εἶναι θρασύδειλοι. Περισσότερα θά κάνουν ἂν δέν ρίξουν οἱ χριστιανοί, παρά ἂν ρίξουν.

Τήν ὥρα πού περνοῦσε τό τρίστρατο, εἴμεθα ἀπό παντοῦ κυκλωμένοι. Ἡ λειτουργία εἶχε ἀρχίσει ἔξω στόν περίβολο. Ὁ μητροπολίτης Χρυσόστομος ἀνεβασμένος στήν ξύλινη ἐξέδρα, ἀστραποβολοῦσε ὅλος στά χρυσοποικιλτα ἀμφιά του καί ἡ μορφή του εἶχε μία ἀφάνταστη αἴγλη.

Τήν ὥρα ἐκεῖνη κάποιο σούσουρο ἐσημειώθη μέσα στόν αὐλόγυρο. Ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν Τούρκων παρήγγειλε στό μητροπολίτη Χρυσόστομο νά μή πυροβολήσουν οἱ χριστιανοί, γιατί ἀλλιῶς θάμπαινε στόν περίβολο καί δέν ἀνελάμβανε καμμία εὐθύνη. Ὁ Χρυσόστομος ἀπάντησε ὅτι κακά ἔκαμε ὁ Τοῦρκος ἀξιωματικός νά τόν διακόψει στή λειτουργία κι ἐξακολούθησε.

Ἐπλησίαζε ἡ ὥρα ν' ἀκουσθεῖ τό Χριστός Ἀνέστη καί ἡ προσοχή μου ἦταν στό ἐκκλησίασμα. Ὅλοι εἶχαν μάθει τήν παραγγελία τοῦ Τοῦρκου ἀξιωματικοῦ. Τί θά γινόταν; Στό καμπαναριό, ὅσοι εἶχαν ἀνέβει κρατοῦσαν τά σχοινιά στίς καμπάνες, ἄλλοι ἐτοίμαζαν τά πυροτεχνήματα.

Κι ἔξαφνα, ἡ καθαρῆ φωνή τοῦ Χρυσόστομου ἀκούσθηκε σάν σάλπισμα μέσα στή νύχτα νά ψάλλει: «Χριστός Ἀνέστη...». Τίποτα ἄλλο δέν ἀκούστηκε. Οἱ μικροί ἄρχισαν νά κινοῦν τά ἐξαπτέρυγα, οἱ καμπάνες πῆγαν νά σπάσουν, χιλιάδες χέρια κατέβηκαν στίς τσέπες καί ὑψώθηκαν πάλι κρατώντας τό καθένα κι ἓνα πιστόλι. Καί ἡ ἀτμόσφαιρα ἐσείσθη ἀπό χιλιάδες πυροβολισμούς, ὁμοβροντίες, ἀδιάκοπες. Ἐκύταζα πρός τό τρίστρατον περιμένοντας νά ἰδῶ τοὺς Τοῦρκους νά μπαίνουν καβάλα στά ἄλογά τους. Κανένας δέν ἐμπῆκε καί ἐπὶ πέντε, δέκα, εἴκοσι λεπτά ἐσείετο τό σύμπαν ἀπό τοὺς πυροβολισμούς...

Ὅταν ἐφεύγαμε μέ τόν πατέρα μου, ἐσχόριζαν μέσα στή νύχτα καί στά στενοσόκακα καί οἱ τελευταῖες τουρκικές περιπολίες.

–Δέν σοῦ τῶπα πῶς δέν κάνουν τίποτα, μοῦ εἶπε.

Τήν ὥρα ἐκεῖνη εἶχα πιστέφει πῶς τελείωσε γιά πάντα ἡ δύναμις τῶν Τούρκων.

Ἦταν τό τελευταῖο σκλαβωμένο Πάσχα τῆς Σμύρνης. Ποιός νά ἤξερε... Ὅτι ὕστερα ἀπό λίγα χρόνια γιά πάντα σκλαβωμένη ἡ νύμφη τῆς Ἰωνίας δέν θά ξαναγιόρταζε πιά Πάσχα.

\* Τό κείμενο δημοσιεύθηκε ἀνωνύμως στήν ἐφημερίδα Ἡμερήσιος Κῆρυξ (Ἀπρίλιος 1936). Διατηρήθηκε ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου.



## Ἐκκλησία

Αἰκατερίνης Ρίζου  
Δρος Φιλοσοφίας

Ὁ ὅρος Ἐκκλησία (<ἐκ+καλῶ = καλῶ, συγκαλῶ, καλῶ ἔξω, προσκαλῶ, συναθροίζω), στήν ἀρχαία ἑλληνική γραμματεία δηλώνει τή συνέλευση τῶν πολιτῶν, γιά κοινή σκέψη καί διαβούλευση περί σοβαρῶν ζητημάτων, ὥστε νά γίνει συζήτηση καί νά ληφθοῦν ἀποφάσεις. Στό πλαίσιο τῆς Ὁρθόδοξης θεολογίας, μολονότι διατηρεῖ τό ἀρχικό του νόημα (δηλαδή, τῆς σύναξης τοῦ λαοῦ ἐπὶ τὸ αὐτό), προσλαμβάνει ἐπιπλέον σημασίες, πού συνδέονται μέ τό σχέδιο τοῦ Θεοῦ γιά τή σωτηρία τοῦ κόσμου.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, πού θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος Ἐκκλησιολόγος, ἀποκαλεῖ τήν Ἐκκλησία μυστήριο πού ἦταν κρυμμένο ἀπ' ἀρχῆς στόν Θεό (Εφ 3:9-10: «ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰῶνων ἐν τῷ Θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καί ταῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις διὰ τῆς ἐκκλησίας ἢ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ»). Ὁ Θεός, προαιώνια, εἶχε σχεδιάσει τή σωτηρία τοῦ κόσμου, μέσω τῆς κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Χριστοῦ, ἐντός τῆς Ἐκκλησίας καί μέσω τῆς Ἐκκλησίας, ὡς σώματος Χριστοῦ. Ἡ Ἐκκλησία, συνεπῶς, δέν εἶναι ἀνθρώπινο δημιούργημα («οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου», Ἰω 18:36)· ἔχει διπλή διάσταση: ἱστορική καί ἐσχατολογική. Ὁ Θεός Πατήρ δημιουργεῖ διὰ τοῦ Υἱοῦ καί μέ τή συνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τόν κόσμο καί τόν ἄνθρωπο, ἔχοντας ὡς σκοπό Του τήν Ἐκκλησία. Στήν Ἐκκλησία, λοιπόν, δέν ἐκλήθη νά συμμετάσχει μόνον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλά σύμπασα ἡ κτιστή δημιουργία («Κόσμου γάρ κτίσις ἐστίν ἡ τῆς Ἐκκλησίας κατασκευή», Γρηγόριος Νύσσης, *Ἐξήγησις ἀκριβῆς εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων*, Ὁμιλία ΙΓ', PG 44:1049B).

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἔνωση κτιστοῦ-Ἀκτίστου. Ὡστόσο, μέ τό προπατορικό ἁμάρτημα ἀνακόπηκε αὐτή ἡ πορεία γιά τή συγκρότηση τῆς Ἐκκλησίας. Μέ τήν Ἐνανθρώπηση καί τά ἄλλα γεγονότα τῆς θείας Οἰκονομίας, ὁ Χριστός ἔρχεται νά συνάξει γύρω του ὅλα τὰ διασκορπισμένα παιδιά τοῦ Θεοῦ καί νά σχηματίσει, μέ τή χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, μιά νέα κοινότητα. Αὐτή ἡ νέα κοινότητα συγκροτήθηκε τήν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, διὰ τῆς παρουσίας τοῦ Παρακλήτου, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ τήν ἀνακεφαλαίωση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Οἰκονομίας.



## Ὁ ἐπίσκοπος πού ταπείνωσε τόν Χίτλερ καί ὁ δημόσιος λόγος τῆς Ἐκκλησίας

π. Δημητρίου Μπαθρέλλου

Ἐφημ. Ἰ.Ν. Αναλήψεως Ντράφι - Ἐπισκ. Καθηγητοῦ Παν. Emory

**Π**λείστοι ὅσοι δημόσιοι διανοούμενοι τῆς χώρας μας ἀξιῶνουν ἀπό τήν Ἐκκλησία νά μὴν καταθέτει δημόσιο λόγο, νά μὴν ἀποφαινεται γιά “πολιτικά” θέματα, ἀλλά νά περιορίζεται σέ ζητήματα ἀμιγῶς πνευματικά (τὴν ἀναπόφευκτα δημόσια, “πολιτική” διάσταση τῶν ὁποίων παραβλέπουν). Τὴν ἴδια στιγμή, βέβαια, ἀπευθύνουν στὴν Ἐκκλησία τὴ μομφή ὅτι δέν καταδίκασε εὐθέως τὴ χούντα ἢ τὴ Χρυσὴ Αὐγὴ. Μὲ λίγα λόγια, ζητοῦν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία νά μιλά, ἢ νά σωπαίνει, μὲ ὄρους πού θά ὑπαγορεύουν ἐκεῖνοι. Αὐτός εἶναι ἀκόμα ἓνας λόγος γιά τόν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία θά πρέπει νά υἱοθετήσῃ ἀπέναντί τους, συνειδητά καί μὲ συνέπεια, τὴ στάση τοῦ “ἀναξιόπιστου σύμμαχου”: νά μιλά, δηλαδή, ἢ νά σωπαίνει, μαζί τους ἢ ἐναντίον τους, μὲ μόνο κριτήριό τὴν ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου καί τὴν εὐθύνῃ ἀνταπόκρισης στό περιεχόμενο καί τίς ἐπιταγές του.

\* \* \*

Τὴν ἐποχὴ τῆς κυριαρχίας τοῦ ναζισμοῦ στὴ Γερμανία, ἡ πλειονότητα τῶν χριστιανῶν, ἀκόμα καί ἐκείνων πού διαφωνοῦσαν μὲ τόν ναζισμό καί τόν φύρερ, εἶχε κατὰ κάποιον τρόπο συγκροτήσει, γιά νά παραθέσω τά λόγια τοῦ Κάρολ Μπάρτ,

«ἓνα στρατό ἀπὸ οὐδέτερους μαχητές ... σύμβολο τῶν ὁποίων ἦταν ἓνα ζευγάρι παχιές παρωπίδες, καί ἐκκλησιαστικὸν ἐπιθυμία τὸ νά μὴν ἀποτελοῦν κίνδυνο γιά κανέναν, ὥστε νά μὴν διατρέχουν καί οἱ ἴδιοι κανένα κίνδυνο»<sup>1</sup>. Φωτεινὴ ἐξαίρεση μέσα σ' ἐκείνη τὴ νύχτα τοῦ κακοῦ ἀποτέλεσε ὁ Ρωμαιοκαθολικὸς Ἐπίσκοπος τοῦ Μύνστερ, Clemens August Graf von Galen.

Τὴν 1<sup>η</sup> Σεπτεμβρίου 1939, ὁ Χίτλερ ἐξουσιοδότησε τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἐπινομαζόμενου Προγράμματος T4. Τὸ Πρόγραμμα προέβλεπε τὴ μαζικὴ ἐξόντωση παιδιῶν καί ἐνηλίκων πού ἔπασχαν ἀπὸ σοβαρὲς ψυχικὲς, διανοητικὲς, ἢ σωματικὲς ἀσθένειες καί ἀναπηρίες, καί οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζονταν στὰ σχετικὰ ἔγγραφα ὡς «ἀντιπαραγωγικά μέλη τῆς ἐθνικῆς κοινότητος». Σύμφωνα μὲ τὴν προβλεπόμενη διαδικασία, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ μετακινούνταν μὲ εἰδοποίησιν τῆς τελευταίας στιγμῆς στό κατάλληλο ἴδρυμα, δολοφονούνταν, καί στὴ συνέχεια ἐνημερωνόταν ἢ οἰκογένεια μὲ τυποποιημένη ἐπιστολὴ ὅτι ὁ συγγενὴς τους ἀπεβίωσε αἰφνίδια καί ἀποτεφρώθηκε πάραυτα γιά λόγους ὑγιεινῆς.<sup>2</sup> Στὴν ἐπιστολὴ διατυπώνονταν συλλυπητήριες εὐχές καθὼς καί ἡ παρήγορη σκέψη ὅτι

ὁ συγγενής τους ἀπαλλάχθηκε ἀπό μιὰ ἐπώδυνη ζωή, τὴν ὁποία δὲν ἀξίζει κανεὶς νὰ ζεῖ. Μέχρι τὰ τέλη τοῦ 1940 εἶχαν ἐξοντωθεῖ περισσότεροι ἀπὸ 35.000 ἄνθρωποι καὶ μέχρι τὸ καλοκαίρι τοῦ 1941 περίπου 70.000.

Τὸ Πρόγραμμα, ὥστόσο, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ κρατηθεῖ γιὰ πολὺ καιρὸ ἀπόλυτα μυστικὸ. Ὅσοι βέβαια γνώριζαν, σπανιότατα εἶχαν τὸ θάρρος νὰ ἀντιδράσουν. Οἱ περισσότεροι προτίμησαν, στὴν καλύτερη περίπτωση, νὰ κάνουν ὅ,τι μπορούσαν ἐντὸς τοῦ συστήματος – μὲ ἐξαίρεση τὸν ἐπίσκοπο τοῦ Μύνστερ. Τὴν Κυριακὴ, 3 Αὐγούστου 1941, ὁ von Galen μὲ τολμηρὸ καὶ ἐπίκαιρο κήρυγμά του καταφέρθηκε ἀπερίφραστα ἐναντὶον τοῦ Προγράμματος. Ἡ ἐνέργειά του αὐτὴ διακρινόταν ὄχι μόνον ἀπὸ γενναϊότητα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ καλῶς ἐννοούμενο ἐπαγγελματισμὸ. Τὸ κήρυγμα ὄχι μόνον ἀνεδείκνυε τὴ φρίκη τῆς σχετικῆς ἐγκληματικῆς διαδικασίας καὶ τίς ἠθικὲς της παραμέτρους, ἀλλὰ καὶ ἐντυπωσίαζε μὲ τὴν προσεκτικὴ νομικὴ του τεκμηρίωση. Ἐπιπλέον, ὁ von Galen εἶχε μεριμνήσει γιὰ τὴν πολιτικὴ ἀποτελεσματικότητά τοῦ κηρύγματός του. Χιλιάδες ἀντίτυπα του τυπώθηκαν στὰ κρυφὰ καὶ μοιράστηκαν εὐρύτερα, ἐνῶ βρετανικὰ ἀεροπλάνα ἔριξαν ἀντίτυπα ἀκόμα καὶ ἀνάμεσα στὶς γραμμὲς τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ. Στὸ πλαίσιο τοῦ διεξαγόμενου πολέμου, μιὰ συγκεκριμένη ἀναφορά τοῦ κηρύγματος θὰ μπορούσε νὰ ἔχει καταλυτικὰ ἀρνητικὴ ἐπίδραση στὸ ἠθικὸ τοῦ στρατοῦ καὶ κατὰ συνέπεια στὴν ἔκβαση τοῦ πολέμου. Ο von Galen ἐξηγοῦσε ὅτι, ἂν τὰ «ἀντιπαραγωγικὰ μέλη τῆς ἐθνικῆς

κοινότητος» θὰ πρέπει νὰ δολοφονοῦνται, τότε ὅλοι οἱ πολῖτες τῆς Γερμανίας κινδύνευαν, μιὰς καί, λόγω ἀσθένειας ἢ ἀπλῶς γηρατειῶν, ὅλοι σχεδὸν θὰ καταστοῦν κάποια στιγμὴ “ἀντιπαραγωγικοί”. Αὐτὸ ὅμως ἴσχυε πρῶτιστα γιὰ τοὺς στρατιῶτες, πού κινδύνευαν ἀνά πᾶσα στιγμὴ νὰ καταστοῦν ἀνάπηροι καὶ συνεπῶς “ἀντιπαραγωγικοί” ἐξαιτίας κάποιου σοβαροῦ τραυματισμοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου. Ὁ ἀκροατῆς ἢ ὁ ἀναγνώστης μπορούσε εὐκολὰ νὰ συναγάγει τὸ καίριο ἐρώτημα: πῶς οἱ Γερμανοὶ στρατιῶτες θὰ συνέχιζαν νὰ πολεμοῦν, γνωρίζοντας ὅτι σὲ περίπτωσι ἀναπηρίας λόγω τραυματισμοῦ τοὺς θὰ τοὺς περίμενε ὄχι τὸ παράσημο ἀλλὰ ἡ ἐκτέλεση;

Μόλις πληροφορήθηκε τὰ σχετικὰ μὲ τὸ κήρυγμα, ὁ Χίτλερ, προφανῶς, ἔγινε ἔξαλλος. Ὅστόσο, τὸ θέμα εἶχε προσλάβει τέτοιες διαστάσεις, ὥστε γιὰ λόγους καθαρὰ πραγματιστικούς ἀποφάσισε νὰ μὴν προβεῖ στὴν ἐκτέλεση, ἢ ἔστω τὴν ἀπομάκρυνση, τοῦ von Galen. Ὅπως, ὥστόσο, δήλωσε χαρακτηριστικὰ, «εἶμαι ἀπόλυτα σίγουρος ὅτι ἓνας ἄνθρωπος ὅπως ὁ ἐπίσκοπος von Galen γνωρίζει πολὺ καλά ὅτι μετὰ τὸν πόλεμο θὰ λάβω ἀνταπόδοση μέχρι τὸν “ἔσχατον κοδρᾶντην” (τὸ τελευταῖο δῖλεπτο)»<sup>3</sup>. Στὶς 24 Αὐγούστου ὁ Χίτλερ ὑπέγραψε διάταγμα ἀκύρωσης τοῦ Προγράμματος. Τὸ Πρόγραμμα, φυσικὰ, συνεχίστηκε ἀλλὰ μὲ μεγαλύτερη μυστικότητα καὶ λιγότερα θύματα.

Ὁ Χίτλερ ἔχασε τὸν πόλεμο καὶ ὁ von Galen ἀπέφυγε τὴν ἐκτέλεση.<sup>4</sup> Τὸ ἐν λόγω κήρυγμά του ὄχι μόνον συνέβαλε στὴν

ἐμπέδωση τοῦ δημόσιου αἰσθήματος κατά τῆς εὐθανασίας, ἀλλά καί ἐνέπνευσε κινήματα ἀντίστασης ἐναντία στόν ναζισμό καί τίς πρακτικές του.<sup>5</sup> Στίς ἀρχές τοῦ 1946 τοῦ ἀπονεμήθηκε ὁ τίτλος τοῦ Καρδινάλιου. Μετά τήν ἀπονομή ὁ von Galen ἐπέστρεψε ἀπό τή Ρώμη στό Μύνστερ, ὅπου ἔγινε δεκτός μέ ἐνθουσιασμό. Λίγες μέρες ἀργότερα ἔφυγε ἀπό αὐτή τή ζωή. Στίς 9 Ὀκτωβρίου τοῦ 2005 ἡ Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία τόν ἐνέταξε στούς μακαρίους.

\* \* \*

Ὅρισμένοι ἱστορικοί, ὅπως ἡ Beth A. Griech-Polelle, ἔχουν ὑποστηρίξει ὅτι, παρά τήν ἀναμφίβουλα ἥρωική πράξη τῆς ἐκφώνησης τοῦ προαναφερθέντος κηρύγ-

ματος, ἡ ὅλη στάση τοῦ von Galen ἀπέναντι στό ναζιστικό καθεστῶς δέν ἦταν καθόλα ὑποδειγματική.<sup>6</sup> Εἶναι, βέβαια, εὐκόλο νά διατυπώνουμε τέτοιου εἴδους κρίσεις ἀπό τήν ἀσφάλεια τοῦ γραφείου μας. Ὡστόσο, ἓνα εἶναι σίγουρο: ὁ ἐπίσκοπος πού ἔπαιξε κορώνα-γράμματα τή ζωή του χάριν τῶν ἐλάχιστων ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου, ὁ ἐπίσκοπος πού ἔσωσε τή ζωή χιλιάδων ἀνυπεράσπιστων ἀνθρώπων, ὁ ἐπίσκοπος πού ταπείνωσε τόν Χίτλερ, ἀπέδειξε μέ τή στάση του ὅτι ὅταν οἱ ἡγέτες τῆς Ἐκκλησίας, μέ γενναιότητα, ἀποφασιστικότητα, γνώση, καί σύνεση καταθέτουν δημόσιο λόγο καί ἐνεργοῦν ὑπέρ τοῦ ἀνθρώπου στό ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μποροῦν νά ἀνακόψουν, ἢ ἔστω νά ἐπιβραδύνουν, τήν κυριαρχία τοῦ κακοῦ.

**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.** 1. Karl Barth, *The German Church Conflict*, μτφ. P.T.A. Parker, Λονδίνο: Lutterworth Press 1965, σ. 75· παρατίθεται στό Alec Ryrie, *Protestants: The Radicals who Made the Modern World*, Λονδίνο: HarperCollins 2017, σ. 283. Ἀπό τό βιβλίο αὐτό ἀντλῶ πολλά ἀπό τά στοιχεῖα τοῦ ἀνά χειρας κειμένου. 2. Ἀπό πολλές ἀπόψεις, τό Πρόγραμμα T4 προετοίμασε τόν δρόμο γιά τό Ὀλοκαύτωμα. 3. Hugh Trevor Roper (ἐπιμ.), *Hitler's Table Talk 1941-1944: His Private Conversations*, μτφ. Norman Cameron καί R.H. Stevens, Νέα Ὑόρκη: Enigma 2000, σ. 555. Ὁ Χίτλερ κάνει ἔμμεση ἀναφορά στό *Ματθ* 5:26. 4. Ἀντίθετα, οἱ Κάρλ Μπράντ, Πάουλ Νίτσε, καί Βίκτορ Μπράκ, ὑπεύθυνοι τοῦ Προγράμματος T4, μετά τόν πόλεμο καταδικάστηκαν σέ θάνατο καί ἐκτελέστηκαν. 5. Γιά παράδειγμα, τά κηρύγματα τοῦ von Galen ἄσκησαν ἐπίδραση στόν Hans Scholl, συνιδρυτή τῆς ἀντιστασιακῆς ἀντιναζιστικῆς ὀργάνωσης «Λευκό Ρόδο», μέλος τῆς ὁποίας ἦταν καί ὁ Ἅγιος Ἀλέξανδρος Σμορέλ, ἓνας Ὀρθόδοξος φοιτητής πού ἐκτελέστηκε ἀπό τοὺς Ναζί στίς 13 Ἰουλίου τοῦ 1943. 6. Beth A. Griech-Polelle, *Bishop von Galen: German Catholicism and National Socialism*, Νιού Χέιβεν καί Λονδίνο: Yale University Press 2002.



Ἐορτασμός τοῦ ἐλληνικοῦ Πάσχα στή Σμύρνη (1920)



## Ἡ εὐθύνη τοῦ νέου Ἰσραήλ

Σχόλιο στή μνήμη τοῦ προφήτη Ἀμώς (15 Ἰουνίου)

Μιλτιάδου Κωνσταντίνου

Ἵμ. Καθηγ. Α.Π.Θ. - Ἄρχ. Διδασκάλου τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ΜτΧ Ἐκκλησίας

Ο προφήτης Ἀμώς, οἱ λόγοι τοῦ ὁποῖου περιέχονται στό ὁμώνυμο βιβλίον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καταγόταν ἀπό τό χωριό Θεκουέ, χτισμένο στό ὑψώματα τῶν δυτικῶν παρυφῶν τῆς ἐρήμου τοῦ Ἰούδα, 17 χλμ. νότια τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἦταν κτηνοτρόφος (1:1· 7:14) καί γεωργός (7:14), ἀλλά ἔδρασε περιστασιακά ὡς προφήτης στό βασίλειο τοῦ Ἰσραήλ. Ἀπό τή συλλογή τῶν προφητειῶν κατά τῶν λαῶν τῆς νοτιοδυτικῆς Ἀσίας (1:3-2:16), οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται σέ γεγονότα πού προηγήθηκαν τῆς ἀσσυριακῆς κυριαρχίας στήν περιοχή, προκύπτει ὅτι ἡ προφητικῆ δράση τοῦ Ἀμώς ὑπῆρξε σύντομη καί δέν συνεχίστηκε μετά τή βασιλεία τοῦ Ἱεροβοάμ Β' (787-747 π.Χ.), καθῶς διακόπηκε βίαια, ὅταν οἱ σκληροί λόγοι του κατά τοῦ βασιλιᾶ προκάλεσαν τήν ἀντίδραση τοῦ ἱερέα Ἀμασία τοῦ βασιλικοῦ ἱεροῦ τῆς Βαιθήλ, ὁ ὁποῖος καί τοῦ ἀπαγόρευσε νά κηρύττει, ἐκδιώκοντάς τον ἀπό τή χώρα (7:10-17). Ἔτσι, ὡς χρόνος δράσης τοῦ προφήτη Ἀμώς πιθανολογεῖται ἡ περίοδος τῆς ἀκμῆς τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰσραήλ, γύρω στό 760 π.Χ.

Ἡ δράση τοῦ προφήτη Ἀμώς συμπίπτει μέ μία περίοδο, κατά τήν ὁποία, μετά ἀπό μακροχρόνιες πολεμικές ἀντι-

παραθέσεις μεταξύ Ἰσραηλιτῶν καί Ἀραμαίων τῆς Συρίας, ἐπικρατοῦσε στήν εὐρύτερη περιοχή εἰρήνη, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τήν εἰσροή πλούτου στή χώρα, πού συνοδεύτηκε ὁμως ἀπό μεγάλη κοινωνική ἀνισότητα. Σ' αὐτήν τήν κοινωνία, πού φαινομενικά εὐδαιμονεῖ καί νιώθει ἀσφαλῆς, καλεῖται ὁ Ἀμώς, γιά νά προειδοποιήσῃ ὅτι ἡ κρίση τοῦ Θεοῦ, πού θά ἐκδηλωθεῖ μέ πόλεμο καί ἐξορία, πλησιάζει.

Ἡ κριτική πού ἀσκεῖ ὁ Ἀμώς κατά τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας δέν στηρίζεται στήν ὅποια αὐθεντία διαθέτει ὡς προφήτης, ιδιότητα τήν ὁποία, ἄλλωστε, ἀρνεῖται γιά τόν ἑαυτό του (7:14), ἀλλά στήν ἀκλόνητη πεποίθησή του ὅτι κλήθηκε ἀπό τόν Θεό γιά τό ἔργο αὐτό (3:8). Αὐτό ἀκριβῶς τό στοιχεῖο ἀποτελεῖ τό κλειδί γιά τήν κατανόηση τόσο τῆς στάσης τοῦ προφήτη, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ ἀπόλυτη βεβαιότητα καί σταθερότητα γιά τήν ἀλήθεια τῶν ὄσων ἐξαγγέλλει κατά τήν ἀντιπαραθέσή του μέ τίς ἡγετικές τάξεις τοῦ Ἰσραήλ. Ὁ Ἀμώς δέν ἐξαγγέλλει ἀπλῶς κάποιες ἀλήθειες τίς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ἀποδεχθοῦν ὡς προερχόμενες ἀπό τόν Θεό. Ἀντίθετα, ἀπευθύνεται στή λογική τῶν ἀκροατῶν

του, αποφεύγοντας, ακόμη και στά όράματά του, τίς αινιγματικές και γριφώδεις έκφράσεις, αλλά μέ παραδείγματα και εικόνες από τήν καθημερινή ζωή και συγκροτημένο σκεπτικό τούς καλεϊ νά έξάγουν τίς αναγκαίεσ συνέπειεσ από τήν ειδική τουσ σχέση μέ τόν Θεό, ή όποία καθορίζεται από τίς αρχέσ τήσ Διαθήκησ. Έτσι, ένώ αναφέρεται κατά κύριο λόγο σέ ήθικά και κοινωνικά ζητήματα, αναπτύσσει μιá ιδιαίτερα ένδιαφέρουσα θεολογία.

Προκειμένου οί αναγνώστεσ του βιβλίου του Άμώσ νά κατανοήσουν τίς θεολογικές προϋποθέσεισ τήσ κατά του Ίσραήλ κριτικήσ του προφήτη, ό συντάκτησ του κειμένου προτάσει τήσ συλλογήσ τών σχετικών προφητειών (3:1-6:14) μιá σύντομη εισαγωγή, δύο μόλισ στίχων, όπου ό ίδιος ό Θεός περιγράφει τή σχέση του μέ τόν λαό του και τίς συνέπειεσ τήσ σχέσεισ αὐτήσ:

Άκούστε αὐτόν τόν λόγο, πού ό Κύριος ἀπηύθυνε έναντίον σας, λαέ του Ίσραήλ, και έναντίον όλων τών φυλών πού έξβαλα από τή χώρα τήσ Αιγύπτου: «Έσās μόνον γνώρισα απ' όλες τίς φυλέσ τήσ γήσ, γι' αὐτό κι έσās θά τιμωρήσω για όλες τίς άμαρτίεσ σας» (3:1-2).

Τό πρωτάκουστο κήρυγμα του Άμώσ στήν ένότητα πού προηγήθηκε (2:4-16) για τήν έπικείμενη κρίση του Θεού κατά του ίδιου του λαού του προκαλεϊ, όπως εϊναι άναμενόμενο, πλῆθος αντιδράσεων και έρωτηματικών στούς άκροατέσ του, καθώς άνατρέπει παγιωμένες από αϊώνεσ στή συνείδηση του λαού αντίληψεισ. Σύμφωνα μέ τήν κρατούσα στούς άκροατέσ

του προφήτη αντίληψη, ό Ίσραήλ βρισκόταν, ως έκλεκτός λαός του Θεού, κάτω από τή συνεχή προστασία του, προνόμιο τό όποιο δέν έχανε ούτε όταν άμάρτανε, έφόσον πάντα μπορούσε νά έλπίζει στή θεία εύσπλαχνία και συγχωρητικότητα.

Η προφητεία αρχίζει μέ μιá πρόσκληση για άκρόαση, κατά τήν όποία ό ίδιος ό Θεός διευκρινίζει σε πρώτο πρόσωπο ότι άπευθύνεται όχι μόνο στίσ βόρειεσ φυλέσ, στούς κατοίκουσ του βασιλείου του Ίσραήλ, πού άποτελουñ τό άκροατήριο του Άμώσ, αλλά «και έναντίον όλων τών φυλών πού έξβαλα από τή χώρα τήσ Αιγύπτου» (1β). Η αναφορά στο θέμα τήσ έξόδου, πού άποτελεϊ κοινή παράδοση όλων τών ισραηλιτικών φυλών, έξυπηρετεί άπόλυτα τόν σκοπό του προφήτη, νά τοποθετήσει τό ζήτημα τήσ έκλογήσ στίσ σωστέσ του διαστάσεισ, διαλύοντας τίς όποιεσ παρεξηγήσεισ του λαού πάνω σ' αὐτό. Συγκεκριμένα τό γεγονός τήσ έξόδου τών Ισραηλιτών από τήν Αϊγυπτο προβάλλεται συχνά στά βιβλικά κείμενα, ιδιαίτερα σε δύσκολεσ στιγμήεσ, ως έγγύηση για τή σωτηρία του λαού και έξοδο από τήν κρίση. Αὐτό γεννά στή συνείδηση του λαού αισθήματα βεβαιότητας και ασφάλειασ πού οδηγούñ τελικά σε παρερμηνεία τήσ σημασίασ τήσ έκλογήσ. Τό κείμενο δέν άρνεϊται τή σημασία του γεγονότου τήσ έξόδου ως σωτηριώδουσ ενέργειασ του Θεού κατά τό παρελθόν. Ξεκινώντασ όμως ή προφητεία από τό γεγονός αὐτό, θά καταλήξει σε έντελώς διαφορετικά από τίς λαϊκέσ αντίληψεισ περί έκλογήσ συμπεράσματα.

Ο στίχοσ αρχίζει μέ αναφορά στήν ειδική σχέση του Θεού μέ τόν Ίσραήλ:

«Ἐσᾶς μόνον γνώρισα ἀπ' ὅλες τίς φυλές τῆς γῆς». Τό ρῆμα γνωρίζω πού χρησιμοποιεῖται ἀπό τόν Ἀμώσ γιά τή δήλωση τῆς σχέσης αὐτῆς εἶναι στή Βίβλο πολυσήμαντο. Δέν δηλώνει ἀπλῶς μιά νοησιαρχική ἐνέργεια ἀλλά μιά βιωματική κοινωνία μέ τό γνωριζόμενο καί συχνά χρησιμοποιεῖται γιά νά δηλώσει ἀκόμα καί τή γαμική σχέση δύο προσώπων. Μέ τήν ἐπιλογή τοῦ συγκεκριμένου ρήματος, ἀντί τοῦ ρήματος ἐκλέγω, ὁ Ἀμώσ δηλώνει προφανῶς ὅτι μεταξύ Θεοῦ καί Ἰσραήλ ὑφίσταται μιά μόνιμη καί διαρκῆ σχέση, ἡ ὁποία ἔχει συνέπειες καί γιά τοὺς δύο. Κατά συνέπεια τά ἀπορρέοντα ἀπό τήν ἐκλογή προνόμια γιά τόν Ἰσραήλ, στά ὁποία ἀρέσκεται ὁ λαός νά προσβλέπει, συνιστοῦν μιά μόνον πλευρά τοῦ θέματος. Ἡ σχέση Θεοῦ-Ἰσραήλ, πού ἐγκαινιάζεται μέ τήν ἐκλογή καί συγκεκριμενοποιεῖται μέ τή Διαθήκη, στηρίζεται στήν ἀμοιβαιότητα. Ὅσο μεγαλύτερα εἶναι τά προνόμια τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ εὐθύνη. Στόν βαθμό, ἐπομένως, πού ὁ Ἰσραήλ ἀδιαφορεῖ γιά τίς ὑποχρεώσεις του πού ἀπορρέουν ἀπό τήν ἐκλογή του, δέν μπορεῖ νά ὑπολογίζει πλέον στήν ἀπορρέουσα ἀπό τή Διαθήκη δέσμευση τοῦ Θεοῦ γιά τήν προστασία του.

Μέ τόν λόγο του ὁ Ἀμώσ ἀνατρέπει πλήρως τοὺς κανόνες μέ τοὺς ὁποίους λειτουργεῖ ἡ λογική τοῦ ἀκροατηρίου του, προσεγγίζοντας τό θέμα τῆς ἐκλογῆς ὄχι ἀπό τή σκοπιά τοῦ λαοῦ ἀλλά ἀπό τήν πλευρά τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐκλογή εἶναι γιά τόν προφήτη μιά ἐλεύθερη πράξη τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκλέγει τόν Ἰσραήλ γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν δικῶν του σκοπῶν καί ὄχι τῶν

ἀνθρώπων ἐπιδιώξεων τοῦ λαοῦ. Ὁ Ἰσραήλ, κατά συνέπεια, δέν δικαιούται νά ἀπαιτεῖ μέ βάση τήν ἐκλογή του κάποια ιδιαίτερα προνόμια ἀπό τόν Θεό, ἐνῶ, ἀντίθετα, ὁ Θεός ἀπαιτεῖ, ἀκριβῶς ἐπειδή ὁ Ἰσραήλ εὐεργετήθηκε μέ τήν ἐκλογή, ιδιαίτερη συμπεριφορά ἀπό αὐτόν.

Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἡ προφητεία διατηρεῖ τήν ἐπικαιρότητά της καί γιά τή χριστιανική Ἐκκλησία, τήν ὁποία προειδοποιεῖ γιά τό πόσο ἀπαιτητική καί ἐπικίνδυνη μπορεῖ εἶναι ἡ δωρεά πρὸς αὐτήν τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπου τονίζεται: «Σ' ὅποιον δόθηκαν πολλά, θά ζητηθοῦν πολλά ἀπ' αὐτόν· καί σ' ὅποιον δόθηκαν περισσότερα, θά τοῦ ζητηθοῦν περισσότερα» (Λου 12:48). Στήν ἴδια γραμμὴ μέ τόν προφήτη Ἀμώσ, ἀπευθυνόμενος ὁ ἀπόστολος Παῦλος πρὸς τοὺς Γαλάτες (4:8-9) θά ἀντιδιαστείλει ἀνάμεσα στήν πρὶν ἀπό τήν εἴσοδό τους στήν Ἐκκλησία κατάσταση καί στή μετὰ ἀπό αὐτήν: «Παλιότερα, βέβαια, δέν γνωρίζατε τόν Θεό, καί εἴχατε ὑποδουλωθεῖ σέ εἰδῶλα, σέ ψεύτικες θεότητες. Τώρα ὁμως πού γνωρίσατε τόν Θεό, ἢ σωστότερα τώρα πού σᾶς γνώρισε ὁ Θεός, γιατί ξαναγυρίζετε στά ἀσθενικά καί ἀνίσχυρα στοιχεῖα; Γιατί θέλετε νά ὑποδουλωθεῖτε πάλι σ' αὐτά;» Καί σέ πολύ πιό αὐστηρό ὕφος ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, συνδυάζοντας τά χωρία τοῦ Ἀμώσ καί τοῦ Παύλου, θά τονίσει: «Οὐκοῦν ὀλέθρου πρόξενον παντὶ τῷ λοιπὸν τὸ καταφρονῆσαι Θεοῦ, καί δεσποτιῶν ἀλογῆσαι θελημάτων τοῖς ἐπεγνωκόσιν αὐτόν, ἢ ἐγνωσμένοις παρ' αὐτοῦ κατά γε τὸν τῆς πνευματικῆς οἰκειώσεως τρόπον» (PG 71:456A).





## Ὁ νικητής καί τό ἔπαθλο, Α΄

Ἰωάννη Καραβιδόπουλου  
Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ Α.Π.Θ.

«Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὃ ἐστίν ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ μου» (Αποκ 2,7)

Στά κεφάλαια 2 καί 3 τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννη περιέχονται ἑπτὰ ἐπιστολές τοῦ συγγραφέα τῆς Ἀποκαλύψεως πρὸς ἑπτὰ Ἐκκλησίες τῆς Μ. Ἀσίας. Οἱ ἐπιστολές αὐτές εἶναι δομημένες μέ τόν ἴδιο τρόπο, ἀλλ' ἡ κάθε μία εἶτε ἐπαινεῖ τήν Ἐκκλησία στήν ὁποία ἀπευθύνεται εἶτε τήν φέγει γιά ἐκτροπές. Τό τέλος κάθε ἐπιστολῆς περιέχει ὑπόσχεση τοῦ Κυρίου πρὸς τούς νικητές χριστιανούς<sup>1</sup>, ὑπόσχεση πού βρίσκει τήν πραγματοποίησή της στήν περιγραφή τῆς «καινῆς Ἱερουσαλήμ» τῶν κεφ. Ἀποκ 21,1-22,5. Δέν θά ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ μέ τό σύνολο κάθε ἐπιστολῆς παρά μόνο μέ τό τέλος τῆς πρώτης. Στό Α΄ μέρος τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ θά ἀναλυθεῖ ἡ ὑπόσχεση τοῦ Κυρίου στόν νικητή καί στό Β΄ ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐκπληρώσεώς της.

## Α΄

Στόν νικητή χριστιανό τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἐφέσου –καί φυσικά κάθε ἄλλης Ἐκκλησίας, ἐφόσον ἡ φράση «ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω τί τό πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις» προτάσσεται ἡ ἐπιτάσσεται τῶν ὑποσχέσεων καί τῶν ἑπτὰ ἐπιστολῶν– ἀπευθύνει ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης τά ἀκόλουθα λόγια του Κυρίου:

Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὃ ἐστίν ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ μου (Ἀποκ 2,7).

Ἡ εἰκόνα τῆς τροφοδοσίας ἀπό τό δένδρο τῆς ζωῆς συνδέεται βέβαια μέ τίς πρώτες σελίδες τῆς *Παλαιᾶς Διαθήκης*, ἀλλά, καί κατά τίς ἰουδαϊκές ἀντιλήψεις καί προσδοκίες, τά ἀγαθά τοῦ ἀρχικοῦ παραδείσου προσφέρονται καί πάλι στούς πιστούς κατά τούς ἔσχατους χρόνους καί παρέχουν τήν ἀθανασία. Ἡ τροφή λοιπόν ἀπό τό δένδρο τῆς ζωῆς σημαίνει γιά τόν συγγραφέα μας μετοχή στή ζωή καί στή δόξα τῆς οὐράνιας Ἱερουσαλήμ, δηλ. μετοχή στήν ἀθανασία. Ὁ ζῶν Κύριος προσφέρει τή ζωή στούς νικητές.

Ἡ ἐσχατολογική ἐκπλήρωση τῆς ὑποσχέσεως εἶναι ὀλοφάνερη. Βλ. καί τήν ἐρμηνεία τοῦ Οἰκουμενίου: «Ἐύλον γάρ ζωῆς τήν μακαρίαν λέγει καί ἀτελεύτητον ζωήν, ἧς οἱ ἅγιοι ἐν ἀπολαύσει γενήσονται ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ βασιλείᾳ, ἣν νῦν παράδεισον ἐκάλεσαν»<sup>2</sup>. Ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννης κινεῖται ἀσφαλῶς μέσα στόν κόσμο τῶν ἰουδαϊκῶν παραστάσεων. Τό ἐρώτημα ὅμως πού γεννιέται εἶναι τό ἀκόλουθο: Τό μήνυμά του ἐξαντλεῖται μέσα σ' αὐτές

τίς παραστάσεις; Δέν ὑπάρχει ἄραγε στά λόγια του –πού εἶναι ἄλλωστε λόγια του Κυρίου τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν τῶν χρυσῶν, δηλ. τῶν ἑπτὰ Ἐκκλησιῶν, καί κατ' ἐπέκταση ὅλης τῆς Ἐκκλησίας– μία χριστιανική ἀνάγνωση τῶν ἰουδαϊκῶν παραστάσεων; Ἡ ἐσχατολογία τοῦ συγγραφέα πρέπει νά νοηθεῖ κατὰ τρόπον ἀποκλειστικά ἰουδαϊκό καί ὄχι χαρακτηριστικά χριστιανικό; Τό οὐσιαστικό αὐτό ἐρώτημα θά προσπαθήσουμε νά προσεγγίσουμε στό Β' μέρος τοῦ ἄρθρου.

Τό τέλος κάθε ἐπιστολῆς, δηλ. ἡ ὑπόσχεση πρὸς τοὺς νικητές, βρίσκει τήν πραγματοποίησή της στήν περιγραφή τῆς «καινῆς Ἱερουσαλήμ» τῶν κεφ. 21,1-22,5.

#### Β'

Μέσα στό βιβλίό τῆς Ἀποκαλύψεως ἡ ὑπόσχεση τῆς α' ἐπιστολῆς («φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὃ ἐστίν ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ μου») πραγματοποιεῖται κατὰ τήν περιγραφή τῆς καινῆς Ἱερουσαλήμ στόν στίχο 22,2: «ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς καί τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καί ἐκεῖθεν ξύλον ζωῆς, ποιοῦν καρποὺς δώδεκα, κατὰ μῆνα ἕκαστον ἀποδίδουν τὸν καρπὸν αὐτοῦ, καί τὰ φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπείαν τῶν ἐθνῶν» (πβ. καί 22,14-19).

Ἡ μεγαλειώδης καί ἐπιβλητική περιγραφή τῆς καινῆς Ἱερουσαλήμ στά κεφ. 21-22, μέ τήν ὁποία κατακλείεται ὄχι μόνο τό βιβλίό τῆς Ἀποκαλύψεως ἀλλά καί ὅλη ἡ Καινή Διαθήκη, παρουσιάζει μιά μακάρια κατάσταση: Ὁ ἀναγνώστης ἀναπαύεται στή θέα τῆς λαμπρότητας πού εἶναι ὁ σκοπός τοῦ ἀγῶνα του, ὁ καρπός τῆς νίκης του, ὁ στέφανος

τῆς ἀναμενόμενης δόξας. Ἡ ἀτμόσφαιρα ὅμως τοῦ ἀγῶνα πού ἐπικρατεῖ στίς ἑπτὰ ἐπιστολές καί τό ἐρώτημα πού θέσαμε στό Α' μέρος, κατὰ τήν ἀνάλυση τῆς α' ὑποσχέσεως, μᾶς ὀδηγοῦν σέ μία ἐρμηνεῖα τῆς πραγματοποιήσεώς της, ἡ ὁποία, χωρίς καθόλου νά ἀρνεῖται τήν ἐσχατολογική προοπτική τοῦ συγγραφέα τῆς Ἀποκαλύψεως, δέν παραγνωρίζει τή ζωή τῆς Ἐκκλησίας μέσα στήν Ἱστορία.

Θά ξεκινήσουμε ἀπό μία φιλολογική παρατήρηση: Τό ρῆμα νικῶ, μέ τό ὁποῖο ἀρχίζουν ὅλες οἱ ὑποσχέσεις (στόν τύπο τῆς μετοχῆς: ὁ νικῶν ἢ τῷ νικῶντι), ἐνῶ εἶναι σπάνιο στή λοιπή Καινή Διαθήκη (1 μόνο φορά στό Κατά Λουκᾶν καί 2 φορές στίς ἐπιστολές τοῦ Ἀπ. Παύλου: Λουκ 11,22. Ρωμ 3,4. 12,21), ἀφθονεῖ στά Ἰωάννεια ἔργα καί μάλιστα ἀπαντᾷ 1 φορά στό Δ' Εὐαγγέλιο (16,33), 6 φορές στήν Α' Ἰωάννου (2,13· 14. 4,4-5. 5,4-5) καί 15 φορές στήν Ἀποκάλυψη (2,7· 11. 17,26. 3,5.12.21. 5,5. 6,2. 11,7. 12,11. 13,7. 15,2. 17,14. 21,7). Ἐπομένως ἔχουμε ἕνα χαρακτηριστικό ρῆμα τῆς Ἀποκαλύψεως, πού ἄλλοτε ὑποκείμενό του εἶναι ὁ Χριστός (ὡς «ὁ λέων ὁ ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα», ἢ ὡς «ὁ καθημένος ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἵππου», ἢ ὡς «τὸ ἀρνίον») καί ἄλλοτε οἱ πιστοί, ὅπως στίς ἑπτὰ περιπτώσεις τῶν φράσεων τῶν ἑπτὰ ἐπιστολῶν καθώς καί σέ ἄλλα χωρία (ἐκτός ἀπό 2 μόνο χωρία, τά 11,7 καί 13,7, πού ὑποκείμενό του εἶναι τό «θηρίον»).

Στό Ἀποκ 17,14 βεβαιώνεται ὅτι τό «ἀρνίον νικήσει αὐτούς, ὅτι κύριος κυρίων ἐστίν καί βασιλεὺς βασιλέων» καί προστίθεται ὅτι θά νικήσουν «καί οἱ μετ' αὐτοῦ κλητοὶ καί ἐκλεκτοὶ καί πιστοί».

Τό τετελεσμένο τῆς νίκης διατυπώνεται στά λόγια τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στό Δ' Εὐαγγέλιο: «ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔξετε· ἀλλά θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον» (16,33). Ἡ νίκη λοιπόν παρίσταται στά Ἰωάννεια ἔργα ὡς παροῦσα πραγματικότητα τόσο στήν περίπτωση τοῦ Χριστοῦ (βλ. Ἀποκ 3,21 «ὡς καὶ ἐγὼ ἐνίκησα») ὅσο καί στήν περίπτωση τῶν πιστῶν (Α' Ἰω 5,4 «καί αὕτη ἐστίν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν»· 5,5 «τίς (δέ) ἐστίν ὁ νικῶν τὸν κόσμον εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστίν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ»).

Ἰπὸ τό φῶς τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν γιά τό ρῆμα νικῶ, θά μπορούσε κανεῖς νά συσχετίσει τό «φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς» μέ τό «ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγη ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα» τοῦ Δ' Εὐαγγελίου (Ἰω 6,50-51), ὅπου κυριαρχοῦν οἱ ἔννοιες τοῦ

«τρώγειν τὸν ἄρτον» (πού κατεβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ) καί «ζῆν εἰς τὸν αἰῶνα». Ἡ Χριστολογική καί ἐκκλησιολογική ἐρμηνεία τῆς α' ὑποσχέσεως (2,7) «δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς» ἐπιβάλλεται ἀπό τά ἴδια τά δεδομένα τῆς Ἰωάννειας γραμματείας πού ἀπηχεῖ ἀσφαλῶς τὴν εὐχαριστιακὴ ἐμπειρία τῆς πρώτης Ἐκκλησίας.

Μποροῦμε, τέλος, νά υποθέσουμε ὅτι ὁ Ἰωάννης μέ τό «ξύλον τῆς ζωῆς» ἐννοεῖ ἐπίσης καί τὸν σταυρό τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι γνωστό ἀπό τὴν πατερικὴ γραμματεία ἀργότερα, καθὼς καί ἀπό τὴν ὕμνογραφία τῆς Ἐκκλησίας, ὁ παραλληλισμὸς τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς (ξύλου ζωῆς) τοῦ παραδείσου μέ τὸν ζωηφόρο σταυρό τοῦ Χριστοῦ πού χαρακτηρίζεται ἀκριβῶς ὡς «ξύλον ζωῆς» (ιδιαίτερα στήν ὕμνογραφία τῆς ἸΔ' Σεπτεμβρίου καί τῆς Κυριακῆς τῆς Σταυροπροσκυνήσεως).

**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1.** Βλ. Ἀρχιεπίσκοπος Δημήτριος Τρακατέλλης, «Ὁ νικῶν: Θέμα καί παραλλαγές στό Ἀποκαλύψεως 2 καί 3», στὸν τόμο 1900ετηρίς τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου. Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου (Ἀθῆναι-Πάτμος 17-26 Σεπτ. 1995). Ἀθῆνα 1999, σ. 131-146. Καί π. Ἰωάννης Σκιαδαρέσης, Ἰωάννεια Γραμματεία, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 417ἔξ. **2.** H.C. Hoskier, *The complete commentary of Oecumenius on the Apocalypse*, Ann Arbor: University of Michigan 1928, σ. 50, σειρ. 3-5.



Εορτασμός τοῦ Πάσχα  
στό χωριό Σεβδίκιωι  
τῆς Σμύρνης τό 1906



## Ἀνθρωπολογικές ἀνιχνεύσεις Ἁγίου Μάξιμου ὁ Ὁμολογητῆς

Πρωτ. Ν. Ι. Λουδοβίκου  
Καθηγ. Ἀνωτάτης Ἐκκλ. Ἀκαδημίας Θεσσαλονίκης

Ὅλα ὅσα εἶπαμε, στά προηγούμενα τεύχη, σχετικά μέ τήν ἄρθρωση καί τήν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς Πατερικῆς ἀνθρωπολογίας σέ ἀντιπαράθεση ἢ σέ παράλληλη κάποτε πορεία μέ τή δυτική χριστιανική ἀνθρωπολογία, κορυφώνονται μέ χαρακτηριστικό τρόπο στή σκέψη τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ. Ἡ προσωπική μου αἴσθηση εἶναι ὅτι ἀκόμη δέν ἔχει συνειδητοποιηθεῖ ἀρκετά πόσο σημαντικός πατερικός ἀνθρωπολόγος ἦταν ὁ ἅγιος Μάξιμος, ὄχι μόνο γιά τίς δυνατότητες πού ἀνοίξε στήν ἐποχή του, ἀλλά καί γιά τίς δυνατότητες πού ἀνοίγει στή σημερινή ἐποχή, στό σημερινό ἀνθρωπολογικό πεδίο.

Ὅπως ἔχουμε πεῖ, ἤδη ἀπό τούς πρώτους αἰῶνες, τό κατ' εἰκόνα, ὡς χαρακτηριστική περιγραφή τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ἔχει μεταφερθεῖ, ἐκτός ἀπό τήν ψυχή, καί στό σῶμα. Δέν ὑπάρχει πλέον μιᾶ ἐκστατική ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή μιᾶ ἀντίληψη πού νά προσδιορίζει τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἔξοδο ἀπ' αὐτό πού φαίνεται νά εἶναι ἡ φυσική ἀνθρώπινη ὑπαρξή.

Ἡ ἐκστατική ἀντίληψη περί ἀνθρώπου μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ἐνοχική. Ἴσως αὐτό φανεῖ παράξενο, ἐν τούτοις προκύπτει ἀπό τά ἴδια τά λόγια τοῦ Πλωτί-

νου. Ὅπως ἔχουμε πεῖ παρουσιάζοντας τόν νεοπλατωνισμό [βλ. *Ἐφημέριος*, τχ. 6 (Νοέμ.-Δεκ. 2020) καί τχ. 1 (Ἰαν.-Φεβρ. 2021)], ὁ Πλωτίνος θεωροῦσε ὅτι ἡ ψυχή διαιρεῖται σέ δύο μέρη: τό ἕνα, τό ἀνώτερο περιλαμβάνει τόν νοῦ, ἐνῶ τό ἄλλο, τό κατώτερο, περιλαμβάνει τίς ἐπιθυμίες, τά συναισθήματα, τά πάθη κ.λπ. Μέ τό σῶμα ἐφάπτεται τό κατώτερο μέρος τῆς ψυχῆς, συγκροτώντας τήν ὑλικοψυχική ὄντοτητα τοῦ ἀνθρώπου, τήν ὁποία ὁ Πλωτίνος χαρακτηρίζει «αἰσχροή».

Αὐτή ἡ ἐνοχική ἀντίληψη, πού κυριαρχεῖ στόν ὕστερο νεοπλατωνισμό, θά περάσει, μέ τόν Αὐγουστίνου, μέσα ἀπό τή δικανική ἐκδοχή τῆς σωτηρίας, καί ἔτσι θά δημιουργηθεῖ ἡ δικανική περί σωτηριολογίας ἀντίληψη, ἡ ὁποία θά κορυφωθεῖ στόν Λούθηρο. Μέ αὐτόν τόν τρόπο διαμορφώθηκε στή Δύση μιᾶ ἐνοχική κουλτούρα, πού καλλιέργησε στόν ἀνθρώπο τήν αἴσθηση ὅτι ὑπάρχει πάνω του κάτι γιά τό ὁποῖο πρέπει νά ντρέπεται καί ἐνοχικά νά φοβᾶται. Αὐτό τό “κάτι” εἶναι μιᾶ βαθιά ἀποξένωση ἀπό τόν Θεό, τήν ὁποία προξενεῖ εἴτε ἡ πτώση τῆς φύσεως, εἴτε ἡ παραβατική συμπεριφορά, πού οὐσιαστικά ἐντάσσεται σ' αὐτό πού ὀνομάζουμε «πτώση».

Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ ὅρος προπατορικό ἀμάρτημα ἐπινοήθηκε ἀπό τόν

Αὐγουστίνου. Στους Πατέρες τῆς Ἀνατολῆς δὲν ὑπάρχει. Τό γεγονός πού συνέβη μέσα στόν Παράδεισο δὲν γίνεται ἀντιληπτό μέ νομικούς ὅρους, ἀλλά εἶναι κάτι τελείως διαφορετικό. Πρέπει νά τονίσουμε ὅτι στους Ἑλληνες Πατέρες, δὲν ἀπαντᾷ ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ κατώτερη καί, γιά κάποιο λόγο, παραβαίνει κάποιες ἐντολές, μέ ἀποτέλεσμα νά πρέπει στή συνέχεια νά “πληρώσει” γι’ αὐτό.

Στήν προοπτική αὐτή, ὁ Ἄνσελμος (1033-1109), ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Καντέρμπερι, ὑποστήριξε ὅτι ἡ μόνη λύση γιά τήν ἔξοδο θά ἦταν νά ικανοποιηθεῖ ἡ θεία δικαιοσύνη ἀπό μιᾶ σταυρική θυσία. Κάποιος πρέπει νά πληρώσει γι’ αὐτήν τή νομική διατάραξη, πού προκλήθηκε ἀπό τήν παραβίαση τῶν ἐντολῶν. Αὐτός ὅμως δὲν μπορεῖ νά εἶναι ὁ ἄνθρωπος, διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι πολύ λίγος, πολύ μικρός. Καμμία θυσία, κανενός ἀνθρώπου ἢ ἀκόμη καί ὀλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητας –καί μάλιστα πολλές φορές, ὅπως λέει ὁ Ἄνσελμος– δὲν θά μπορούσε νά πληρώσει γι’ αὐτό τό μεγάλο κακό, πού ἔκανε στόν Θεό παραβαίνοντας τίς ἐντολές Του. Ἐκεῖνος πού θά “πλήρωνε” ἔπρεπε νά εἶναι τόσο σημαντικός, ὅσο κι Ἐκεῖνος πού προσβλήθηκε (ὁ Θεός), ἐπομένως δὲν θά μπορούσε παρά νά εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ.

Δέν ὑπάρχει καμμία ἀνάλογη θέση στους Ἑλληνες Πατέρες. Εἶναι λυπηρό ὅτι ἀντιλήψεις, ὅπως αὐτή τοῦ Ἀνσέλμου πού μόλις περιγράψαμε, πέρασαν καί στήν Ἀνατολή. Ἀκόμα καί σήμερα, στίς μέρες τῶν Χριστουγέννων ἢ τοῦ Πάσχα, θ’ ἀκούσει κανεῖς ἱεροκήρυκες

νά σπέρνουν τόν τρόπο, ἀναπαράγοντας τό κήρυγμα τῆς ἱκανοποίησης τῆς θείας δικαιοσύνης. Πρόκειται, ὅμως, γιά ἕνα κήρυγμα, πού οὐσιαστικά ἐξοντώνει τήν ἴδια τήν καρδιά τῆς θείας εὐσπλαχνίας καί ἀναιρεῖται, λέξη πρὸς λέξη, ἀπό τά πατερικά κείμενα.

Οὔτε ἡ Ἐνσάρκωση οὔτε ἡ Σταυρική Θυσία ἔγιναν γιά νά ικανοποιηθεῖ ἡ θεία δικαιοσύνη, ἀλλά «διὰ τῶ ἀγιασθεῖναι τῶ ἀνθρωπίνῳ τοῦ Θεοῦ, τόν ἀνθρωπον», δηλαδή γιά νά ἀγιασθεῖ ὁ ἄνθρωπος μέ τό ἀνθρώπινο τοῦ Θεοῦ. Τά λόγια αὐτά ἀνήκουν στόν ἅγιο Γρηγόριο τόν Θεολόγο, ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Θεός δὲν δέχθηκε τή θυσία τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰσαάκ, πῶς λοιπόν θά μπορούσε νά δεχθεῖ τή θυσία τοῦ Υἱοῦ Του ὡς ἕνα εἶδος ἱκανοποίησης; Πῶς εἶναι δυνατόν νά σκεφτοῦμε κάτι τέτοιο; Ἀπλῶς, εἶναι ἡ ἔξοδος τοῦ Θεοῦ πρὸς τόν κόσμον καί περνάει ἀπό τόν Σταυρό, ἀκριβῶς διότι ἡ ἀνθρώπινη φιλαυτία ἀνθίσταται, θέλει ἕνα Θεό στά μέτρα της, ὁ ὁποῖος νά ικανοποιεῖ τίς δικές της προδιαγραφές. Συνεπῶς ὁ Χριστός θά σταυρωθεῖ ἀπό αὐτοῦ τοῦ εἶδους τήν προαίρεση τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Υἱός καί Λόγος τοῦ Θεοῦ γίνεται ἄνθρωπος, προσφερόμενος δηλαδή στόν ἄνθρωπο καταρχήν καί προσλαμβάνοντας τόν ἄνθρωπο ἐν συνεχείᾳ, ἀκριβῶς γιά νά διορθώσει αὐτό πού πράγματι κάποια στιγμή ἔπεσε σέ μιᾶ πρωταρχική κατάσταση, δηλαδή νά διορθώσει τή βούληση, τήν προαίρεση τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως λέει ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, ὑπάρχουν δύο εἶδη πτώσεως στόν ἄνθρωπο: ἡ πτώση τῆς φύσεως καί ἡ πτώση τῆς

προαιρέσεως. Ἡ πτώση τῆς φύσεως εἶναι ἀδιάβλητη, ἀκατηγόρητη. Δέν μπορούμε νά κατηγορήσουμε τή φύση, ἐπειδή εἶναι σέ κατάσταση φθορᾶς καί θανάτου. Ὅμως ἡ πτώση αὐτῆ τῆς φύσης δημιουργήθηκε ἀπό τήν ἐλεύθερη προαιρετική πτώση, τήν πτώση τῆς προαιρέσεως.

Ἐρχεται ὁ Χριστός, λοιπόν, μέ σκοπό νά ὑπάρξει ὡς ἄνθρωπος, νά θεραπεύσει ὡς ἄνθρωπος τήν ἐλεύθερη προαίρεση τοῦ ἀνθρώπου καί στή συνέχεια αὐτό νά ἔχει ὡς φυσικό ἐπακόλουθο τήν ἀφθαρσία, τήν ἀνάσταση τῆς φύσεως. Πρόκειται γιά μιὰ τελείως διαφορετική προοπτική. Γι' αὐτό ἀκριβῶς ἡ Ἐνσάρκωση, κατά τόν ἅγιο Μάξιμο, προεπινοεῖται, δηλαδή προϋπάρχει, ὡς βούληση προαιώνια του Θεοῦ, ἀσχετῶς τοῦ γεγονότος τῆς πτώσεως. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ πρωταρχική βουλή τοῦ Θεοῦ εἶναι νά εἰσαγάγει τόν Πρωτότοκο στήν οἰκουμένη, δηλαδή νά κάνει τόν ἄνθρωπο Χριστό.

Ὁ Ἀδάμ καί ἡ Εὐᾶ εἶναι προορισμένοι νά γίνουν Χριστοί, νά περάσουν δηλαδή στήν ἔνωση κτιστοῦ καί ἀκτίστου. Αὐτή εἶναι ἡ σωτηρία μέ ὄντολογικούς ὅρους, διότι διαφορετικά ἡ σωτηρία θά σήμαινε μιὰ σωτηρία μέ ἠθικούς ἢ μέ νομικούς ὅρους, πράγμα γιά τό ὅποιο ἴσως δέν θά χρειαζόταν κἀν ἡ Ἐνσάρκωση. Θά μπορούσε, π.χ., νά γίνει μιὰ πράξη οὐράνιας συγγνώμης καί νά τελειώσει αὐτή ἡ τραγωδία. Σέ μιὰ νομική προοπτική ἐξαγορᾶς τῆς σωτηρίας, ἡ Ἐνσάρκωση δέν εἶναι ἀναγκαῖα. Εἶναι ὅμως ἀπολύτως ἀπαραίτητη, ἄν πρόκειται νά ἀναδυθεῖ τό κτίσμα μέσα στόν Θεό κι ὁ Θεός

μέσα στό κτίσμα. Ἐάν πρόκειται ὁ Θεός νά γίνει ἕνας Θεός γιά τόν κόσμον καί ὁ κόσμος νά γίνει ὁ κόσμος τοῦ Θεοῦ. Ὅτι αὐτή εἶναι ἡ πρωταρχική πρόθεση τοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖ διδασκαλία πολλῶν Πατέρων, Ἀνατολικῶν καί Δυτικῶν. Θά λέγαμε ὅτι ὁ ὁ μόνος πού τό ἀπορρίπτει εἶναι ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης. Πέραν αὐτοῦ ὅμως, εἶναι γεγονός ὅτι ἡ σωτηρία γίνεται ἀντιληπτή στούς Ἑλληνας Πατέρες μέ ὅρους ζωῆς καί θανάτου, μέ ὅρους ὄντολογικούς δηλαδή καί ὄχι μέ ἠθικούς, ἢ δικανικούς, ἢ ἐνοχικούς. Ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι ἔνοχος, εἶναι ἐκεῖνος πού παραπλανᾶται, εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος, γιά κάποιον λόγο καί προτοῦ ὠριμάσει, καί προτοῦ ἔχει τήν πνευματική πληρότητα, ἀποτολμᾷ –αὐτό εἶναι ἡ πτώση– νά εἰσχωρήσει στό μυστήριο τῶν πραγμάτων καί μ' ἕνα φίλαυτο τρόπο νά οἰκειωθεῖ τό νόημά τους.

Στή θεολογία τῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς, λοιπόν, δέν ὑπάρχει ἡ νομική ἀντίληψη τῆς σωτηρίας, δέν ὑπάρχει κουλτούρα ἐνοχῆς, οὔτε ἔκσταση ἀπό τήν φύση, ὅπως στόν Πλωτῖνο καί στούς νεοπλατωνικούς. Δέν ὑπάρχει λόγος γιά μιὰ τέτοια κίνηση ἀπό μέρους τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε ἀπό μέρους τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά κουβαλήσει τή φύση στόν Θεό, διότι ὁ Θεός κουβαλήθηκε ὁ ἴδιος μέσα τή φύση αὐτή, τήν ἀγίασε, τήν ἐδόξασε καί μᾶς ἔδειξε τόν τρόπο μέ τόν ὅποιο καθίσταται θεοειδής. Ἔτσι, ἔχουμε μιὰ τελείως διαφορετική ἀνθρωπολογική προοπτική, ἡ ὁποία ἐκφράζεται μέ πολύ ὑψηλό τρόπο ἀπό τόν ἅγιο Μάξιμο.



## Ἡ ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας, ΜΒ΄ Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ὡς λόγος τῆς Ἐκκλησίας (β)

Δημήτρη Μαυρόπουλου

Ἀπό τόν λόγο τοῦ Θεοῦ, τόν θεῖο λόγο, ὡς ἐκφορά τῆς θείας βουλήσεως μέ ὄχημα τῆ γλώσσα τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ (παλαιοῦ ἢ νέου Ἰσραήλ), θά περάσουμε μέσω κυρίως τοῦ εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη στήν ἀποκάλυψη τοῦ ἐνυπόστατου Λόγου τοῦ Θεοῦ, κατά πρῶτον ὡς προαιώνιου Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καί κατά δεύτερον ὡς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καί Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου στό ἓνα καί μοναδικό πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Αὐτός ὁ Λόγος ἀποκαλύπτεται ὅτι ὑπάρχει ὡς ὁ γεννηθεῖς ὑπό τοῦ Πατρός «πρὸ πάντων τῶν αἰώνων» Υἱός. Αὐτός ὁ Λόγος ἔχει ἄμεση σχέση μέ τόν Θεό, «ὁ Λόγος ἦν πρὸς τόν Θεόν» (Ἰωάν 1,1). Πρόκειται γιά ὑποστατική σχέση, ὅπως βλέπουμε στή λεγόμενη ἀρχιερατική προσευχή τοῦ Ἰησοῦ, ὅπου μᾶς λέει ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ Πατρὶ καί ὁ Πατήρ ἐν αὐτῷ («καθὼς σύ, πάτερ, ἐν ἐμοὶ καὶ ἐγὼ ἐν σοί», *ib.* 17,21). Ὑπάρχει λοιπὸν μία σχέση, ἔχει ἀναφορά αὐτός ὁ ἐνυπόστατος Λόγος πρὸς τόν Θεό Πατέρα, καί ἐπίσης εἶναι Θεός ὁ Λόγος. Δέν πρόκειται γιά ἓναν «θεῖο λόγο», ὅπως θά ἔλεγε ἡ φιλοσοφία, ἀλλά γιά Θεό Λόγο. Ἡ ἔννοια τοῦ θεοῦ (θεϊκοῦ) λόγου ὑπάρχει σέ πολλές παραδόσεις ἤδη καί πρό Χριστοῦ, καί στήν ἐλληνική παράδοση ἀλλά καί στίς ἀνατολικές παραδόσεις. Ἄλλος ὅμως εἶναι ὁ θεῖος λόγος, ὡς ἐνέργημα,

καί ἄλλο εἶναι ὁ Λόγος ὡς Θεός. Ἄλλο θεῖος λόγος καί ἄλλο Θεός-Λόγος. Ὁ εὐαγγελιστής Ἰωάννης καταθέτει ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ Θεός-Λόγος, μέ τήν ἔννοια τῆς φανέρωσης πρὸς τά ἔξω τοῦ τρόπου ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Ὅχι τοῦ τί εἶναι ὁ Θεός, ὁ ἴδιος εὐαγγελιστής θά μᾶς πείθῃ ὅτι δέν ὑπάρχει δυνατότητα νά μάθουμε τί εἶναι ὁ Θεός, ἀλλά τοῦ πῶς ὑπάρχει ὁ Θεός, ἢ, ἂν θέλετε, ποιός εἶναι αὐτός ὁ Θεός. Ὑπάρχει, λοιπὸν, ἓνας Λόγος πού ἐκφέρεται, αὐτός ὁ Λόγος ἐκφέρεται ὡς Υἱός πρὸς τόν κόσμον, ἀποκαλύπτει τόν Θεό, εἰδικότερα τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, γι' αὐτό καί ἀποκαλεῖται «μεγάλῃς βουλήσιν ἄγγελος», ὅπως διατυπώνεται ἀπό τόν προφήτη Ἡσαΐα: «... ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, υἱὸς καί ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καί καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλῃς βουλήσιν ἄγγελος, θαυμαστός σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρός, ἐξουσιαστής, ἄρχων εἰρήνης, πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος» (Ἠσ 9,6). Αὐτός ὁ Λόγος μιλάει στοὺς Προφῆτες, ἀγγέλλεται ἀπὸ τοὺς Προφῆτες πρὶν ἀπὸ τόν Χριστό, κηρύττεται ἀπὸ τοὺς μαθητῆς τοῦ Χριστοῦ, μετὰ τόν Χριστό. Μαθαίνουμε ποιός εἶναι αὐτός ὁ Λόγος.

Ὑπάρχει λοιπὸν ἓνα πρόσωπο, μία ὑπόσταση μέσα στή θεότητα, ὁ Υἱός καί Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὑπάρχει ὅμως καί ἓνας

λόγος ὡς θεία βούληση τῆς θεότητας, κατά τόν ἅγιο Μάξιμο τόν Ὁμολογητή, ὁ λόγος τῶν ὄντων, μέ βάση τόν ὁποῖο θά ἐκτυλιχθεῖ ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου. Γι' αὐτό καί ὁ Μάξιμος θά μιλήσει γιά προεπινοούμενο θεῖο σκοπό, ἐξηγώντας ὅτι γιά τόν Χριστό δημιουργήθηκαν τά ὄντα («Τοῦτό ἐστίν ὁ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων προεπινοούμενος θεῖος σκοπός, ὃν ὀρίζοντες εἶναί φαμεν, προεπινοούμενον τέλος, οὗ ἕνεκα μὲν πάντα, αὐτό δὲ οὐδενὸς ἕνεκα. Πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ἀφορῶν, τὰς τῶν ὄντων ὁ Θεὸς παρήγαγεν οὐσίας. [...] Διὰ γὰρ τόν Χριστόν, ἡγουν τὸ κατὰ Χριστόν μυστήριον, πάντες οἱ αἰῶνες, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς τοῖς αἰῶσιν, ἐν Χριστῷ τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι καὶ τὸ τέλος εἰλήφασιν», *Πρὸς Θαλάσσιον*, ξ', PG 90:621AB). Ἐπομένως ὁ Λόγος ἐμπεριέχει καὶ τὴν ἔννοια τῆς αἰτίας, ὡς αἰτία ὑπάρχει αὐτός ὁ Λόγος. Ὡς αἰτία ὡς πρὸς τί; Ὅχι ἀσφαλῶς ὡς πρὸς τὴ θεότητα, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴ δημιουργία, ὡς πρὸς ἐμᾶς. Γι' αὐτό καί, κατά τὴν πατερικὴ θεολογία, κατατίθεται ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Υἱὸς ἀποτελεῖ τόν λόγο (= τὴν αἰτία) γιά τόν ὁποῖο δημιουργήθηκε ὁ κόσμος. Ὁ Πατὴρ βούλεται ὡς νοῦς, καὶ προχωράει στὴ δημιουργία τοῦ κόσμου ἐπειδὴ ὑπάρχει ὁ Υἱὸς του. Ὁ κόσμος δημιουργεῖται γιά τόν Υἱό, ἢ γιά νά τό ποῦμε μέ πιό ἀπλουστευτικό τρόπο, ὁ κόσμος δημιουργεῖται γιά νά γίνεи σάρκα τοῦ Υἱοῦ. Ὁ Υἱὸς δὲν ἔχει σάρκα ὡς Θεός, ὁ Υἱὸς εἶναι ἄυλος ὡς πρὸς τὴν ὕλη, δὲν ξέρουμε τί εἶναι ἡ οὐσία τῆς θεότητας. Ὁ κόσμος δημιουργεῖται γιά νά γίνεи σῶμα τοῦ Υἱοῦ. Καὶ καλεῖται αὐτός ὁ κόσμος, αὐτό τό δημιούργημα, νά ἐνωθεῖ μέ τόν Υἱό. Ὁ ἄνθρωπος, λοιπόν, ὡς ἐπικεφαλῆς

τῆς δημιουργίας, καλεῖται νά ἐνωθεῖ μέ τόν Υἱό. Ἀποτυγχάνει ὁ ἄνθρωπος σ' αὐτὴ τὴν κίνηση καὶ γι' αὐτό ὁ Υἱὸς ἔρχεται καὶ ἐνώνεται μέ τόν ἄνθρωπο. Καὶ ἔτσι πραγματοποιεῖται ὁ λόγος (= σκοπός) τῆς δημιουργίας. Ἐπομένως μέσα στὴ λέξη Λόγος ὑπάρχει ἡ ἔννοια τῆς αἰτίας ἀλλὰ καὶ ἡ ἔννοια τοῦ σκοποῦ ἐπίσης. Ὁ Λόγος δὲν εἶναι μόνο ἡ αἰτία ποῦ δημιουργεῖται ὁ κόσμος, ἀλλὰ εἶναι καὶ ὁ σκοπός τῆς δημιουργίας.

Ὅλα ἔγιναν διὰ τοῦ Λόγου, μᾶς λέει ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης («πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο», *Ἰωάν* 1,2). Σέ ὅλη τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ὅλες οἱ θεοφάνειες ἐνεργοῦνται διὰ τοῦ Λόγου, δὲν εἶναι θεοφάνειες τοῦ Πατρὸς. Ὅλες! Ὁ Λόγος φανερώνεται, καὶ φανερούμενος φανερώνει τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ μέσα στὴν ἱστορία. Αὐτός ποῦ ἀποκαλύπτει τίς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Υἱὸς, εἶναι ὁ Λόγος. Στὴ συνάντηση στό ὄρος Σινά ὁ Λόγος «συνομιλεῖ» (βάζω τὴ λ. σέ εἰσαγωγικά). Ἦδη πολὺ πρὶν ἀπὸ τόν Μωυσῆ μία τέτοια συνομιλία ἔχουμε στὴ συνάντηση τοῦ Θεοῦ μέ τόν Ἀβραάμ – «καὶ ἐλάλησεν Κύριος». Στό «ἐλάλησεν» ὑπάρχει ἡ παρουσία τοῦ Λόγου. Ὅλα, λοιπόν, ἔγιναν διὰ τῆς παρουσίας τοῦ Λόγου, τόν ὁποῖο ὀνομάζουμε πλέον Υἱό: ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Χωρὶς αὐτόν δὲν ἔγινε τίποτα ἀπ' ὅσα ἔγιναν («καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν», *ib.*) – ἀναφερόμαστε στὴ δημιουργία τοῦ κόσμου. Χωρὶς τόν Λόγο ὅ,τι γίνεται δὲν ἔχει ζωὴ. Ὁ ἴδιος ὁ Λόγος εἶναι ἡ ζωὴ («ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν», *ib.* 1,4), καὶ ἡ ζωὴ αὐτὴ εἶναι τό φῶς τῶν ἀνθρώπων («καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων», *ib.* 1,4). Καὶ ἀμέσως μετὰ



ἀναπτύσσεται ἡ διαλεκτικὴ ἀνάμεσα στὸ φῶς καὶ τὸ σκότος, στὴν παρουσία ἢ τὴν ἀπουσία τοῦ Θεοῦ («καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνεται, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν», *ib.* 1,5).

Στὴν εἰκόνα τῆς δημιουργίας, ὅπως ἀναπτύσσεται στὴν ἀρχὴ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, πρὶν ἀπὸ τὸ φῶς ὑπάρχει τὸ σκοτάδι, ἡ ἄβυσσος. Ἄβυσσος, ἀπὸ τὸ ἄ-βυθος, μία ἄπειρη, χωρὶς πέρας δηλαδὴ, μάζα ὑδάτων χωρὶς βυθό. Αὐτὴ ἡ ἄβυσσος, τὸ μὴ ὄν, ὅπως τὸ λένε οἱ Πατέρες, μέ τὴν παρέμβαση τοῦ Λόγου ἀποκτᾶ φῶς. «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτω φῶς· καὶ ἐγένετο φῶς» (Γεν 1,1-3). Δέν εἶναι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἀφοῦ κατὰ τὴ βιβλικὴ διήγηση, ὁ ἥλιος δημιουργεῖται μετὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸ φῶς. Εἶναι τὸ φῶς τῆς σχέσης τοῦ Υἱοῦ μέ αὐτὸ πού ἀρχίζει νά δημιουργεῖται. Εἶναι ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ δημιουργικὴ παρουσία τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου. Μέ τὴν παρουσία τοῦ Υἱοῦ ἀποκτᾶ νόημα ἡ δημιουργία, μπορεῖ τὸ μὴ ὄν νά γίνει ὄν. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ στιγμή τῆς δημιουργίας, πῶς τὸ μὴ ὄν γίνεται ὄν. (Δέν μιλάμε γιὰ οὐκ ὄν. Τὸ οὐκ ὄν εἶναι τὸ ἀνύπαρκτο, τὸ μὴ ὄν εἶναι τὸ ἀδιαμόρφωτο.) Ὁ Λόγος διαμορφώνει τὴ δημιουργία καὶ τὴν κάνει κόσμος (κόσμημα, στολίδι). Στὴν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας αὐτὴ ἡ δύναμη πού δημιουργεῖ κόσμος, εἴτε γιὰ τὴν πρώτη δημιουργία μιλάμε εἴτε γιὰ τὴν ἐν Χριστῶ ἀναδημιουργία, εἶναι ἡ παρουσία τοῦ Λόγου. Μπορεῖ νά φάνηκε ὅτι μετὰ τὴν πτώση

τοῦ ἀνθρώπου ἓνα σκοτάδι κυρίευσε τὴ δημιουργία, σκοτάδι ἀγνωσίας καὶ θανάτου, ἡ ἐνανθρώπηση ὅμως τοῦ Λόγου καὶ ἡ νίκη κατὰ τοῦ θανάτου δέν ἀφάνισε τὸ φῶς, δέν τὸ ἀναίρεσε.

Ἡ ἱστορία ἔχει δείξει ὅτι αὐτὸν τὸν Λόγο πού ὑπάρχει μέσα στὴ δημιουργία δέν τὸν ἀντιλαμβάνεται ὁ κόσμος. Βρίσκεται μέσα στὴν ἱστορία, ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ δημιουργεῖται καὶ ὁ κόσμος τὸν ἀγνοεῖ. Ἄν μάλιστα ἐπιμερίσουμε τὴν ἀναφορά στοὺς Ἰουδαίους, πρὸς τοὺς ὁποίους κυρίως ἀναφέρεται ὁ συγγραφέας τοῦ Δ' εὐαγγελίου, ἡ καταγγελία εἶναι τραγικὴ. Ὅχι μόνον τὸν ἀγνόησαν, ἀλλὰ τὸν ὀδήγησαν στὸν σταυρικὸ θάνατο. Κι ἂν πλατύνουμε τὸ περιεχόμενο τῆς ἔννοιας «κόσμος», μέχρι σήμερα λειτουργεῖ ἡ τραγικὴ συνθήκη νά ἀγνοεῖ ὁ κόσμος τὴν παρουσία καὶ τίς ἐνέργειες τοῦ ἴδιου τοῦ δημιουργοῦ του.

Ὅταν, λοιπόν, σαρκώνεται αὐτὸς ὁ Λόγος, ἔρχεται στὸν δικό του κόσμο, στὴ δική του δημιουργία, «εἰς τὰ ἴδια ἦλθεν, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον» (*ib.* 1,11). Ὁ ἐρχομὸς του ὅμως δημιούργησε ἓναν διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Ἀπὸ τὴ μιά μεριά αὐτοὶ πού δέν τὸν δέχθηκαν (καὶ δέν τὸν δέχονται), πού τὸν ὀδήγησαν (καὶ τὸν ὀδηγοῦν) στὸ Πάθος. Ἀπὸ τὴ ἄλλη, ὅσοι πίστευσαν (καὶ πιστεύουν) σ' αὐτόν, στοὺς ὁποίους χάρισε (καὶ χαρίζει) τὴ δυνατότητα νά γίνουν τέκνα Θεοῦ, ὡς ὅμαιμοι καὶ ὁμόσαρκοι μέ τὸν κατὰ φύσιν Υἱό του. Αὐτοὶ λοιπόν πού ἐπιλέγουν νά ὑπάρχουν χωρὶς τὸν Χριστό, καὶ αὐτοὶ πού ἐπιλέγουν νά ὑπάρχουν μέ τὸν Χριστό.

(Συνεχίζεται)



## Ἡ καθαγιαστική εὐχή στὸν γάμο (β)

Παναγιώτη Ἰ. Σκαλτσῆ  
Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

**Ἑρώτηση:** Ποιά εἶναι ἡ οὐσιαστική (καθαγιαστική) εὐχή στὴν ἀκολουθία τοῦ γάμου;  
π.Σ.Κ.

(Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος)

Γιὰ τὴν εὐχή «Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας ἐκ χοῦς τὸν ἄνθρωπον...», ὡς καθαγιαστική εὐχή τοῦ γάμου κάνει λόγο ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης (9<sup>ος</sup> αἰ.). Εἶναι πολὺ κοντὰ στὴν ἐποχὴ τοῦ Κωνσταντινουπολιτικῆς παράδοσης Βαρβερινοῦ Εὐχολογίου 336 καὶ μιᾶ εἰδικά γιὰ τὴ στέψη ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀντίθεσής του στὸ στεφάνωμα ὅσων εἶχαν τελέσει δεῦτερο γάμο. Ὁ ἅγιος Θεόδωρος διασώζει τὴν ὡς ἄνω εὐχή ἀπὸ τὸ «Αὐτός, Δέσποτα, ἐξαπόστειλον τὴν χεῖρα σου...» καὶ κάτω, μὲ μικρὲς μόνο παραλλαγές. Τὴν ὀνομάζει «ιεράν προσευχήν» γιὰ τὴν «στεφανικήν συνάφειαν»<sup>1</sup>. Τὴ χαρακτηρίζει ἐπίσης «στεφανική εὐχή»<sup>2</sup>, ἀλλὰ καὶ εὐλογία «στεφανικῆς ἀρμογῆς». Τὸν ὄρο αὐτὸ τὸν αἰτιολογεῖ μὲ ἀναφορά στὴν ἀρχικὴ εὐλογία τοῦ γάμου ἀπὸ τὸν Θεό· «Ἀλλὰ καὶ τῆς στεφανικῆς ἀρμογῆς αὐτὸς προλαβὼν τὴν εὐλογίαν ἔθετο ἐπὶ τοῦ ἀρχιποίμενος Ἀδάμ· πῶς; Καὶ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· καὶ εὐλόγησεν αὐτούς ὁ Θεός, λέγων· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς (Γεν 1, 27-28). Αὕτη οὖν ἡ εὐλογία τῆς γαμικῆς συναφείας, ἀφ' ἧς πᾶσα

εὐλογιστὶα μονογαμικῆς συζεύξεως· ἐπεὶ καὶ μονόγαμος Ἀδάμ. Ἐπιτηρητέον δὲ ὅτι καὶ ἡ στεφανικὴ ἐπίκλησις ἐκείθεν ὠρμηται· τὴν τοῦ πρώτου ἀνθρώπου διάπλασιν, καὶ πρὸς τὴν ἐκ πλευρᾶς αὐτοῦ γυναικῆ σύζευξιν ὑπομνηματίζουσα»<sup>3</sup>.

Ἀπὸ τὸ παραπάνω θεολογικὸ σχόλιο τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου περὶ «στεφανικῆς ἀρμογῆς» τῶν νεονύμφων ἀναδεικνύονται τὰ ὅσα λέγει γιὰ τὸν καθαγιασμό τοῦ γάμου ἢ κοινὴ εὐχή ἀρμοσῆς καὶ στέψης τοῦ Εὐχολογίου. Τὸ κείμενο τοῦ ἁγίου Θεοδώρου καὶ ὁ λόγος του γιὰ τὴν διὰ τῆς συγκεκριμένης εὐχῆς «στεφανικὴ ἀρμογή» καὶ ἐπίκληση μᾶς πᾶει πίσω στὴν ἀρχικὴ δημιουργία καὶ σύζευξη τοῦ ἀνθρώπου· ἐκεῖ πού ὁ Θεὸς «προσφέρει τὸν ἕνα σύζυγο στὸν ἄλλον»<sup>4</sup> καὶ ἀναδεικνύει – στεφανώνει τὸν ἄνθρωπο ὡς βασιλέα τῆς κτίσης. Ὅπως τότε ὁ Θεός, ὁ πρῶτος νυμφαγωγός, ἔνωσε τὰ χέρια τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὕας, ἔτσι καὶ τώρα, ὁ ἴδιος, ἐναποθέτει τὴ ζωὴ τοῦ καθενός μέσα στὴν ἀγάπη τοῦ ἄλλου. Μ'αὐτόν τὸν τρόπο καθιστᾶ καὶ τοὺς δύο συμμετόχους καὶ συνυπευθύνους στὴν κοινὴ πορεία, ἐστεμμένους «δόξῃ καὶ τιμῇ» καὶ «εἰς σάρκα μίαν» ὅπως τότε.

Μπορεί σήμερα νά φαίνεται πιά λαμπρή ή στέψη καί κατά μίαν άποψη νά «διεκδικεί» άπό μόνη της τήν κεντρική-ούσιαστική στιγμή τοῦ γάμου<sup>5</sup>, αλλά σύμφωνα μέ τήν ἐξέλιξη καί ἐρμηνεία τῆς Ἀκολουθίας τοῦ γάμου δέν τεκμηριώνεται κάτι τέτοιο. Ἡ στέψη βεβαίως, πολύ μεταγενέστερα καί συγκεκριμένα άπό τόν 13<sup>ο</sup> αἰ. ἐμπλουτίζεται μέ τό τριπλό «Στέφεται» (Χφ. Πάτμου 105) καί πλαισιώνεται άπό τόν 10<sup>ο</sup> αἰ. μέ συγκεκριμένες εὐχές<sup>6</sup>. Καμία ὅμως ἐξ αὐτῶν, πέρα άπό τό τριπλό «Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, δόξη καί τιμῆ στεφάνωσον αὐτούς» (Ψάλμ 8,6β), δέν διατηρήθηκε ὡς εἰδική καί κεντρική καθαγιαστική εὐχή. Μέ τά στέφανα, τά ὁποία ὁ ἱερέας εὐλογεῖ στό θυσιαστήριο, εὐλογοῦνται ξεχωριστά ὁ καθένas ἐκ τῶν νεονύμφων, γιά νά θυμοῦνται τό ἄθλημα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, αλλά καί τήν τιμή πού δέχονται νά γίνουν συνδημιουργοί στό ἔργο τοῦ Θεοῦ. Τό «δόξη καί τιμῆ» ὅμως δέν αὐτονομεῖται. Ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ «καί ἄρμοσον αὐτούς» τῆς καθαγιαστικῆς εὐχῆς· «Ὁ Θεός ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας ἐκ χοῦς τόν ἄνθρωπον...», τήν εὐχή τῆς «στεφανικῆς ἄρμογῆς» κατά τόν ἅγιο Θεόδωρο τόν Στουδίτη. Αὐτήν τήν εὐχή, ὅπως φαίνεται, θεωρεῖ καί ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης ὡς τήν ἐπικλητική εὐχή πρὸς τόν Θεό «τὸν πλάσαντα τὸν ἄνθρωπον καί ἐξ αὐτοῦ τήν γυναῖκα εἰς βοηθόν, αὐτὸν ἐξαποστεῖλαι ἄνωθεν τήν χεῖρα αὐτοῦ, καί ἀρμόσαι τούτους ἀλλήλοις. Καί πάλιν συνάπτει τούτων τὰς χεῖρας, τὸ τέλειον δηλῶν τῆς ἐνώσεως. Καί συζευξάι φησιν ἐν ὁμοφροσύνῃ...

Εἶτα καί τοὺς στεφάνους ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου λαβὼν καί εὐλογήσας, τὸν μὲν εἰς τήν κεφαλὴν τοῦ ἀνδρός, τὸν δὲ εἰς τήν κεφαλὴν τῆς γυναικὸς τίθησι, πρὸς τὸν Κύριον καί Θεὸν τῶν ὄλων δόξη καί τιμῆ στεφανῶσαι αὐτοὺς εὐχόμενος, ὡς καθαρῶς ἐν αὐτῷ συναπτομένους»<sup>7</sup>.

Συμπερασματικά νά ἐπισημάνουμε ὅτι κεντρικό γεγονός στό μυστήριο τοῦ γάμου εἶναι ἡ ἄρμοση καί σύζευξη τῶν νεονύμφων, τόσο μέ τήν άπό τόν ἱερέα ἔνωση τῶν χειρῶν ὅσο καί μέ τήν άπό τόν ἱερέα πάλι στέψη καί εὐλογία των. Εἶναι δύο σύμβολα πού ὑπομνηματίζουν τήν παρά τοῦ Θεοῦ ἀρχική σύζευξη τοῦ ἀνδρα μέ τή γυναῖκα «εἰς σάρκα μίαν». Στήν παράδοση τοῦ Βαρβερινοῦ Εὐχολογίου οἱ δύο πράξεις εἶναι μαζί, μέ ἀναφορά στήν κοινή ἐπικλητική εὐχή· «Ὁ Θεός ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας ἐκ χοῦς τὸν ἄνθρωπον...», ὅπου ὑπάρχει καί τό «ἄρμοσον» καί τό «στεφάνωσον». Ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης πού μιλά γιά τή στέψη παραπέμπει σέ αὐτήν τήν εὐχή ὡς «στεφανική εὐχή» καί «στεφανική ἄρμογή». Ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης ἐξαίρει τήν ἄρμοση τῶν χειρῶν ὡς ἔκφραση τῆς τέλειας ἔνωσης, αλλά ἀναδεικνύει καί τήν διά τῶν στεφάνων εὐλογία «ὡς καθαρῶς ἐν αὐτῷ (τῷ Θεῷ) συναπτομένους». Ἡ εὐχή ὅμως εἶναι μία, διά τῆς ὁποίας ἡ Ἐκκλησία μέχρι σήμερα ἐπικαλεῖται τόν ἅγιο Τριαδικό Θεό «ἐξαποστεῖλαι ἄνωθεν τήν χεῖρα αὐτοῦ» προκειμένου, ὅπως ἔκανε κατά τή δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου, νά συζεύξει ἕναν ἄνδρα καί μία γυναῖκα «εἰς γάμου κοινωνίαν» καί ὀλοκληρωτική σωματική καί ψυχική ἔνωση.

**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.** 1. *Ἐπιστολαί*, KB', PG 99:973BCD. 2. *Ἐπιστολαί*, N', PG 99:1093D. Βλ. καί Π.Ι. Σκαλτσῆς, *Γάμος καί θεία Λειτουργία. Συμβολή στήν Ἱστορία καί τή Θεολογία τῆς Λατρείας*, Θεσσαλονίκη: Πουρναράς 1998, σ. 145, 177-178. 3. *Ἐπιστολαί*, N', PG 99:1092D-1093A. 4. Χρ. Γιανναράς κ.ά., *Ἔρως καί γάμος*, Ἀθήνα 1972, σ. 26. 5. Βλ. π. Ἰωάννης Μέγιεντορφ, *Ὁ Ὀρθόδοξος Γάμος*, Ἀθήνα: Ἀκρίτας 2004, σ. 97-101. Χρ. Γιανναράς, *δ.π.*, σ. 29. Κάλλιστος Ware, *Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*, μτφ. Ἰωσήφ Ροηλίδης, Ἀθήνα: Ἀκρίτας 1996, σ. 466. Πρωτ. Χρυσόστομος Νάσσης, «Ἀπό τόν οἶκο τοῦ πατρός στόν οἶκο τοῦ Θεοῦ. Ἐπισημάνσεις σχετικά μέ τίς καταβολές τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου», *Πνευματική Διακονία* (Ἀφιέρωμα: «Τό μυστήριό τοῦ Γάμου»), ἔτος 10, τχ. 26 (2017) 17-31. 6. Π.Ν. Τρεμπέλας, *Μικρόν Εὐχολόγιον*, τ. Α', Ἀθήνα: Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 1998, σ. 86-102. Βλ. καί Π.Ι. Σκαλτσῆς, *δ.π.*, σ. 276. 7. PG 155:509BC.



*Πάσχα τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων στό μικρασιατικό μέτωπο (1920)  
Ἀξιωματικοί τσουγκίζουν κόκκινα αὐγά μέ τούς φαντάρους*





## Κυριακή τοῦ Παραλύτου

Πρωτ. Γεωργίου Δορμπαράκη  
Ἐφημ. Ἰ. Ν. Ἀγίας Παρασκευῆς Καλλιπόλεως, Ἰ. Μ. Πειραιῶς

*Μηκέτι ἀμάρτανε, ἵνα μὴ χειρόν σοί τι γένηται (Ἰωάν 5,14)*

**Τ**ριανταοκτώ ἔτη ἀνέμενε τῇ θαυματουργικῇ ἴαση ἀπὸ τὴν προβατικὴ κολυμβήθρα ὁ παράλυτος τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡ ἴαση ὅμως ἔρχεται ἀπρόσμενα ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ Χριστό. Τό παράπονό του «ἄνθρωπον οὐκ ἔχω» σβῆνει, καθὼς τὸν ἐπισκέπτεται ὁ ἐνανθρωπήσας Θεός, ὁ Ὅποιος τὸν θεραπεύει ὄχι μόνον ἀπὸ τῆ σωματικῆ παραλυσία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ αἴτιο αὐτῆς, τὴν ἁμαρτία, πού συνιστᾶ τὴν πνευματικὴ παραλυσία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ προτροπὴ τοῦ Κυρίου στὸν Ναὸ πρὸς τὸν θεραπευμένο παραλυτικὸ αὐτὸ φανερώνει: «Μὴν ἁμαρτάνεις πιά, γιὰ νὰ μὴ σοῦ συμβεῖ κάτι χειρότερο».

1. Ἡ προτροπὴ τοῦ Κυρίου ἔχει ἰδιαιτέρα σημασία, γιὰτὴν ἡ ἀντίληψη περὶ ἁμαρτίας στοὺς πολλούς, δυστυχῶς καὶ χριστιανούς, εἶναι πλανημένη: εἴτε θεωρεῖται ἐπιφανειακά ὡς ἀπλὴ παράβαση ἑνὸς κανόνα ἢ ἑνὸς καθήκοντος εἴτε ἐκλαμβάνεται θετικά ὡς μία πρόκληση γιὰ ἐμπειρία πού ἐμπλουτίζει τὸν ἄνθρωπο εἴτε φτάνει καὶ σὲ δαιμονικὸ ἐπίπεδο: φέρνει τὴν «εὐτυχία» στὸν ἄνθρωπο, μακριὰ ἀπὸ τὴν «πλήξη» καὶ αὐτοῦ τοῦ Παραδείσου! Ὁ Κύριος ὅμως τονίζει τὴν τραγικότητα τῆς ἁμαρτίας. Ἡ ἁμαρτία ἀλλοιώνει τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τοῦ

ἀνθρώπου. Ἄν ὁ παράλυτος ὑπῆρξε παράλυτος, δὲν ἦταν γιὰτὴν κάποιον ἀτύχημα ἢ κάποιον ἀρρώστια τὸν ἔφερε στὴν τραγικὴ αὐτὴ θέση. Ἐγινε παράλυτος, γιὰτὴν κάποιον ἢ κάποιες ἁμαρτίες τὸν ὀδήγησαν στὴ δεινὴ αὐτὴ κατάσταση. Τὰ λόγια τοῦ Κυρίου αὐτὸ ἀκριβῶς ὑπονοοῦν: μὴν ἁμαρτάνεις ἀπὸ δῶ καὶ πέρα, γιὰ νὰ μὴ σοῦ συμβεῖ κάτι χειρότερο. Ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ παραλυσία τῆς ἁμαρτίας, δηλαδή, ὀδηγεῖ συχνὰ καὶ στὴ σωματικὴ παραλυσία. Καὶ ποῖο τὸ χειρότερο γιὰ τὸ ὅποιο κάνει λόγο ὁ Κύριος; Ἴσως ὁ ἴδιος ὁ θάνατος. Ἴσως, χειρότερα, μία κατάσταση ἀπόγνωσης πού συνιστᾶ πρόγευση τῆς κόλασης, ἂν ὄχι τὴν ἴδια τὴν κόλαση!

2. Τί ἀποτελεῖ ἁμαρτία πού φέρνει τέτοια καταστροφικὰ ἀποτελέσματα; Ἀσφαλῶς ἡ παρακοὴ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὴν Ἁγία Γραφή, ἡ ἄρνηση τῶν πρωτοπλάστων νὰ ὑπακούσουν στὴν ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἐπιθυμία τους νὰ κινηθοῦν μὲ βία τὸ ἴδιο θέλημα, τῇ προτροπῇ ἀσφαλῶς καὶ τοῦ Πονηροῦ διαβόλου, ἦταν ἐκεῖνο πού ἔφερε ὅλα τὰ δεινὰ στὴ ζωὴ αὐτῶν καὶ τῆς λοιπῆς δημιουργίας, ἦταν τὸ αἴτιο τοῦ πνευματικοῦ καὶ σωματικοῦ θανάτου. «Διὰ τῆς ἁμαρτίας

ὁ θάνατος». Γι' αὐτό καί ἔκτοτε ὅσο ὁ ἄνθρωπος πορεύεται μέ τό «ἔτσι μ' ἀρέσει» καί ὄχι μέ τό «γεννηθῆτω τό θέλημά Σου, Κύριε», τόσο ἀπομακρύνεται ἀπό τήν ἴδια τή ζωή καί χάνεται στά σκοτάδια τῆς ἄγνοιας. Ἡ ἀποτίμηση τοῦ Θεοῦ Πατέρα στήν παραβολή τοῦ ἀσώτου εἶναι ἀπόλυτη: «Ὁ υἱός μου οὗτος νεκρός ἦν... καί ἀπολωλώς».

3. Ἡ ὑπακοή στό θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ θεραπεία τοῦ ἀνθρώπου. Μόλις ὁ ἄνθρωπος στραφεῖ πρὸς τόν Θεό, ἀρχίζει καί ἡ ὑπέρβαση τῆς πνευματικῆς παραλυσίας, κι ἂν ἐπιτρέψει ὁ Θεός, καί τῆς σωματικῆς παραλυσίας. Καί στροφή πρὸς τόν Θεό σημαίνει νά ζεῖ ὁ ἄνθρωπος κατὰ τόν τρόπο Ἐκείνου: μέ ἀγάπη. «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου... καί τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν» εἶναι ἡ διαρκῆς ἐντολή Του. Ὅσο ὁ ἄνθρωπος θά ἀγωνίζεται νά ἀγαπᾶ, τόσο καί θά ὑγιαίνει πνευματικά νιώθοντας τή ροή τῆς ἐνέργειας καί τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ στήν ψυχοσωματικὴ του ὑπόσταση. Γι' αὐτό καί ὅπου λείπει ἡ ἀγάπη – ἄς ὑπάρχουν καί «ἀρετές» – ἐκεῖ ὑφίσταται μόνον ἡ ἀπιστία καί ἡ ἀμαρτία. Ὅποτε, ναι, ἡ ἀμαρτία δέν εἶναι ἀπλή παράβαση ἑνὸς τυπικοῦ, ἀλλά ἡ ἀλλοίωση τῆς καρδιάς – ἐκεῖ πού ριζώνει ἡ ἀγάπη καί πού τό ἔλλειμμα τῆς τῆ διαστρέφει.

4. Κι ἀσφαλῶς δέν ὑπάρχει ἀναμαρτησία ἀνθρωπίνως. Μόνον ὁ Κύριος ὡς Θεο-ἄνθρωπος ἔζησε ἀπολύτως ἀναμάρτητα.

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀμαρτάνουμε, γιατί ἔστω στό βάθος τῆς ψυχῆς μας κάποια στιγμή μπορεῖ νά ξεφύγουμε ἀπό τήν ἀγάπη. Γι' αὐτό καί ἡ ἀγιότητα βρίσκεται στὸν ἀγῶνα πιά τῆς μετανοίας μας. Ὅταν νιώσουμε ὅτι ξεπέσαμε ἀπό τήν ἀγάπη, λόγῳ, ἔργῳ ἢ διανοίᾳ, ἀρχίζουμε τὸν ἐσωτερικὸ ἀγῶνα τῶν δακρῶν προκειμένου νά ἐπανέλθουμε στήν ἐντολή τοῦ Θεοῦ – ἡ μετάνοια εἶναι ὁ δρόμος τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Πνευματικός καί ἅγιος γιὰ τήν πίστη μας εἶναι ὁ μετανοῶν ἄνθρωπος, πού ἐνισχύεται διαρκῶς ἀπό τήν κοινὴ ἐν Ἐκκλησίᾳ προσευχὴ καί τὰ μυστήρια τῆς πίστεως, ἰδίως τῆς θείας Εὐχαριστίας. Κι ἔτσι μᾶλλον πρέπει νά ἐρμηνεύσουμε καί τήν προτροπὴ τοῦ Κυρίου «μηκέτι ἀμάρτανε» στὸν πρῶην παραλυτικό: νά πορεύεται πάντοτε ἐν μετανοίᾳ μὴ παραμένοντας στήν ἀμαρτία, ὅταν αὐτὴ κάνει τήν ἐμφάνισή τῆς.

Τό «μηκέτι ἀμάρτανε» τοῦ Κυρίου ἡ Ἐκκλησία μᾶς τό ὑπενθυμίζει ἀδιάκοπα τό πρωί, τό ἑσπέρας, τό βράδυ. «Καταξίωσον, Κύριε, ἐν τῇ ἡμέρᾳ, (ἑσπέρα, νυκτί) ταύτη, ἀναμαρτήτους φυλαχθῆναι ἡμᾶς». Ἡ σχετικὴ ἀναμαρτησία στήν ὁποία καλούμαστε εἶναι ὁ δρόμος τῆς μετανοίας, τῆς ἀγιότητος καί τῆς πνευματικῆς υἰείας, γιατί εἶναι ὁ δρόμος τῆς ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη εἶναι τό μοναδικὸ ἀποτελεσματικὸ φάρμακο ἐναντίον τῆς ὁποίας παραλυσίας ἀπειλεῖ τήν ψυχοσωματικὴ ὑπαρξή μας.





## Κυριακή τῶν Ἁγίων Πατέρων

πρωτ. Βασιλείου Θερμοῦ  
Αναπληρωτοῦ Καθηγητοῦ ΑΕΑΑ - Παιδοψυχιάτρου

**Ἄ**δελφοί μου, στά σημερινά ἀναγνώσματα ἀκούσαμε δύο ἀποχαιρετισμούς. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐφέσου καὶ ὁ Χριστὸς νουθετεῖ τοὺς μαθητὲς Του. Ὁ πρῶτος γνωρίζει ὅτι μᾶλλον δὲν θὰ τοὺς ξαναδεῖ, ὁ δεῦτερος γνωρίζει πὼς εἶναι ἡ τελευταία συνομιλία τους πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό Του.

Πόσες ὁμοιότητες! Ὁ Παῦλος καὶ ὁ Χριστὸς τοὺς ἀναθέτουν στὸν Πατέρα, ἀπὸ τὸν Ὅποιο ζητοῦν νὰ τοὺς στηρίξει καὶ νὰ τοὺς διαφυλάξει. Ἀμφότεροι καταθέτουν τίς τελευταῖες ὑποθήκες τους γιὰ τὴν ἐνότητα. Καὶ οἱ δύο ἀγάπησαν τὴ γονυκλισία: ὁ Παῦλος προσευχήθηκε στὸ τέλος μαζί μὲ τοὺς πρεσβυτέρους, ἐνῶ ὁ Χριστὸς μόνος Του τὴν ἴδια νύχτα.

Κορυφαῖες στιγμές! Καὶ πάνω ἀπ' ὅλα παρατηροῦμε πὼς ἡ τελευταία ἐπαφή εἶναι ἡ κατάλληλη στιγμή γιὰ νὰ διακηρύξουν τὴν ἀνάγκη γιὰ ἐνότητα! Μάλιστα, βλέπουμε νὰ διαφαίνεται στὰ δύο περιστατικά ἡ διπλή φύση τῆς ἐνότητας. Ὁ Παῦλος μιλά γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς ἀλήθειας (πού θὰ κινδυνεύσει ἀπὸ τοὺς αἰρετικούς) καὶ ὁ Χριστὸς προσεύχεται γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς ἀγάπης, κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Ὅντως, ἡ ἐνότητα ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν διαθέτει αὐτὴ τὴ διπλὴ διάστα-

ση. Καὶ αὐτὸ τὸ τονίζουμε στὴ Θεία Λειτουργία: ὁμολογοῦμε ὅλοι μὲ μιά φωνὴ τὴν ἀλήθεια μὲ τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως καὶ κατόπιν ὁμολογοῦμε ὅλοι μαζί μὲ μιά φωνὴ τὴν ἀγάπη μὲ τὸ «Πάτερ ἡμῶν», στὸ ὅποιο δηλώνουμε πὼς εἴμαστε ἀδελφία. Θὰ πρόκειται γιὰ τραγωδία, ἂν δὲν βιώνουμε στὴ ζωὴ μας αὐτὲς τίς δύο ὁμολογίες.

Ἄδελφοί μου, τὸ σύνταγμα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ ἐνότητα καὶ ἡ ἀγάπη. Καὶ ὅπως ἀκοῦμε στὸ Εὐαγγέλιο, πρόκειται γιὰ σύνταγμα τὸ ὅποιο φέρει τὴν ὑπογραφή τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Ποιά εἶναι αὐτή; Τὰ δάκρυά Του, ὁ ἰδρώτας Του, τὸ αἷμα Του. Ὅσα προσέφερε τὴν ἀγωνιώδη νύχτα ἐκεῖνη καὶ τὴν ἐπομένη μέρα πάνω στὸν Σταυρό.

Αὐτὴν τὴν ἀνυπολόγιστη παρακαταθήκη μᾶς ἀνατέθηκε ἡ ἀποστολὴ νὰ τὴ διαφυλάξουμε. Ἄν δὲν τὸ πράξουμε, ἂν μὲ τὴ στάση μας χαλαρώνει ἡ ἐνότητα τῆς ἀλήθειας καὶ ὑπονομεύεται ἡ ἐνότητα τῆς ἀγάπης, τότε πᾶνε χαμένοι ὅλοι οἱ ἄλλοι κόποι μας... Πὼς ὑπηρετοῦμε τὴν ἐνότητα τῆς ἀλήθειας; Μὲ τὸν συνεχῆ καταρτισμὸ μας, μὲ τὴ μελέτη μας, μὲ τὸ νὰ κλείνουμε τὰ αὐτιά στίς πλάνες, μὲ τὸ νὰ διορθώνουμε διαρκῶς τίς λάθος εἰκόνες πού φέρουμε γιὰ τὸν Θεό. Πὼς ὑπηρετοῦμε τὴν ἐνότητα τῆς ἀγάπης; Μὲ τὸ

νά συμπονᾶμε καί νά νοιαζόμαστε τούς ἄλλους, μέ τό νά παραβλέπουμε τά λάθη τους καί νά συγχωροῦμε.

Στήν ἴδια αὐτή προσευχή Του ὁ Χριστός δηλώνει ὅτι φανέρωσε τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Στή βιβλική γλῶσσα ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἶναι οἱ ιδιότητες Του. Ὁ Χριστός ἀποκάλυψε σέ μᾶς ποιός εἶναι πραγματικά ὁ Θεός. Τό εἶχαμε ἐπείγουσα ἀνάγκη, διότι στό παρελθόν ἦταν ἄγνωστο. Ἔγινε τώρα προσιτό, μέσω τοῦ Χριστοῦ, διότι μέ Αὐτόν ἔγιναν οἱ ιδιότητες τοῦ Θεοῦ προσιτές στούς ἀνθρώπους, μέ ἄλλα λόγια μποροῦμε νά μετέχουμε στήν ἀγιότητα. Ἐπειδή μάθαμε πλέον γιά τόν Θεό, μποροῦμε νά Τοῦ μοιάσουμε! Ἀλλά ἐπειδή ἦλθε ἀνάμεσά μας Ἐκεῖνος στόν Ὅποιο μποροῦμε νά μοιάσουμε, ὁ Χριστός, γι' αὐτό μάθαμε πιά τόν ἀπρόσιτο Θεό!

Αὐτή ἀκριβῶς ἡ γνώση καί αὐτή ἀκριβῶς ἡ ὁμοιότητα εἶναι πού μᾶς ἐμπνέουν γιά τήν ἐνότητα. Ὅποιος μετέχει στίς ιδιότητες τοῦ Θεοῦ, ὅποιος γνώρισε τί εἶναι ὁ Θεός, ἀγωνίζεται πλέον γιά τήν ἐνότητα καί δέν τοῦ πάει νά τή διασπᾶσει. Μέ ἄλλα λόγια, ὅποιος ἀνταποκρίνεται στό ἔργο τοῦ Χριστοῦ καί Τόν ἀκολουθεῖ, θά νοιάζεται καί γιά τήν ἀλήθεια καί γιά τήν ἀγάπη. Δέν θά παρασύρεται ἀπό πλάνες καί δέν θά ἀφήνεται νά

στρεβλώνει τήν ἀντίληψή του περί Θεοῦ, ἀλλά οὔτε θά διαθέσει τίς δυνάμεις του γιά ἀντιπάθεια ἤ μίσος ἤ μνησικακία.

Τό ἔργο εἶναι κλιμακωτό καί λειτουργεῖ σάν σκυτάλη. Ὁ Χριστός ἀναζητᾶ τή δόξα τοῦ Πατέρα, Τόν φανερώνει, καί ἐκτελεῖ τήν ἀποστολή Του. Ἐμεῖς ὅλοι, μέ τή σειρά μας, καλοῦμαστε νά ἀναζητοῦμε τή δόξα τοῦ Χριστοῦ, νά Τόν φανερώνουμε, καί νά ἐκτελοῦμε τήν ἀποστολή Του γιά τή σωτηρία τοῦ κόσμου.

Ἀσύλληπτη εὐθύνη! Ἀλλά τίποτε λιγότερο ἀπό αὐτό εἶναι ἡ δωρεά πού μᾶς χαρίστηκε. Ἄν καί εἴμαστε οἱ περισσότεροι ἀνώριμοι πνευματικά, ἄν καί παραμένουμε “νήπιοι” ὡς πρός τήν γνώση τοῦ Θεοῦ, μᾶς δωρήθηκε νά ἐπιτελοῦμε ἔργο τῶν “τελείων”, τήν ἐνότητα!

Εἶναι ἱλιγγιώδες. Πῶς μποροῦμε νά τά καταφέρουμε; Μόνο ἄν, ὅπως ἀκούσαμε, προσηλωθοῦμε στόν λόγο τῆς Χάριτος «τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομησαι καί δοῦναι ἡμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν»!

Ἀλλά καί ἄν συγγρατήσουμε στή μνήμη μας καί στήν καρδιά μας τό αἶτημα τοῦ Χριστοῦ: «Θέλω ἵνα ὅπου εἰμι ἐγὼ κάκεινοι ὦσι μετ' ἐμοῦ». Προφανῶς δέν ὑπάρχει στόν κόσμο μεγαλύτερο κίνητρο...



Πάσχα σέ ἑλληνικό στρατόνα στή Σμύρνη (1920)





## Ἡ θεολογία μετά τή θεολογία

Δημητρίου Ν. Μόσχου  
Αναπληρωτοῦ Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Ε.Κ.Π.Α.

**Κ**αθώς χριστιανική θεολογία εἶναι λόγος περί Θεοῦ ἀποκαλυπτόμενου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὁ Ἰησοῦς Χριστός ἀπετέλεσε διαχρονικά τό κέντρο κάθε λόγου, εἴτε κηρυκτικοῦ, εἴτε διδακτικοῦ, εἴτε ποιμαντικοῦ. Ὅταν τό Εὐαγγέλιο ἔφθασε ἀπό τήν σημιτική Παλαιστίνη στήν ἑλληνορωμαϊκή Οἰκουμένη (κι αὐτό ἔγινε πολύ γρήγορα), βασιικός τρόπος συγκρότησης τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας ἦταν ἡ συμφωνία γιά τό πρόσωπο καί τή φύση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὅσο πιό πολύ διαδιδόταν ὁ Χριστιανισμός στήν κοινωνία, τόσο πιό ἔντονη γινόταν ἡ ἀναζήτηση γι' αὐτή τή συμφωνία. Ὅλος ὁ 4<sup>ος</sup> αἰ. συγκλονίστηκε ἀπό τό πρόβλημα τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ – ἦταν οἱ λεγόμενες τριαδολογικές ἐριδες. Ὅλος ὁ 5<sup>ος</sup> αἰ. συγκλονίστηκε ἀπό τό πρόβλημα τῆς σχέσης Θεοῦ καί ἀνθρώπου μέσα στόν Χριστό – ἦταν οἱ λεγόμενες χριστολογικές ἐριδες. Μεγάλοι θεολόγοι, κυρίως ἐπίσκοποι πού εἶχαν κυρίως συμπυκνώσει καί τό διδακτικό ἔργο μέσα στήν Ἐκκλησία ἀλλά κι ἕναν καινούριο δημόσιο ρόλο μέσα στίς ἑλληνορωμαϊκές πόλεις, παρήγαγαν ἀξεπέραστα δείγματα θεολογικοῦ στοχασμοῦ καί μεγαλοφυοῦς χρήσης τῆς ἀνθρώπινης λογικῆς πού εἶχε τελειοποιηθεῖ μέσα ἀπό τήν ἑλληνική παιδεία καί φιλοσοφία.

Ὅμως, αὐτή ἡ μεγάλη πορεία, τῆς ὁποίας καροφάιοι καρποί ἦταν τό Σύμβολο

Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως καί ὁ χριστολογικός Ὅρος τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τό 451, φαίνεται νά μή συνεχίζεται πολύ μετά τό τέλος τοῦ 5<sup>ου</sup> αἰ. Οἱ ἐπόμενες Οἰκουμενικές Σύνοδοι ἀνατρέχουν σέ ἀνθολόγια πατερικῶν χωρίων προγενέστερων ἔργων καί κινοῦνται σέ παρόμοια προβληματική. Οἱ μεγάλοι θεολόγοι εἶναι πλέον φευγαλέες μορφές ταπεινῶν μοναχῶν. Ὅταν δέν ἀγνοοῦμε τελείως τό ὄνομά τους (ὅπως στήν περίπτωση τοῦ συγγραφέα τῶν λεγόμενων Ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων), γνωρίζουμε πολύ λίγα γι' αὐτούς. Ἀκόμη καί γιά τόν Μάξιμο Ὁμολογητή δέν συμφωνοῦν οἱ εἰδικοί γιά τόν τόπο καταγωγῆς του. Γιά τόν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος ὑπάρχουν μεγάλες ἀποκλίσεις γιά τή χρονολόγησή του, γιά τόν Ἀναστάσιο Σιναΐτη καί τόν Λεόντιο Βυζάντιο δέν ξερούμε ἄν ἀντιστοιχοῦσε ἕνα καί μόνο πρόσωπο σέ καθένα ἀπ' αὐτά τά ὀνόματα ἢ περισσότερα, γιά τόν Νεῖλο Σιναΐτη, πόσα ἀπό τά ἔργα του ἦταν τοῦ Εὐαγγερίου τοῦ Ποντικοῦ καί πάει λέγοντας. Ὁ μοναχός Ἰωάννης Δαμασκηνός (πού κλείνει τήν κλασική πατερική περίοδο) ζεῖ σ' ἕνα μεγάλο χριστιανικό μοναστικό καί προσκυνηματικό κέντρο στόν Ἀραβόφωνο χώρο.

Γιατί συμβαίνει αὐτό; Πράγματι, οἱ ἑλληνορωμαϊκές πόλεις πού ἔθρεψαν τή θεολογία τῶν προηγούμενων αἰώνων (ἐκ-

παιδεύοντας επισκόπους) παρακαμάζουν θεσμικά, οικονομικά, δημογραφικά μέσα από φυσικές καταστροφές και επιδρομές. Μετά τό 451 πολλοί αυτοκράτορες καταστέλλουν τή θεολογική συζήτηση για νά ἔχουν ἡσυχία, ἐνῶ οἱ ἴδιοι καθῶς και ὑψηλόβαθμοι ἀξιωματοῦχοι γενναιόδωρα χορηγοῦν μεγάλα μοναστικά κέντρα και προσκυνήματα για λόγους ὄχι μόνο εὐσέβειας ἀλλά και πολιτικῆς (σέ μιά ἐποχή πού αὐτά δέν διαχωρίζονται πλήρως), καθῶς ὁ μοναχισμός εἶχε μιά μεγάλη δυναμική ἀπό τόν 4<sup>ο</sup> α. κοντά στόν παραμελημένο ἄνθρωπο τῆς ὑπαίθρου ἢ τόν ἀπηυδισμένο ἀπό τή διαφθορά ἄνθρωπο τῆς πόλης. Ἔτσι, ἡ ἀρχική μοναστική γραμματεία (τήν ὁποία πάλι ἐπίσκοποι δημιουργοῦσαν, ὅπως ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, ὁ Παλλάδιος Ἐλενοπόλεως και ἄλλοι) γιγαντώνεται μέ τή μορφή ἀποφθεγμάτων, βίων ἀγίων, σύντομων διηγήσεων και παραινετικῶν λόγων ὡς ἀνάγνωσμα σέ μοναστήρια και κύκλους προσκυνητῶν, στόν νάρθηκα ἐκκλησιῶν κατά τόν ὄρθρο ἢ και ὑμνογραφίας, και λιγότερο ὡς θεολογική πραγματεία. Ἄν και ἀναπτύσσεται μέ λεπτές ψυχολογικές και ἀνθρωπολογικές παρατηρήσεις για τήν πνευματική ζωή («νηπτική γραμματεία»), πολλοί τήν ὑποβαθμίζουν ἀθέλητα ὡς «ἐποικοδομητικό», «ἀγριολογικό», «λαϊκό» και ὄχι πραγματικά θεολογικό ἔργο. Εἶναι, ὅμως, ἔτσι;

Ἦδη ἀπό τά τέλη τοῦ 4<sup>ου</sup> αἰ. ἡ ἄσκησι μετασχηματίζεται σέ «θεωρία» κυρίως μέ τό ἔργο τοῦ Εὐαγρίου Ποντικῶ (†399) μέ ἀμφιλεγόμενο τρόπο (λόγω συγγενείας του μέ ἰδέες τοῦ Ὀριγένους). Στόν ἑλληνορωμαϊκό χῶρο ἐπανεμφανίζεται μετά τά μέσα τοῦ 5<sup>ου</sup> αἰ. ἐπαναμεταφρασμένο και

τροποποιημένο ἀπό τά Συριακά μιλώντας για τή φύση τοῦ ἀνθρώπου, τῆς σωτηρίας ἢ τῆς ψυχῆς. Τήν ἴδια ἐποχή τό ἀρεοπαγινικό ἔργο σχολιάζοντας τή λατρεία μιᾶ για τή γνώση τοῦ Θεοῦ και τόν ρόλο τῶν ἀγγέλων. Πολλοί ἄλλοι συγγραφεῖς μέ κορυφαῖο τόν Μάξιμο Ὁμολογητή (πού τελικά ξαναοδηγεῖ ὄλ' αὐτά τά ζητήματα στή Χριστολογική συζήτηση για τά θελήματα τοῦ Χριστοῦ) μέσα ἀπό θεματικές, ὅπως τῆς ψυχῆς μετά τόν θάνατο, τοῦ μεσιτευτικού ρόλου τῶν ἀγίων, κλπ. τελικά συζητοῦν για τόν Χριστό. Ὅχι μόνο ὁ ἅγιος Μάξιμος ἀλλά και ὁ Λεόντιος ὁ Βυζάντιος τόν 6<sup>ο</sup> αἰ., και ὁ Ἀναστάσιος Σιναΐτης τόν 7<sup>ο</sup> γράφουν ἐναντίον Εὐτυχιανῶν (δηλ. Μονοφυσιτῶν θά λέγαμε) και Νεστοριανῶν μέ ἐπιχειρήματα ἀπό τήν «κατασκευή τοῦ ἀνθρώπου», κάποτε ἀξιοποιώντας ἀθόρυβα τήν εὐαγγελική κληρονομιά.

Εἶναι κι αὐτή μιά θεολογία ἀλλά στίς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς τους. Ἄνθρωποι ὄλων τῶν τάξεων τρομοκρατημένοι ἀπό τήν καταστροφή τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τόν φόβο για τό ἐπικείμενο τέλος, τήν ἀνοδο τῶν «Ἰσμαηλιτῶν», ἢ ἀναγκασμένοι σέ συμβίωση μαζί τους, ἐνδιαφέρονται πλέον για τή φύση, τόν κόσμο, τήν ψυχῆ τους. Ἔτσι, «φιλτράρουν» και προσλαμβάνουν τή συζήτηση για τή φύση τοῦ Χριστοῦ στή δική τους γλώσσα. Δέν εἶναι γι' αὐτό λιγότερο θεολογία. Εἶναι ἕνα παράδειγμα για ὄλους μας ὅτι ἡ συζήτηση για τόν Χριστό ἐνυπάρχει πάντα μέ νέους τρόπους σέ διαφορετικές κοινωνικές καταστάσεις και πνευματικές ἀναζητήσεις και δέν νοεῖται θεολογία μόνο ἡ ἀνακύκλωση τῆς ἀριστοτελικῆς μεθοδολογίας τοῦ 4<sup>ου</sup> αἰ. παρά τούς κορυφαίους καρπούς τῆς.



## Εισαγωγή στό Κανονικό Δίκαιο καί τήν Κανονική Οίκονομία (ΙΘ') Θεμελιώδεις συντεταγμένες τών Ίερών Κανόνων τῆς Ἐκκλησίας

Σεβ. Μητροπολίτου Περιστερίου κ. Γρηγορίου  
Καθηγητοῦ Κανονικοῦ Δικαίου Θεολογικῆς Σχολῆς Ε.Κ.Π.Α.

«Οἱ ἱεροὶ καί θεῖοι Κανόνες τών μακαρίων Πατέρων ἡμῶν, οἱ [1] καί τήν ἁγίαν Ἐκκλησίαν ὑπερείδουσι [2] καί ὅλην τήν χριστιανικήν πολιτείαν κοσμοῦντες πρός θεῖαν ὁδηγοῦσιν εὐλάβειαν».

(*Τόμος τῆς Ἐνώσεως-10ος αἰ. [920]·  
Mansi, τ. 18Α, στ. 344, καί Σύνταγμα ΡΠ, τ. 5, σ. 10).*

«Οὔτοι [οἱ Ἱεροὶ Κανόνες] πολὺ μὲν [1] τὸ ποικίλον καί διάφορον ἔχοντες τίμιοι λίθοι, μίαν δὲ τήν τῆς Ἐκκλησίας ὑφαίνοντες οἰκονομίαν. [...]. Οὔτοι [δὲ-2] δεσπότης νομοθετοῦσι καί δούλοις, ἄρχουσι καί ἀρχομένοις, γονεῦσι καί τέκνοις, ἀνδράσι καί γυναίξι, [...]».

(Ματθαῖος Βλάσταρις, «Προθεωρία», ἐν Σύνταγμα ΡΠ, τ. 6, σ. 1 καί 4)

**Ο**ἱ Ἱεροὶ Κανόνες εἶναι προσδιορισμένα *κείμενα ἐσχατολογικῆς ταυτότητας καί κείμενα ὑποστατικῆς φυσιογνωμίας* τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ἐκκλησιακός ὀραματισμός τους εἶναι ταυτόσημος καί ὁ αὐτός «χθές, σήμερον καί εἰς τοὺς αἰῶνας» (πβ. *Ἐβρ 13,8*). Ἐμπνεύστηκαν τό εἶναι τους ἀπό τό ταυτόσημο εἶναι τῆς Ἐκκλησίας τών Ἐσχάτων στήν ἱστορική συγκρότηση καί πορεία τῆς Ἐκκλησίας ἐντός τῆς Ἱστορίας πρός τὰ Ἔσχατα. Ἐπιτελοῦν ρόλο ὁδοδεικτῶν σέ ὅλες τίς ἐκφάνσεις

τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καί λειτούργησαν ἀδιάπτωτα ὡς ἐσχατολογικοί σηματοδότες στήν πορεία Τῆς ἐντός τῆς Ἱστορίας γιά δύο συναπτές χιλιετίες, παρά τίς θεαματικές γεωπολιτικές μεταβολές, ὅπως ἐμφαίνονται παρακάτω στίς **τρεῖς (3) Θεματικές Τριάδες**, πού ὑπέστη ἡ Ἀνθρωπότητα ἀνά τήν Οἰκουμένη σέ αὐτόν τόν διαρρέυσαντα ἱστορικό χρόνο καί πού διακρίνονται, ὅπως ἀναφέρεται καί παρακάτω, σέ τρία (3) τεράστια διακριτά ἱστορικά φάσματα:

### Ι. Ἐκκλησιο-κανονική διάκριση τών τριῶν (3) Χιλιετιῶν τῆς Ἐκκλησίας στό Γεωπολιτικό Διεθνές Σύστημα

- α) τήν ἐποχή τών Αὐτοκρατοριῶν (1<sup>ος</sup>-18<sup>ος</sup> αἰ.),
- β) τήν ἐποχή τοῦ Ἐθνικοῦ Κράτους (19<sup>ος</sup>-20<sup>ος</sup> αἰ.) καί, ἐσχάτως, στήν ἐποχή μας,
- γ) τήν ἐποχή τών Ἀνοικτῶν πολυπολιτισμικῶν κοινωνιῶν (21<sup>ος</sup> αἰ. καί ἐπέκεινα).

καί σέ τρεῖς (3) τεράστιες ἀντίστοιχες διακριτές καί ἀσύμμετρες ἱστορικές ἐποχές:

## II. Γεω-ιδεολογική διάκριση τῶν τριῶν (3) Ἐποχῶν τῆς Ἀνθρωπότητας

1. Ἡ ἐποχή τῆς Προ-Νεωτερικότητας (... .. - 1453/1517) - καθιερωμένο  
→ Παράδοση ↓
2. Ἡ ἐποχή τῆς Νεωτερικότητας (1517-1940/48, 1960, 1993, 2001) - σχετικοποιημένο  
→ Ἐκδοχές πίστεως<sup>1</sup>, Ἐκκλησίας<sup>2</sup> ↓  
→ "Cujus regio, ejus religio" ↓
3. Ἡ ἐποχή τῆς Μετα-Νεωτερικότητας (1993 - ... ..) - ἀποδομημένο  
→ Κοινότητα  
→ Οἰκογένεια

καί μέ τρεῖς (3) ἀντίστοιχες χιλιετίες χριστολογικῶν, ἐκκλησιο-κανονικῶν καί νέων ἀνθρωπολογικῶν προβλημάτων, τά ὁποῖα παραμένουν μέ διάφορους τρόπους ἐνεργά:

## III. Γεω-εκκλησια(στι)κή Τριάδα

1. Χριστολογικά προβλήματα (1<sup>η</sup> χιλιετία) - ἐπιλυθέντα
2. Ἐκκλησιολογικά προβλήματα (2<sup>η</sup> χιλιετία [P/K-2006, O-2016, Π-2017]) - ἀνεπίλυτα
3. α. Ἐκκλησιολογικά προβλήματα (3<sup>η</sup> χιλιετία) - ἀνεπίλυτα  
β. Ἀνθρωπολογικά προβλήματα (3<sup>η</sup> χιλιετία) - ἀνεπίλυτα

Παραδόξως, ὥστόσο, καί στά τρία (3) αὐτά διαφορετικά γεωπολιτικά φάσματα ἢ ἀντίστοιχα στίς τρεῖς (3) αὐτές προσφάτως ἀναδειχθεῖσες μέ τόν τρόπο αὐτόν διαφορετικές καί ἀσύμμετρες γεω-ιδεολογικές ἐποχές, ἢ ἀντίστοιχα ἀκόμη στίς τρεῖς (3) χριστιανικές χιλιετίες μέ τά παραπάνω ἐμφανῶς κυρίαρχα προβλήματα πού ταλάνισαν καί ταλανίζουν τήν Ἐκκλησία, οἱ Ἱεροί Κανόνες ἐπαληθεύθηκαν ὡς πρός τήν ἐξαγγελλλόμενη ἀλήθειά τους καί παραμένουν ὄχι μόνον ἐν ἰσχύι μέχρι σήμερα – ἓνα μοναδικό καί ἀνεπανάληπτο γεγονός στό παγκόσμιο κοινω-

νικό καί δικαιοῦ σύστημα τοῦ κυβερνοχώρου – ἀλλά καί διατηροῦν τήν ὄντολογική ἐπικαιρότητά τους στήν ἐποχή μας, ὅπως ἀταλάντευτα καί ἀμετεώριστα τήν διατήρησαν σέ κάθε διαφορετική ἐποχή. Μέ ἄλλα λόγια, οἱ Ἱεροί Κανόνες ἀποτελοῦν ζῶσα πραγματικότητα καί, ὅπως τό ὄνομά τους πού ἐπελέγη ἀπό τήν ἴδια τήν Ἐκκλησία ὑποδηλώνει, δίδουν τίς κατευθυντήριες γραμμές ὄντολογικῆς καθοδήγησης στό πλήρωμα τῆς «Νοητῆς Νηός», τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, διά μέσου τῶν αἰῶνων. Αὐτό ἔχει τήν σαφή ἐξήγησή του.

**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.** 1. Ἡ πίστη εἶναι Ζωή καί ὄχι πεποιθήσεις. 2. Πβ. believing without belonging καί belonging without believing.

Πνευματική Ίερουσαλήμ: εὐαγγελική  
καὶ ἀποστολική περίοδοςΣταύρου Γουλούλη  
Δρος Βυζαντινῆς Τέχνης

**Ἡ** διήγηση τοῦ Λουκᾶ γιὰ τὴ νέα ἱερὴ Ἡτοπογραφία τῆς Ίερουσαλήμ ὑπερισχύει, ὡς ἐπίσημη ἔκθεση στὸν ἑλληνόφωνο Ρωμαῖο ἀξιωματοῦχο Θεόφιλο, τόσον στὴν περίοδο τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ (Εὐαγγέλιο) ὅσο καὶ τῶν Ἀποστόλων (Πράξεις). Τὸ Ὅρος τῶν Ἐλαιῶν καὶ τὸ Ὑπερῶν εἶναι ἀντίστοιχα οἱ νέοι ἄξονες τοῦ κόσμου.

**Ὅρος Ἐλαιῶν:** Ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆ Ναζαρέτ (οἰκία: Λκ 1.26, 56), δὲν ἔχει μόνιμη διαμονή στὴν Ίερουσαλήμ (Βηθλεέμ: Λκ 2.6). Ὑπῆρχαν συγγενεῖς στὴν «πόλη Ἰουδα» ὅπου φιλοξενήθηκε ἡ Μαριάμ «εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου» (Λκ 1.39-40, πβ. 1.23) ὅπου «οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς» (Λκ 1.58, 1.65). Προσωρινὴ διαμονή ἔχει στὴν ἔρημο (Λκ 4.1, 41), πουθενά στὴν ἐπαρχία (Λκ 9.58). Ὁ Λουκᾶς περιγράφει πορεία ἀνόδου ἀπὸ τὸ χωρίο 9.51 κ.έ. (μετὰ τὴ Μεταμόρφωση) ἕως τὸ Ὅρος τῶν Ἐλαιῶν (21.38): τίς νύκτες μετὰ τὸ κήρυγμα «ἠϋλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν» [ΑΒΘ, λ. Ὅρος, σ. 744]. Στὴν Ίερουσαλήμ ἡ ὁμάδα ἔμεναν στό Ὅρος τῶν Ἐλαιῶν (Ἰω 8.1 κ.έ.). [Πβ. Μθ 26.36, Μκ 14.32, Λκ 21.37, Ἰω 18.1-2: «πολλάκις συνήχθη Ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν». Λκ 22.39: «κατὰ τὸ ἔθος»]· στή μεριά τῆς Βηθανίας (βλ. Μθ 21.17: «ἔξω τῆς πόλεως εἰς τὴν Βη-

θανίαν») [Πβ. τὴ σχέση μετὰ τὸν Λάζαρο καὶ τίς ἀδελφές του (Ἰω 11.1 κ.έ., 12.2 κ.έ. Λκ 10.38-42 (δὲν ἀναφέρεται ὁ Λάζαρος)]. Ἡ ἀπόσταση ἦταν μικρὴ (Πράξ 1.12: «σαββάτου ἔχον ὁδόν»). Ἔμεναν σὲ φυσικὸ κοίλωμα, σπήλαιο. Τὴν περιοχὴ αὐτὴ γνώριζε ὁ Ἰησοῦς καὶ τὸν κάτοχο τοῦ πώλου μετὰ τὸν ὁποῖο εἰσήλθε στὴν Ίερουσαλήμ (Λκ 19.29-34), παίρονοντας τὴν κατηγορίαν (19.37). Μετὰ τὸν Δεῖπνο πάλι μεταβαίνουν στό ὄρος τῶν Ἐλαιῶν. Ἐκεῖ ἐτέλεσε τὴν προσευχὴν (Λκ 22.41): «ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολήν». Τὸ κέντρο τοῦ Ἰησοῦ εἶναι τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, ὅπου συντελεῖται ἡ Ἀνάληψη: (Πράξ 1.3-13), ἀφετηρία ἐξόδου στά ἔθνη. Ὁ Ναός εἶναι χῶρος καταστροφῆς (Μκ 13.1-2), ὅπως καὶ ἡ πόλη (Λκ 19.43-44). Ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἀλλαγὴ τοῦ κοσμικοῦ κέντρου ἀπὸ τὸ ὄρος τοῦ Ναοῦ στό ὄρος τῶν Ἐλαιῶν. Τὰ δύο ὄρη ἀντιπαραβάλλονται [Μκ 13.3: «καθημένου αὐτοῦ εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν κατέναντι τοῦ Ἰεροῦ»]. Δεκαετίες ἀργότερα εἶχε παγιωθεῖ ἡ διαφορὰ. Ὁ Ναός σήμαινε ἐλάχιστα πλέον. Δὲν ἰσχύει ὅτι ἴσχυε ὅταν ὡς 12ετής ὁ Ἰησοῦς τὸν ἀποκαλοῦσε «Ὅϊκο τοῦ Πατρὸς» (Λκ 2.49).

**Ὑπερῶν:** Τὸ μοναδικὸ κτήριον στὴν Ίερουσαλήμ ὅπου φιλοξενεῖται τὴν τελευταία νύχτα στὴν Ίερουσαλήμ εἶναι

κοντά σέ πηγάδι ἢ πηγή (Σιλωάμ;), «τῶ οἰκοδεσπότη τῆς οἰκίας», σέ «ἀνάγειον μέγα ἐστρωμένον» (Λκ 22.7-13). Στὴν Ἱερουσαλήμ ἔχει διαμονή ὁ Ἰωάννης καὶ ἡ μητέρα τοῦ Ἰησοῦ: «ἔλαβεν ... αὐτὴν εἰς τὰ ἴδια» (Ἰω 19.25), ὅπως καὶ γυναῖκες ἀπὸ τῆ Γαλιλαία (Λκ 23.49, 55). Ἄλλοι ἔμεναν σέ περίχωρα (Ἐμμαοῦς; βλ. Λκ 24.13-35. Μκ 16.12). Πρὶν καὶ μετὰ τὴν Ἀνάσταση ἐμφανίζονται οἱ μαθητές νά διαμένουν ὅλοι μαζί (Λκ 24.9, 33: «τοὺς ἕνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς»). Πβ. Ἰω 20.2, 3-4 (Πέτρος, Ἰωάννης), 20.17, 20.19-20: «τῶν θυρῶν κεκλεισμένων» (Πβ. 20.26). Ἡ πόλη συγκρατεῖ τὸ νέο ποίμνιο (Πράξ 1.4: «ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι»). Τὸ κτήριο τοῦ ἀγνωστοῦ “οἰκοδεσπότη”, θά γίνει τὸ κέντρο τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινότητας, ὡς διαμονή τῶν ἀποστόλων μετὰ τὴν Ἀνάληψη (Λκ 24.50: «πρὸς Βηθανίαν». Πράξ 1.12-14: «εἰσῆλθον, εἰς τὸ ὑπερῶον ... σὺν γυναῖξιν καὶ Μαριὰμ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ». Πρέπει νά ὑπῆρχαν διαθέσιμες κι ἄλλες οἰκίες πέριξ, ἰδίως ὅπου διέμεναν οἱ γυναῖκες. Ἀφοῦ ἔληξε ἡ περίοδος τοῦ φόβου ποὺ ἦταν κρυμμένοι, τὸ Ὑπερῶον θά ἦταν τὸ Συνοδικό.

Στὴν ἐπόμενη συνέλευση ὁ Πέτρος ἐνώπιον 120 παρισταμένων ἐγείρει θέμα ἐκλογῆς ἄλλου γιὰ τὴ θέση τοῦ Ἰούδα, ἐστιάζει ὅμως καὶ στὸν τόπο τοῦ θανάτου του: Πράξ 1.18-20: «οὗτος μὲν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ μισθοῦ τῆς ἀδικίας ... ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο ... Ἀκελ-

δαμάχ, τοῦτ' ἔστιν χωρίον αἵματος». Στὴ νέα τοπογραφία τὸ Ὑπερῶο καὶ ὁ Ἀκελδαμάχ ὀρίζουν δύο πόλους ζωῆς καὶ θανάτου. Ἐξάλλου ἀναδύεται στὸ Ὑπερῶο ἡ νέα δαβιτικὴ οἰκογένεια (Μαριὰμ, ἀδελφοί: Πράξ 1.14: κήρυγμα Πέτρου), μέ τὴ διαδοχὴ ἐκ τοῦ Δαβίδ (Πράξ 2.29-36): «Ὁ Χριστὸς οὔτε ἐγκατελείφθη εἰς τὸν Ἄδην οὔτε ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδεν διαφθοράν». Ἐξελίσσεται ὡς νέα συναγωγὴ, ὅπου θά κατέλθει τὸ Ἅγιον Πνεῦμα (Πράξ 2.1 κ.έ.: «ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι»). Ὑπῆρχε πέριξ χῶρος συγκεντρώσεως λαοῦ γιὰ τὴν ὁμιλία τοῦ Πέτρου, κυρίως Ἑβραῖοι τῆς Διασπορᾶς (Πράξ 2.5 κ.έ.): 3000 ἄτομα (Πράξ 2.41), ποὺ προσέτρεξαν στὸν θόρουβο (Πράξ 2.5-13). Στὸ Ἱερό πηγαίνει ὁ Πέτρος (Πράξ 3.1) μέ τὸν Ἰωάννη (4.23-31). Σέ ἐπόμενη σύναξη ὕστερα ἀπὸ δέηση «ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι» (Πράξ 4.31). Πέραν τοῦ Ὑπερῶου οἱ νέοι Πιστοὶ τελοῦν τὴν Εὐχαριστία «κατ' οἶκον» (Πράξ 2.46. Πβ. Πράξ 8.3). Στὸ χωρίο Πράξ 12.11-17: ὁ Πέτρος μετὰ τὴ φυλακὴ «ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν τῆς Μαρίας τῆς μητρὸς ... Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι». Ἦδη ἔχει σχηματισθεῖ ἡ ἀποστολικὴ πόλη καὶ σέ ψηλὸ σημεῖο τὸ Ὑπερῶον, κοντά στά τείχη [Γιὰ τὴν τοπογραφία βλ. Shimon Gibson, *Οἱ τελευταῖες ἡμέρες τοῦ Ἰησοῦ μέ βάση τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα*, μετάφραση-πρόλογος Σ.Σ. Δεσπότης, Ἀθήνα: Οὐρανός 2010].



## Ὁ Χριστιανισμός στὰ Βρετανικά νησιά ΧΙΙΑ. Ἡ σύνοδος τοῦ Hatfield (679)

Ἀρχιμ. Παντελεήμονος Τσορμπατζόγλου  
Δρος Θεολογίας - Ἰ. Προϊστ. Ἱ.Ν. Ἁγίων Ἀναργύρων Ψυρρή

Ἐνα ἄλλο μεγάλο γεγονός, τῆς ποιμαντικῆς διακονίας τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεοδώρου, τό ὅποιο ἔλαβε χώρα λίγο καιρό μετά τήν σύνοδο τοῦ Hertford, ἦταν ἡ σύνοδος τοῦ Hatfield (679)<sup>1</sup>. Σύμφωνα μέ τόν Βέδα, ὁ πάπας Ἀγάθων ἀπέστειλε στήν Ἀγγλία τόν Ἰωάννη ἀρχιεπίσκοπο (archicantator) τοῦ ἀγ. Πέτρου καί ἡγούμενο τῆς μονῆς τοῦ ἀγ. Μαρτίνου<sup>2</sup>, προκειμένου νά διακριβώσει τήν κατάσταση τῆς Ὁρθοδοξίας τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας<sup>3</sup>. Γιά τόν λόγο αὐτό ὁ Ἰωάννης μετέφερε μαζί του καί ἕνα ἀντίγραφο τοῦ κειμένου, τοῦ λατινικοῦ, τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ (649) προκειμένου νά τύχει τῆς προσυπογραφῆς του ἀπό τήν Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας. Τόν τελευταῖο συνόδευσε ὁ ἡγούμενος Benedict Biscop κατά τό ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς του στήν Ἀγγλία, μέ τήν πρόθεση νά διδάξει τήν ἐκκλησιαστική μουσική στά μοναστήρια, πού εἶχε ιδρύσει παλαιότερα στό Jarrow καί Wearmouth<sup>4</sup>.

Πράγματι, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεόδωρος συγκάλεσε στίς 17 Σεπτεμβρίου 679 σύνοδο στό Hatfield, ὅπου μεταξύ τῶν ἄλλων συμμετεῖχαν ὁ Benedict Biscop<sup>5</sup> καί ὁ Wilfrid<sup>6</sup>. Στήν σύνοδο αὐτή ἐπιβεβαιώθηκε ἀφενός μέν ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας περίξ τοῦ ἀρχιεπισκόπου

Θεοδώρου, ἀφετέρου δέ ἡ δογματική θέση τῆς ἔναντι ὄλων τῶν αἱρέσεων, οἱ ὁποῖες μέχρι τότε εἶχαν ἐμφανισθεῖ· στήν τελευταία φάση ἀναθεματίσθηκαν ὅλοι οἱ μεγάλοι αἱρετικοί τοῦ παρελθόντος καί ὁμολογήθηκε ἡ πίστη στίς ἀποφάσεις τῶν πέντε Οἰκουμενικῶν συνόδων, μέ ἔμφαση στήν τελευταία μεγάλη σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ, τήν ὁποία εἶχε συγκαλέσει ὁ πάπας Μαρτίνος στήν Ρώμη λίγα χρόνια ἐνωρίτερα (649)<sup>7</sup>.

Ἡ ἀποστολή καί ἡ ὑπογραφή τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ ἀπό τήν Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας, ὡς δογματικοῦ κειμένου, δέν σχετίζεται οὐδόπως μέ τήν θεολογική στάση τῆς, δηλ. τήν ὑποψία γιά κακοδοξία, ὅπως ἀφήνει νά ὑπονοηθεῖ ὁ Βέδας καί ἔκτοτε ἐπαναλαμβάνεται ἄκριτα ἀπό τοὺς ἱστορικούς<sup>8</sup>. Οἱ τελευταῖοι πιθανολογοῦν ὅτι ἡ ἐντύπωση αὐτή ὀφείλεται στήν Βυζαντινή προέλευση τοῦ Θεοδώρου, σέ συνδυασμό μέ τήν παρατήρηση τοῦ πάπα Βιταλιανοῦ κατά τήν ἀποστολή του στήν Ἀγγλία, ὅτι «συναποστέλλεται καί ὁ ἡγούμενος Ἀδριανός γιά νά προσέχει καί νά ἐπαγρυπνεῖ γιά νά μή παρειαφρούσουν ἐλληνικές συνήθειες στήν Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας»<sup>9</sup>. Ὑποθέσεις ἀσύνδετες, ἀβάσιμες καί ἀνυπόστατες, ὅπως καταδεικνύουν τά γεγονότα.

Ἡ σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ ἦταν ἡ μεγαλύτερη σύγχρονη γενική σύνοδος, ἡ ὁποία ἔλαβε χώρα στήν Ρώμη καί εἶχε αὐτοπροσδιορισθεῖ, μάλιστα, ὡς οἰκουμενική. Συνεπῶς, τό κείμενο τῶν πρακτικῶν τῆς παραπάνω συνόδου ἦταν ἡ πλέον πρόσφατη ὁμολογία πίστεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης. Ἡ ἀποστολή τοῦ δογματικοῦ κειμένου τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ στήν σύνοδο τοῦ Hatfield εἶχε

τήν χρησιμότητα τοῦ κειμένου ἐργασίας, τό ὁποῖο ἀπό τήν μία ἔθετε τό πλαίσιο τῶν θεολογικῶν συζητήσεων, καί ἀπό τήν ἄλλη ὑπαγόρευε τόν χαρακτήρα τῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως, ἡ ὁποία δέν μποροῦσε παρά νά εἶναι ἀντιμονοθελητική, παρόμοια μέ τήν πρό τριακονταετίας σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ, ἀφοῦ εἶχε πρό ὀφθαλμῶν τήν ἐπικείμενη Στ' Οἰκουμενική σύνοδο.

**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.** 1. Συνήθως ταυτίζεται τό Hatfield μέ τό ὁμώνυμο τοπωνύμιο στό Hertfordshire, βορείως τοῦ Λονδίνου· ἀλλά ὁ N. Higham, *The Kingdom of Northumbria, AD 350-1100*, [Sutton], Stroud 1993, σ. 87-89, ἔδειξε ὅτι πρόκειται γιά τήν περιοχή τοῦ πρώην βασιλείου τοῦ Hatfield, ἀνάμεσα East Anglia, Northumbria καί Mercia, στό Hatfield Chase ὅπου ἔλαβε χώρα ἡ μάχη τοῦ Idle τό 616. 2. Ὁ Ἰωάννης κατά τήν ἐπιστροφή ἀπεβίωσε καί τάφηκε στήν Tours· τά πρακτικά μετέφεραν στήν Ρώμη οἱ ἀκόλουθοί του· βλ. Βέδας, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, IV, 18 [16]. 3. *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, IV, 17 [15]. 4. Ὁ Benedict Biscop (628-690) ἦταν ἰδρυτής τῆς μονῆς τοῦ ἀπ. Πέτρου στό Wearmouth (674) καί τοῦ ἀπ. Παύλου στό Jarrow, Northumbria (682), ὅπου διετέλεσε μοναχός ὁ γνωστός Βέδας ὁ αἰδέσιμος, ὁ ὁποῖος κατέγραψε τήν ἱστορία τῶν συγχρόνων του ἡγουμένων καί τῶν μονῶν αὐτῶν· βλ. King, *Bede Historical Works*, ὁ.π., II, σ. 392-445. Ὁ Βέδας διασώζει ὅτι κατά τό τρίτο ταξίδι στήν Ρώμη τοῦ Benedict Biscop, κατά τήν ἐπιστροφή ἐπιφορτίσθηκε νά συνοδεύσει τόν ἄρτι χειροτονηθέντα Θεόδωρο καί τόν ἡγούμενο Ἀδριανό στήν Ἀγγλία, ὡς μεταφραστής καί ὁδηγός, Βέδας, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*. 5. Βέδας, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, IV, 18 [16]. 6. Stephen of Ripon, *Vita sancti Wilfridi*, κεφ. 24 (μτφ. Colgrave, σ. 48-50). Ὁ Wilfrid δέν ἔμεινε ἱκανοποιημένος ἀπό τήν ἐκβασή τῆς ὑποθέσεως του ἀπό τήν ἀπόφαση τῆς συνόδου, δηλ. νά ἐπανέλθει στήν ὸρκη, λόγω ἀντιθέσεως τοῦ βασιλέως Ecgfrith τῆς Mercia, καί γι' αὐτό προσέφυγε στήν Ρώμη· ἡ ἐνστασή του συζητήθηκε κατά τήν σύνοδο ποῦ ἔλαβε χώρα μετά τό Πάσχα τοῦ 680, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἴδια ποῦ συγλήθηκε προκειμένου νά ἀποσταλεῖ ἡ συνοδική ἀπόφαση τῆς Ρώμης στήν Κωνσταντινούπολη γιά τήν ἐπικείμενη Στ' Οἰκουμενική σύνοδο, τῆς ὁποίας μάλιστα συνυπέγραψε τά πρακτικά. Ἄν καί δικαίωθηκε τότε ἀπό τόν Πάπα, ἔπρεπε ὅμως νά ἀναμένει τόν θάνατο τοῦ Ecgfrith (686) γιά νά ἀποκατασταθεῖ στήν ἔδρα του· βλ. Βέδας, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, V, 19. 7. Βέδας, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, IV, 17. 8. *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, IV, 17 [15]. Ὁ Βέδας, ὅπως ἔχει καταδειχθεῖ, ἐλάχιστα γνώριζε τά θεολογικά θέματα τῆς Ἀνατολῆς, μέ συνέπεια νά ἀναπαράγει φῆμες· βλ. H. Chadwick, "Theodore, the English Church and the Monothelite Controversy", στό *Archbishop Theodore: Commemorative Studies on His Life and Influence*, ὁ.π., σ. 88-95. 9. Βέδας, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, IV, 17 [15].



Μικρασιατική ἐκστρατεία, ἑορτασμός τοῦ Πάσχα σέ στρατιωτικό καταυλισμό (1920-1922)



Ὁ Ἐρυθρός Σταυρός διανέμει τροφήμα κατά τήν γιορτή τοῦ Πάσχα (Σμύρνη, 1919)





## Ο μανιχαϊκός τρόπος σκέψης

Χάρη Παπαβησσαρίωνα  
Δρος Θεολογίας

Συχνά στην καθημερινότητά μας ερ-  
χόμαστε αντιμέτωποι με έναν ξεκά-  
θαρα διχαστικό τρόπο σκέψης, πού προ-  
σεγγίζει ένα θέμα στη βάση διπολικών  
αντιθέσεων (άσπρο-μαύρο, σωστό-λά-  
θος, καλό-κακό), χωρίς να υπάρχει δυ-  
νατότητα συμβιβασμού. Αυτός ο τρόπος  
σκέψης έχει διεισδύσει σε όλα τα πεδία  
της ζωής μας, από την πολιτική επιχει-  
ρηματολογία μέχρι τη διατύπωση μιας  
άπλης γνώμης. Στη βάση του, βρίσκεται  
ή αντίληψη ότι η πραγματικότητα είναι  
διχοτομημένη σε έναν καλό κι έναν κακό  
πόλο, μία αντίληψη πού αποτελεί τον  
πυρήνα του μανιχαϊσμού, ενός θρησκευ-  
ματος πού εμφανίστηκε τον 3<sup>ο</sup> αί. μ.Χ.

Ο μανιχαϊσμός είναι ένα συγκρητιστι-  
κό θρησκευτικό μόρφωμα με ιουδαιο-  
χριστιανικές και ινδοϊρανικές επιρροές.  
Κατά τη περίοδο της άκμης του έκτει-  
νόταν από τη Δυτική Ευρώπη μέχρι  
τη Κίνα. Ίδρυτής του ήταν ο Μάνης, ο  
όποιος προσπάθησε να δώσει οριστική  
λύση στο πρόβλημα του κακού στον κό-  
σμο, εισάγοντας έναν δικό του ιδιότυπο  
δυϊσμό. Στο έγγραφο του αυτό επηρε-  
άστηκε από τον δυαλισμό (δηλ. τον δυ-  
ϊσμό) της ζωροαστρικής θρησκείας, πού  
έλυσε το πρόβλημα του κακού με την  
αντιπαραβολή δύο αίδιων άρχων, αντί-  
παλων μεταξύ τους. Ο Μάνης θεωρούσε  
ότι ο μανιχαϊσμός είναι η πλήρης θρη-

σκεία, πού παραλαμβάνει τά διδάγματα  
όλων των προηγούμενων θρησκειών και  
τά τελειοποιεί.

Όπως επισημαίνει ο ιερός Αύγουστι-  
νος στις αντιμανιχαϊκές πραγματείες του  
*Contra Felix* και *Contra Faustum*, ο μανι-  
χαϊκός μύθος περιλαμβάνει τό δόγμα των  
δύο άρχων (καλή και κακή) και των τρι-  
ών εποχών (άρχή, μέσον και τέλος). Στην  
πρώτη εποχή της μανιχαϊκής κοσμογονί-  
ας (άρχή), οι δύο άρχές βρίσκονται ή κα-  
θεμιά στό βασιλείο της, στον βορρά και  
στον νότο. Τά δύο βασίλεια διαχωρίζο-  
νται από ένα κοινό σύνορο ή διατείχισμα.  
Στό βασίλειο του φωτός επικρατεί ειρήνη  
και ήσυχία και απόλυτος κυρίαρχος είναι  
ο «πατήρ του μεγαλείου». Στο πολύ μι-  
κρότερο βασίλειο του σκότους, όπου κυ-  
βερνά ο ήγεμών του σκότους, επικρατούν  
αιώνιες διαμάχες και σφοδρές συγκρού-  
σεις.

Στην δεύτερη εποχή (μέσον) επιχει-  
ρείται ή μίξη των δύο βασιλείων (φωτός  
και σκότους) και των δύο άρχων (καλής  
και κακής). Τό σκοτεινό βασίλειο, ξε-  
κινά τον πόλεμο έναντίον της σφαίρας  
του φωτός και εισχωρεί στά σύνορά της,  
έπιθυμώντας να άποσπάσει μέρος από  
τό φως. Ο «πατήρ του μεγαλείου» άπο-  
φεύγει να εισέλθει στον άγώνα, για να μη  
μολύνει τό μεγαλείο του, και άποστέλλει  
τη «μητέρα της ζωής», ή οποία με τη σει-

ρά της καλεί στη ζωή τόν Πρωτόανθρωπο (δηλ. τόν πρώτο άνθρωπο).

Ὁ Πρωτόανθρωπος διακρίνεται ἀπό τόν Ἀδάμ. Ὡς πρὸς τὴν ψυχὴν του, συνίσταται ἀπὸ φῶς, αἰθέρα, ἀέρα, ὕδωρ καὶ πῦρ. Καλεῖται νὰ ὑπερασπισθεῖ τὸ βασίλειο τοῦ φωτός καὶ πολεμᾷ ἔχοντας στή διάθεσὴν του τὰ ὄπλα τοῦ φωτός. Ὡστόσο ἀποτυγχάνει, γιατί καταβροχθίζεται ἀπὸ τόν κόσμον τοῦ σκότους καὶ παραμένει διαμελισμένος στὸ αἰώνιο σκότος καὶ δέσμιος τῆς ὕλης. Ἀκολουθεῖ ἄλλος ἀπεσταλμένος, τὸ λεγόμενο «Ζῶν πνεῦμα», πού ἐπαναφέρει τόν Πρωτόανθρωπο ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ὕλης. Ἐν τούτοις, ὁ Πρωτόανθρωπος κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του ἀφήνει πίσω του τόν φωτεινὸ ἐξοπλισμόν του, πού εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ τούς σκοτεινοὺς δαίμονες. Κεντρικὸ σημεῖο τῆς δευτέρας ἐποχῆς εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Πρωτοανθρώπου νὰ δραπετεύσει ἀπὸ τὰ δεσμά τῆς ὕλης. Ὁ κόσμος ἔρχεται στή ζωὴ ἀπὸ τὰ σώματα τῶν θανατωμένων δαιμόνων.

Ἡ τρίτη ἐποχὴ (τέλος) σηματοδοτεῖ οὐσιαστικὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ κόσμου, ἐξαιτίας μιᾶς παγκόσμιας ἐκπύρωσης διάρκειας ἑνὸς αἰῶνος. Θὰ σωθεῖ μόνο ἓνα μικρὸ κομμάτι τοῦ κόσμου, ἓνας σωρός, πού χαρακτηρίζεται ὡς βόλος. Ἔτσι παύει ἡ μίξις τῶν δύο ἀρχῶν ἢ βασιλείων, πού πλέον διατελοῦν χωρισμένα. Ταυτόχρονα, μὲ τὸ κλείσιμο καὶ τῶν τελευταίων στοιχείων τῆς ὕλης στὸν βόλο, εἶναι σαφές ὅτι ἡ ὕλη ἔχει πλέον ἀπωλέσει κάθε βιοτικὴ δύναμη.

Ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ἐπικρίνει μὲ δριμύτητα τὸ μυθικὸ οἰκοδόμημα τοῦ Μάνη, παρομοιάζοντάς το μὲ παιχνίδι παιδιοῦ,

μακρόσυρτο καὶ βλακῶδες, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει μιὰ κολοβωμένη ἀρχή, μιὰ σαθρὴ μέση καὶ ἓνα καταστροφικὸ τέλος. Συναφῶς καὶ ἓνας ἐκ τῶν πρωτοπόρων ἐρευνητῶν τοῦ μανιχαϊσμοῦ, ὁ I. De Beausobre (*Histoire critique de Manichée et du manichéisme*, τ. II, Amsterdam 1739, σ. 554-555), συμπεραίνει ὅτι ἡ μανιχαϊκὴ θεολογία εἶναι ἓνα συνονθύλευμα μύθων φανταστικῶν καὶ περιέργων, ὅπου εἶναι δύσκολο νὰ διαχωρισθεῖ ὁ μύθος ἀπὸ τὴν πραγματικότητα.

Στὸν μανιχαϊσμόν κυριαρχεῖ ἡ ἀπαισιοδοξία καὶ ἡ ἀνθρώπινη φύση περιγράφεται μὲ τὰ μελανότερα χρώματα. Ἡ ἔνσαρκη ἀνθρώπινη ὑπόσταση θεωρεῖται ὡς μιὰ τραγωδία χωρὶς τέλος, ἀφοῦ συνιστᾷ μιὰ συνεχῆ διαπάλη ἀνάμεσα στὸ πνεῦμα καὶ στήν ὕλη, στὸ φῶς καὶ στὸ σκότος, μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ φωτός νὰ βρίσκονται ἐγκλωβισμένα στήν ὕλη καὶ ἀνίκανα νὰ δραπετεύσουν.

Τὸ γνωσιολογικὸ ἀδιέξοδο τοῦ μανιχαϊκοῦ δυϊσμοῦ ἐκθέτει μὲ διαλεκτικὴ δεινότητα ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός. Σημειώνει ὅτι ἀλήθεια καὶ ψεῦδος δὲν ἀποτελοῦν δύο διαφορετικὲς ὀψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος, ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια εἶναι τὸ ὄν καὶ τὸ ψέμα τὸ μὴ ὄν, μὲ ἄλλα λόγια ἢ παραφθορὰ καὶ παραχάραξις τῆς ἀλήθειας.

Εἶναι σαφές ὅτι ὁποιαδήποτε προσπάθεια ἐρμηνείας τοῦ κόσμου μὲ βάση τὸν μανιχαϊκὸν δυϊσμόν αὐτομάτως καταλήγει σὲ ἀποτυχία. Καὶ τοῦτο, γιατί ὁδηγεῖ σὲ ἀπλουστευτικὰ σχήματα καὶ γενικεύσεις, πού δὲν φωτίζουν οὔτε ἀναδεικνύουν τίς πολύπτυχες ἐκφάνσεις τῆς πραγματικότητος.



## Οι άπαρχές τής φιλοσοφίας

Ἐλένης Κακλαμάνου  
Δρος Φιλοσοφίας

Οι άπαρχές τής φιλοσοφικῆς σκέψης ἐντοπίζονται στά παραλία τής Ἰωνίας τόν 6<sup>ο</sup> αἰ., ὅπου σημειώνεται ἡ προσπάθεια τῶν πρώτων φιλοσόφων νά ἀποκτήσουν μιá εὐρεΐα καί συνεκτική κοσμοεικόνα γιά τό τί συμβαίνει γύρω τους, νά κατανόησουν δηλ. ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν τή δημιουργία τοῦ κόσμου, τή λειτουργία καί τήν κανονικότητα τής φύσης καί τή θέση τοῦ ἀνθρώπου ἐντός της. Πρόκειται γιά μιá «περί φύσεως ἱστορία». Ὁ Ἀριστοτέλης (384-322 π.Χ.) σχολιάζει στό πρώτο βιβλίο τής πραγματεΐας του *Μετά τά Φυσικά* (3, 982b12-17): «Γιατί, ὅπως συμβαίνει καί τώρα, οἱ ἀνθρωποι ἄρχισαν πρώτη φορά νά φιλοσοφοῦν ἀπό ἀπορία καί θαυμασμό. Στήν ἀρχή θεώρησαν ἄξια ἀπορίας τά παράξενα τής καθημερινῆς ζωῆς καί, προχωρώντας σιγά-σιγά μέ αὐτό τόν τρόπο, ἄρχισαν νά προβληματίζονται καί γιά πιό σημαντικά, ὅπως, λόγου χάριν, γιά τή γέννηση τοῦ σύμπαντος» (μτφ. Β. Κάλφας).<sup>1</sup>

Ἀφετηρία ἐπομένως τής φιλοσοφικῆς γνώσης ὑπῆρξε ὁ θαυμασμός ἀρχικά γιά ζητήματα τής καθημερινῆς ζωῆς, ἔπειτα γιά ἀξιοπεριέργα φυσικά φαινόμενα, ὅπως οἱ φάσεις καί οἱ ἐκλείψεις τής σελήνης, καί τελικά γιά τή δημιουργία τοῦ ὀργανωμένου συνόλου. Ὁ θαυμασμός σταδιακά κινεῖται ἀπό τό ὄρατό καί ἐπίγειο στό πιό ἀπομακρυσμένο καί οὐράνιο καί

ἐν τέλει περιλαμβάνει τόν κόσμο ἐν συνόλῳ. Μπροστά σέ τέτοια πολύπλοκα ζητήματα ὁ ἀρχικός θαυμασμός δίνει τή θέση του στήν ἀπορία, πού συνήθως ἐκφράζεται μέ τό ἐρώτημα: «γιατί συμβαίνει τό Χ;» – τήν ἀφετηρία τής φιλοσοφίας.

Ἡ «περί φύσεως ἱστορία», γιά τήν ὁμάδα τῶν στοχαστῶν πού ἀποκαλοῦμε φυσικούς ἢ προσωκρατικούς φιλοσόφους, συνίσταται σέ μιá φυσιοκρατική ἐξήγηση τοῦ κόσμου, ὅπου τά διάφορα φυσικά φαινόμενα εἶναι δυνατόν νά ἐξηγηθοῦν μέ κριτήριο τίς φυσικές ιδιότητές τους ἢ ἄλλα, συνήθως κατώτερα, φυσικά φαινόμενα: ξεκινᾶμε ἀπό τά ἀπλούστερα φαινόμενα (τά κατώτερα) καί προχωροῦμε στά πολυπλοκότερα πού προκύπτουν ἀπό αὐτά (τά ἀνώτερα). Ἀπό τούς νόμους καί τίς συνθήκες πού διέπουν τό κατώτερο ἐπίπεδο τής ὕλης ὀδηγούμεστε στους ἀνώτερους καί πολυπλοκότερους νόμους.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκαλεῖ τόν Θαλῆ ἀπό τή Μίλητο (περ. 624-546 π.Χ.) ἰδρυτή τοῦ εἴδους τής φιλοσοφίας πού προσπάθησε νά ἐξηγήσει τίς ἀρχές καί τίς αἰτίες μέ βάση ἓνα πρωταρχικό ὕλικό αἶτιο, τό ὅποιο λειτουργεῖ ὡς ὑπόστρωμα καί παραμένει ἀμετάβλητο μέσα στήν πολλαπλότητα τῶν μεταβολῶν (*Μετά τά Φυσικά* Α 3, 983b7-2). Πρωταρχική ὕλική ἀρχή γιά τόν Θαλῆ ὑπῆρξε τό νερό, κα-

θώς τὰ σπέρματα ἀπό τὰ ὁποῖα γεννιοῦνται ὅλα τὰ ὄντα εἶναι σέ ὑγρή μορφή. Ὁ φιλόσοφος ὀδηγήθηκε ἴσως σ' αὐτήν τήν ὑπόθεση ἀπό τήν παρατήρηση ὅτι ἡ τροφή ὄλων τῶν ζώων εἶναι ὑγρή καί ἡ ἴδια ἡ θερμότητα προέρχεται καί συντηρεῖται ἀπό τό νερό (αὐτ., Α 3, 983b24-27).

Γιά νά κατανοήσει λοιπόν κάποιος τίς ἀπαρχές καί τή λειτουργία τῆς φύσης, πρέπει νά γνωρίσει τὰ στοιχεῖα τῆς, τοὺς ὄρους καί τίς συνθήκες πού τὰ διέπουν, καθώς καί τὰ ὑλικά καί ποιητικά αἷτια. Μπορεῖ τότε νά προχωρήσει σέ καθολικές ἐξηγήσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ ἐξήγηση πού δίνει ὁ Ἀναξίμανδρος (περ. 610-546 π.Χ.) σχετικά μέ φαινόμενα ὅπως ἡ ἀστραπή, ἡ βροντή, ὁ κεραυνός, πού μέχρι τότε θεωροῦνταν ἀποτέλεσμα θεϊκῆς ὀργῆς. Σύμφωνα μέ τόν Ἀναξίμανδρο, τὰ φυσικά αὐτά φαινόμενα ὀφείλονται κατά κύριο λόγο στήν ὑφή καί τήν κίνηση τοῦ ἀνέμου (Ἰππόλυτος, *Κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἔλεγχος* I. 6).

Ἡ στροφή τῶν στοχαστῶν στοὺς νέους κανόνες τοῦ λόγου καί ἡ ἀποπροσωποποίηση τῶν φυσικῶν φαινομένων δέν σημαίνει ὡστόσο καί τήν ὀριστική ἐξαφάνιση τῶν μυθικῶν προσεγγίσεων. Ὁ μῦθος εἶναι συχνά παρών στόν λόγο τῶν πρώτων στοχαστῶν, ἀλλά πλέον δέν κατέχει τὰ πρωτεῖα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εἶναι ἡ πίστη στήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καί στό μεταθανάτιο ταξίδι, ιδιαίτερα ἀπό ὅσους ἔχουν ἐπηρεαστεῖ ἀπό τήν πυθαγόρεια παράδοση.

Πολλές ἀπό τίς θέσεις πού ἐκφράζονται ἀπό τοὺς φιλοσόφους αὐτοὺς φαντάζουν στίς μέρες μᾶς παρωχημένες ἢ ἀκόμη καί ἀδιανόητες, ὥστε εὐλογα νά γεννᾶται τό ἐρώτημα: γιατί νά μελετᾶμε τίς συγκεκριμένες περί φύσεως θεωρίες; Πρέπει νά δοῦμε τίς θέσεις πού ἐξέφρασαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι γιά τή γέννηση καί τή λειτουργία τοῦ σύμπαντος ὡς στιγμές στήν ἱστορία τῆς σκέψης. Οἱ θέσεις αὐτές ἐκφράστηκαν ὄχι ἀπό «ἐπαγγελματίες» ἐπιστήμονες μέ στόχο νά κατοχυρώσουν μιὰ σταδιοδρομία, ἀλλά ἀπό μαθηματικούς, γιατρούς, σοφιστές κ.ἄ. Κίνητρό τους ἦταν ἡ ἐπίλυση ἀποριῶν πού ἀπασχολοῦσαν τόν κοινό νοῦ, ὅπως ἄλλωστε ἐπισημαίνει χαρακτηριστικά ὁ μέγας Γάλλος ἐλληνιστής J. P. Vernant περί τῆς ἔλευσης τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης: «Στήν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου οἱ ἀφετηρίες συνήθως μᾶς διαφεύγουν. Πάντως, ἂν ἡ ἔλευση τῆς φιλοσοφίας στήν Ἑλλάδα σημειώνει τήν παρακμή τῆς μυθικῆς σκέψης καί τό ξεκίνημα τοῦ ὀρθολογικοῦ τύπου γνώσης, μποροῦμε νά προσδιορίσουμε τόν χρόνο καί τόν τόπο γέννησης τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου, νά συντάξουμε τή ληξιαρχική του πράξη. Εἶναι στήν ἀρχή τοῦ 6<sup>ου</sup> αἰῶνα, στή Μίλητο τῆς Ἰωνίας, ὅπου ἄνθρωποι ὅπως ὁ Θαλῆς, ὁ Ἀναξίμανδρος, ὁ Ἀναξίμανδρος ἐγκαινιάζουν ἕνα νέο τρόπο σκέψης γιά τή φύση. Τήν κάνουν ἀντικείμενο συστηματικῆς καί ἀνιδιοτελοῦς ἔρευνας, μιᾶς ἱστορίας, καί παρουσιάζουν μιὰ συνολική τῆς εἰκόνα, μιὰ θεωρία».

**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.** 1. Β. Κάλφας, *Αριστοτέλης Περί Φύσεως: Φυσικά Β*, Ἀθήνα 1999. 2. Βλ. J.P. Vernant, *Οἱ ἀπαρχές τῆς ἐλληνικῆς σκέψης*, μτφ. Ε. Κοκασαίου-Νικολοῦδη, Ἀθήνα 1992, σ. 139.



## Ecclesia invisibilis: Πτυχές Προτεσταντικής Ἐκκλησιολογίας

Πρωτ. Βασιλείου Ἀ. Γεωργόπουλου  
Ἀναπλ. Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

**Η**μελιῶδες γνώρισμα τοῦ προτεσταντικοῦ χώρου, παρά τήν ἀπουσία μιᾶς κοινῆς Ἐκκλησιολογίας, εἶναι ἡ αἴσθησις ἀπουσίας τῆς Ἐκκλησίας ὡς «Σώματος τοῦ Χριστοῦ» στήν ἐνιαία, ἀδιαίρετη, διπλή διάστασή της ὡς ὁρατῆς καί ἀόρατης πραγματικότητας καί ἀπόλυτη ἢ ἐνότητά της. Διαχρονικά ὁ Προτεσταντισμός ἀπέριψε μέ συνέπεια κάθε ταύτιση τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας μέ μιᾶ καθορισμένη, ἐξωτερική, ἱστορική φανέρωσή του, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ οὐσία τοῦ μεγέθους πού λέγεται Ἐκκλησία βρῖσκεται ἀποκλειστικά στήν ἀόρατη πλευρά του<sup>1</sup>. Ὑπό τό πρῖσμα αὐτό γίνεται ἀντιληπτή καί ἡ τοποθέτηση τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν, τά νεώτερα χρόνια, στό ὁποῖο, ὡς γνωστόν, οἱ προτεσταντικοί κλάδοι ὑπερτερτοῦν ἀριθμητικῶς, ὅτι δέν ὑποχρεώνεται νά βασίζεται σέ κάποια ἰδιαίτερη ἀντίληψη περί Ἐκκλησίας<sup>2</sup>.

Ἐντός τοῦ προτεσταντικοῦ πλαισίου, ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖται ὡς πνευματική, ἀόρατη κοινωρία τῶν Ἁγίων. Πρόκειται, δηλαδή, γιά ἕνα ἀόρατο πνευματικό σῶμα τό ὁποῖο περιλαμβάνει τούς πιστούς ὄλων τῶν ἐποχῶν, πού ἔχουν κληθεῖ ἀπό τό Ἅγιο Πνεῦμα καί εἶναι γνωστοί μόνο στόν Χριστό. Κεφαλή τῆς Ἐκκλησίας δέν εἶναι κάποιος ἀνθρώπινος παράγοντας ἢ

θεσμός, ἀλλά μόνον ὁ Χριστός, πού καθοδηγεῖ τήν Ἐκκλησία Του ἀποκλειστικά μέσω τοῦ θείου λόγου Του καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος<sup>3</sup>.

Ἀντιπροσωπευτική περιγραφή αὐτῆς τῆς προτεσταντικῆς θεώρησης ἀποτελεῖ ὁ ὀρισμός πού δίνεται περί Ἐκκλησίας στήν ἀρχή τοῦ 25 Κεφ. τῆς Ὁμολογίας Westminster: «Ἡ καθολική καί οἰκουμενική Ἐκκλησία, ἡ ὁποία εἶναι ἀόρατη, συγκροτεῖται ἀπό τόν ἀριθμό ὄλων τῶν ἐκλεκτῶν, οἱ ὁποῖοι ἦταν, εἶναι καί θά εἶναι συγκεντρωμένοι ὡς ὅλον, κάτω ἀπό μία κεφαλή, τόν Χριστό». Ἀνάλογη ἀναφορά ὑπάρχει καί στό ἄρθρο 17 τῆς Δεύτερης Ἐλβετικῆς Ὁμολογίας, ὅπου γίνεται λόγος γιά «ecclesia invisibilis [...] Deo autem soli nota (= ἀόρατη Ἐκκλησία [...] γνωστή μόνο στόν Θεό)»<sup>4</sup>.

Ἡ ἔμφαση στόν ἀόρατο χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας σχετίζεται καί μέ τό γεγονός ὅτι, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ Προτεστάντες, ὁ ὅρος Ἐκκλησία στήν *Καινή Διαθήκη* προσδιορίζει ἄλλοτε μιᾶ κοινότητα πιστῶν σέ μιᾶ πόλη (*Πράξ* 5,11. 8,1. *Ρωμ* 16,1. *Γαλ* 1,2), ἄλλοτε σύναξη πιστῶν πού συγκεντρώνονται σ' ἕνα σπίτι (*Ρωμ* 16,5), ἄλλοτε σύνολο κοινοτήτων πού πιστεύουν στόν Κύριο (*Πράξ* 9, 31) καί ἄλλοτε τό σύνολο τῶν πιστῶν πού ἀποδέχονται τόν Χριστό ἀσχέτως μέ τή γεω-

γραφική τους παρουσία (Α΄ Κορ 10,32. 15,9. Γαλ 1, 13).

Ἡ ἔνταξη ἑνός πιστοῦ σέ μία ὄρατή τοπική κοινότητα-Ἐκκλησία δέν τόν καθιστᾶ αὐτομάτως μέλος καί τῆς ἀόρατης Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας τῶν Ἁγίων. Τά μεγέθη ἀόρατη Ἐκκλησία καί ὄρατή κοινότητα δέν συμπίπτουν. Ἡ κατατετμημένη πολλαπλή ὁμολογιακή μορφή τοῦ Προτεστάντισμοῦ ἐντός τοῦ ἱστορικοῦ πεδίου, δέν ταυτίζεται σέ καμμία περίπτωση μέ τήν ἀληθινή ἀόρατη Ἐκκλησία. Οἱ ὄρατές Ἐκκλησίες, μέ μία ποικιλία ὀνομάτων-κλάδων εἶναι κοινότητες πιστῶν πού ἐπαγγέλλονται τή χριστιανική πίστη. Τά βασικά χαρακτηριστικά πού τίς διακρίνουν ἀπό ἄλλες ψευδεπίγραφες χριστιανικές κοινότητες εἶναι: α) τό ἀληθινό κήρυγμα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, β) ἡ σωστή τέλεση τῶν μυστηρίων (πβ. Αὐγουσταία Ὁμολογία, ἄρθρο 7) ἢ τελετῶν κατά τήν ἐκδοχή τῶν Μεταρρυθμισμένων, καί γ) ἡ πειθαρχία στήν καθαρότητα τῆς βιβλικῆς διδασχῆς καί ἠθικῆς. Οἱ διαφορές χριστιανικές κοινότητες ἢ Ἐκκλησίες ὡς ὄρατοί ὀργανισμοί μέσα στόν κόσμον διακρίνονται γιά τήν κοινή χριστιανική ζωή, τήν ὀργάνωσή τους, τίς διακονίες τους ἀλλά καί γιά μία προδιορισμένη συγκεκριμένη μορφή ὀργάνωσης καί διοίκησης πού διαφέρει κατά περίπτωση σέ κάθε κλάδο. Οἱ ὄρατές χριστιανικές κοινότητες ἔχουν τίς δικές τους διοικητικές διαβαθμίσεις καί ὀργανα<sup>5</sup>.

Οἱ πάστορες, καί ὅπου ὑπάρχουν συμβούλια διοίκησης, ἔχουν ἀντιπροσωπευτικό χαρακτήρα γι' αὐτό ἐκλέγονται ἀπό τήν τοπική κοινότητα. Εἶναι ἐπιφορτισμένοι μέ τό κήρυγμα, τή λατρεία, τή διασφάλιση τῆς πειθαρχίας, τήν προαγωγή τῶν μελῶν κάθε τοπικῆς Ἐκκλησίας στή χριστιανική ζωή καί τελειότητα. Σέ ἀρκετούς προτεστάντικους κλάδους συναντᾶμε τή χρήση τῶν ὄρων *διάκονος*, *πρεσβύτερος* καί *ἐπίσκοπος*, μέ περιεχόμενο ἀποκλειστικά διοικητικό, καί ὄχι μυστηριακό. Πολλοί κλάδοι δέχονται στό «ἱερατεῖο» τους καί γυναῖκες.

Γιά τόν προτεστάντικο χῶρον, κάθε τοπική κοινότητα θεωρεῖται πλήρης καί ἀκέραιη Ἐκκλησία πού διαχειρίζεται ἀποκλειστικά τίς δικές της ὑποθέσεις. Ὅμως ἡ ιδιότητά της ὡς μέλους ἑνός εὐρύτερου κλάδου μέ συγκεκριμένο ἱστορικό περίγραμμα καί δογματικό πλαίσιο τήν καθιστᾶ συνδεδεμένο μέλος μέ συγκεκριμένες ὑποχρεώσεις, βάσει ἑνός κοινοῦ καταστατικοῦ συμφωνίας καί συνύπαρξης, πού ἐξασφαλίζει τήν ἐνότητα τῶν διαφόρων κοινοτήτων.

Ὑπάρχουν προτεστάντικοί κλάδοι πού ἔχουν εἶδη συνόδων, στίς ὁποῖες οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν διαφόρων τοπικῶν κοινοτήτων-Ἐκκλησιῶν τοῦ κλάδου ἀσχολοῦνται μέ θέματα διδασκαλίας, ἠθικῆς, πειθαρχίας καί διοίκησης σέ εὐρύτερο συλλογικό ἐπίπεδο.

**ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.** 1. H.G. Pöhlmann, *Abriss der Dogmatic*, Gütersloh <sup>2</sup>1975, σ. 257-259. H. Heppe, *Reformed Dogmatics*, μτφ. G.T. Thomson, Grand Rapids, Michigan 1978, σ. 664-668. R. Leohhardt, *Grundinformation Dogmatik*, Göttingen <sup>2</sup>2004, σ. 267-270. 2. A. Basdekis (Hrsg), *Orthodoxe Kirche und Ökumenische Bewegung*. Dokumente-Erklärungen-Berichte 1900-2006, Frankfurt am Main, Paderborn 2006, σ. 818. 3. J. Feiner - L. Vischer (Hrsg), *Neues Glaubensbuch*, Freiburg-Basel-Wien <sup>9</sup>1973, σ. 621-626. 4. E.F.K. Müller, *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche*, Leipzig 1903, σ. 199. Πβ. E. Klotzsche, *The History of Christian Doctrine*, Grand Rapids, Michigan <sup>3</sup>1979, σ. 238-239. 5. R. Frieling, "Kirche I. evang. Sicht", H. Krüger u.a (Hrsg), *Ökumene Lexikon*. Kirchen-Religionen-Bewegungen, Frankfurt am Main 1983, στ. 628-629.



## Ἡ διάσωση τῶν ἱερῶν ἀμφίων τοῦ Χρυσοστόμου Σμύρνης

Πρωτ. Ἡλία Δροσινού  
Ἱερ. Προϊστ. Ἰ.Ν. Ζωοδοχοῦ Πηγῆς Ἀκαδημίας

Ἀνάμεσα στά ἐκθέματα πού ἀπόκεινται στό Μουσεῖο τῆς Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας, στό Μέγαρο τῆς Παλαιᾶς Βουλῆς, ὁ ἐπισκέπτης μπορεῖ νά δεῖ, τοποθετημένα σέ περίοπτη θέση, μέσα σέ ὑαλόφρακτες προθήκες, τήν ἀρχιερατική Μίτρα, τό προσωπικό Ἐγκόλπιο καί τόν Σταυρό εὐλογίας τοῦ Ἐθνομάρτυρα Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσοστόμου (1867-1922). Γεννάται, βεβαίως, ἡ ἀπορία, πῶς τά ἱερά αὐτά ἀντικείμενα διεσώθησαν καί ἔφθασαν στήν Ἑλλάδα, δεδομένου ὅτι, στή λαίλαπα τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἰωνίας ἰσοπεδώθηκε, ὁ Μητροπολιτικός Ναός κατεκάη καί ὁ σεπτός Ἱεράρχης κατακρεουργήθηκε. Ἡ ἀπορία αὐτή βρῖσκει τήν ἀπάντησή της στό τρίτομο ἔργο *Τό Ἀρχεῖον τοῦ Ἐθνομάρτυρος Σμύρνης Χρυσοστόμου* (Ἀθήνα: Μορφωτικό Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς 2000), τό ὁποῖο συνέγραψε ὁ μακαριστός Μητροπολίτης Αὐστρίας Χρυσόστομος Τσίτερ, βαπτιστικός καί κατά σάρκα συγγενής τοῦ ἀγίου Ἱεράρχη (υἱός τῆς ἀδελφῆς του Ἐριφύλης Ἡρακλέους Τσίτερ). Στήν Εἰσαγωγή τοῦ Α' τόμου (σ. XIX) ὁ συγγραφέας μᾶς πληροφορεῖ, ὑπεύθυνα καί μέ σαφήνεια, πῶς διεσώθησαν τά πολυτιμα ἔγγραφα τοῦ Ἐθνομάρτυρα, τά ἀρ-

χιερατικά του Ἄμφια καί ἄλλα κειμήλια. Χαρακτηριστικά ἀναφέρει:

«Κατά τάς τραγικᾶς ἡμέρας τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς (Αὔγουστος 1922), εἰς τήν Ἱεράν Μητρόπολιν Σμύρνης καί πλησίον τοῦ Μητροπολίτου εὐρίσκοντο ὁ Θωμᾶς Βοῦλτσος ἐκ Δράμας, ἔμπιστος προσωπικός του ὑπάλληλος, ὁ Νικόλαος Σοφοκλέους, σύζυγος τῆς ἀδελφῆς του Σοφίας, καί ὁ ἀδελφός του Εὐγένιος. Ἐκ τούτων, ὁ Θωμᾶς Βοῦλτσος καί ὁ Νικόλαος Σοφοκλέους, κατόπιν περιπετειῶν, διεσώθησαν εἰς τήν Ἑλλάδα. Ὁ ἀδελφός του Εὐγένιος παρέμεινε εἰς τήν Μητρόπολιν. Συλληφθεῖς μετεφέρθη εἰς Νυμφαῖον, ὅπου εἶχε διατελέσει διοικητής ἐπί τῆς ἑλληνικῆς περιόδου.

Κατά διαδοθεῖσαν φήμην, καταδικασθεῖς εἰς θάνατον ἐτάφη ἐκεῖ ζῶν. Ἀπό τούς διασωθέντας, ὁ Θωμᾶς Βοῦλτσος, εἰς Ἀθήνας, ἐπληροφόρησε τόν Μητροπολίτην Ἐφέσου Χρυσόστομον, πνευματικόν ἀνάστημα τοῦ Μητροπολίτου Σμύρνης, περί τῆς τύχης τοῦ πνευματικοῦ του πατρός καί ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτόν, ὅτι ὁ Ἐθνομάρτυς ἀπέστειλε πρὸς φύλαξιν εἰς τό θωρηκτόν "Λῆμνος" δύο κιβώτια μέ ἀρχιερατικά. Μέ συστατικὴν ἐπιστολήν τοῦ Μητροπολίτου Ἐφέσου πρὸς τόν κυβερνήτη τοῦ θωρηκτοῦ "Λῆμνος",







π. Βασίλειος Χριστοδούλου, *Σημειώσεις από την έρημιά του Θεού. Ή θεσμική Έκκλησία και οι χριστιανοί τόν καιρό της πανδημίας*, Άθήνα: Γρηγόρη 2021, 300σ. Ή πρόσφατη επιδημιολογική κρίση, έξαιτίας της πανδημίας του κορονοϊού, έπηρέασε και την εκκλησιαστική μας ζωή, δημιουργώντας άναταραχή στο εκκλησιαστικό σώμα. Στο παρόν βιβλίο («μιά κραυγή άγωνίας», κατά τόν συγγραφέα) συμπυκνώνεται ή έμπειρία αυτής της πρωτόγνωρης πραγματικότητας και οι προβληματισμοί για τίς έπιπτώσεις σε κοινωνικό και κυρίως σε εκκλησιαστικό επίπεδο.

Μιλτιάδης Κωνσταντίνου, *Μικρές Ερμηνευτικές Μελέτες σε αφηγηματικά κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη: Ροπή [2019], 220σ. Συνδυάζοντας την έρμηνευτική παράδοση της Έκκλησίας και τά πορίσματα της νεώτερης βιβλικής έπιστήμης, ό συγγραφέας παρουσιάζει μερικά παραδείγματα σύγχρονης προσέγγισης του κειμένου της Παλαιάς Διαθήκης. Μετά τά εισαγωγικά θεωρητικά κεφάλαια, όπου έξηγούνται βασικοί όροι και έννοιες καθώς και οι προϋποθέσεις της Όρθόδοξης έρμηνευτικής, παρατίθενται έπιλεγμένες περικοπές από την Παλαιά Διαθήκη, μέ την έρμηνεία τους και την άνάλυση του θεολογικού τους νοήματος.

### Βιβλία πού λάβαμε

Άρχιμ. Δανιήλ Γ. Άεράκης, *Μικρό Κυριακοδρόμιο*, Άθήνα 2022

Άρχιμ. Δρ Άπόστολος Καλυβιώτης, *Χαρούμενα γενέθλια*, εικονογράφηση Καίτη Μακρή, Άθήνα: Παπαζήση 2022

Ίερά Μητρόπολις Μαρωνείας και Κομοτηνής, *Ό Μητροπολίτης Μαρωνείας Κωνσταντίνος και ή προσφορά του στον Άγώνα του 1821*, έπιμ. Γ. Χρ. Τσιγάρας, Κομοτηνή 2021

Ίερά Μητρόπολις Σερβίων και Κοζάνης, *Έκκλησιαστικόν Κειμηλιαρχεϊον. Άγιος Συμεών ό Νέος Θεολόγος*, έπιμ. έκδόσεως Άρχιμ. Χριστόφορος Άγγελόπουλος - Θεόδ. Χατζηγευσταθίου - Γ. Μπετσάκος, Κοζάνη 2021

Ιερεύς Κων. Πετράκης, *Ό Στάρετς Βασίλειος των Καρπαθίων. Η ησυχαστική πολιτεία στη Μολδοβλαχία του 18ου αιώνα*, Άθήνα: Έπτάλοφος 2021

Μιλτιάδης Κωνσταντίνου, ... του συνιέναι τας γραφάς. 13+1 Βήματα Εισαγωγής στην Παλαιά Διαθήκη, Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης 2014.

Σταυροδρόμι. Σύγχρονοι προβληματισμοί στο χώρο της Ορθοδοξίας και του πολιτισμού. Περιοδική έκδοση της Έκκλησιαστικής Κοινότητας του Ί.Ν. Άγίου Φιλίππου Βλασσαροῦς (Άθήνα).



## Μηνιαίες αποδοχές κληρικών

Πρωτ. Γεωργίου Βαμβακίδη  
Γεν. Αρχιερ. Έπιτρ. Γ.Μ. Ζιχνών και Νευροκοπίου  
Άντιπροέδρου Ι.Σ.Κ.Ε.

Συνεχίζουμε από την παρούσα στήλη τις ένδεικτικές μηνιαίες αποδοχές κληρικών διαφορετικών Μισθολογικών Κατηγοριών και χρόνων ύπηρεσίας προς ασφαλέστερη και πληρέστερη ενημέρωση των εν Χριστώ αδελφών μας.

Ένδεικτικές αποδοχές νεοδιοριζόμενου έγγάμου κληρικού με ένα τέκνο της ΠΕ Μισθολογικής Κατηγορίας, με συναφές προς τό αντικείμενο Μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών και με διετή (2) χρόνο ύπηρεσίας έχουν ως έξης:

Βασικός Μισθός:	1.092,00 €
Προβληματικών ή Παραμεθορίων περιοχών:	100,00 €
Οικογενειακή Παροχή:	50,00 €
ΕΦΚΑ-Υγειονομική:	56,51 €
ΕΦΚΑ- Έπικουρική:	40,37 €
ΕΦΚΑ- Κύρια Σύνταξη:	165,56 €
Σύνολο άκαθαρίστων αποδοχών:	1.504,44 €

## ΚΡΑΤΗΣΕΙΣ:

ΕΦΚΑ- Τομέας Πρόνοιας Δημοσίων:	49,68 €
ΕΦΚΑ- Υγειονομική Περίθαλψη:	31,67 €
ΕΦΚΑ- Έπικουρική Ασφάλιση:	40,37 €
ΕΦΚΑ- Κύρια Σύνταξη:	82,84 €
Περιοδικό Έκκλησία:	6,21 €
Είσφορα Άλληλεγγύης 2%:	24,84 €
Τ.Π.Δ.Υ.-ΤΠΟΕΚΕ Ειδ. Είσφορα 1%:	12,42 €
Φ.Μ.Υ.:	42,84 €
ΕΦΚΑ- Υγειονομική:	56,51 €
ΕΦΚΑ- Έπικουρική:	40,37 €
ΕΦΚΑ- Κύρια Σύνταξη:	165,56 €

Σύνολο κρατήσεων: 553,31 €

Καθαρές αποδοχές: 951,13 €.

Ἐκπομπές πού προτείνουμε:

Καθημερινά:

22.00: ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΙΣΤΗ (Ε)

Προσεγγίσεις στους ὅρους τῆς πίστεως.

Μέ τόν Δημήτρη Μαυρόπουλο

12.00: ΤΟ ΑΛΑΤΙ ΤΗΣ ΓΗΣ

Παραδοσιακή μουσική.

Μέ τόν Λάμπρο Λιάβα.

20.00: ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ ΤΟΥ 89,5.

23.00: ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ 89,5.

00.00: ΜΕ ΛΟΓΙΑ ΑΚΡΙΒΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΦΕΣ ΜΟΥΣΙΚΕΣ.

Ἀποσπάσματα ἀπό κείμενα Πατέρων μέ μουσικές γέφυρες.

Μέ τήν Κυριακή Αἰλιανού.

Οἱ ἐκπομπές τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος 89,5 ἀναμεταδίδονται ἀπό τούς δικτυωμένους σταθμούς τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων.



ΠΛΗΡΩΜΕΝΟ ΤΕΛΟΣ
Ταχ. Γραφείο Κ.Ε.Μ.Π. ΚΡ
Αριθμός Άδειας 10



ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΛΤΑ 21 2355

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ  
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (Ε.Μ.Υ.Ε.Ε.)  
Άθηνάς 30 10551 Άθηναι  
Τηλ. 211-1825298 Fax: 211-1824317  
ISSN 1105-7203